

Allmän skyldighet att hjälpa nödställda?

Betänkande av Handlingspliktutredningen

Stockholm 2011

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2011:16

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Tryckt av Elanders Sverige AB
Stockholm 2011

ISBN 978-91-38-23537-9
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Justitiedepartementet Beatrice Ask

Regeringen beslutade den 10 september 2009 att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att göra en genomgripande analys av behovet av att ändra lagstiftningen om skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer.

Rättschefen Olle Abrahamsson förordnades samma dag att vara särskild utredare.

Den 9 november 2009 förordnades som experter i utredningen rättssakkunniga, numera rådmannen Maria Edwardsson, hovrättsrådet, numera tillika vice ordförande på avdelning, Kerstin Elserth, advokaten Lena Isaksson, rättssakkunnige Mikael Karanikas, docenten Claes Lernestedt och chefsåklagaren Lars Persson.

Utredningen, som har antagit namnet Handlingspliktutredningen (Ju 2009:15), överlämnar härmed betänkandet *Allmän skyldighet att hjälpa nödställda?* (SOU 2011:16).

Utredningsuppdraget är därmed slutfört.

Stockholm den 28 februari 2011

Olle Abrahamsson

Innehåll

Förkortningar	9
Sammanfattning	11
1 Utredningens direktiv m.m.	13
2 Nuvarande rättsläge	15
2.1 Inledning.....	15
2.2 Någon <i>allmän</i> skyldighet att bistå nödställda personer finns inte.....	16
2.3 Skyldighet att bistå nödställda personer i vissa fall.....	20
2.3.1 Skyldighet på grund av särskild föreskrift.....	20
2.3.2 Skyldighet på grund av tillsynsansvar utom avtalsförhållanden.....	21
2.3.3 Skyldighet på grund av avtalad tillsynsplikt.....	23
2.3.4 Skyldighet på grund av tjänsteplikt.....	25
2.3.5 Skyldighet på grund av eget föregående handlande.....	27
2.4 Skyldighet att agera vid farliga situationer i övrigt.....	29
2.4.1 Skyldighet att avslöja brott.....	29
2.4.2 Särskilt om den s.k. Kodeproblematiken.....	30
2.4.3 Skyldighet att hindra brott.....	34
2.4.4 Skyldighet att avvärja fara.....	36
2.4.5 Skyldighet att varna och tillkalla hjälp.....	37
2.4.6 Skyldighet att stanna kvar på platsen.....	38
2.5 Nöd- och nödvärnsrätt m.m.	38
2.6 Skadestånd.....	41

2.7	Särskilt om den s.k. Lindomeproblematiken.....	43
3	Utländsk rätt.....	45
3.1	Norge	45
3.1.1	Lagstadgad skyldighet att bistå den som befinner sig i livsfara	45
3.1.2	Rättstillämpningen.....	46
3.1.3	Doktrinen	47
3.1.4	Pågående reformarbete	49
3.1.5	Bestämmelser om handlingsplikt som inte primärt avser hjälp åt nödställd	50
3.2	Finland	51
3.3	Danmark	55
3.4	Frankrike.....	57
3.5	Några andra länder	59
3.6	Förenta staterna.....	60
3.7	Sammanfattande iakttagelser och reflektioner	61
4	Tidigare behandling av frågan om skyldighet att bistå nödställda personer.....	63
4.1	Förarbetena till brottsbalken	63
4.2	1963 års riksdag	64
4.3	1971 års riksdag	68
4.4	1972 års riksdag	70
4.5	Reformtankar 1979–1993.....	72
4.6	Straffansvarsutredningens förslag	73
4.7	Remissutfallet på Straffansvarsutredningens förslag	75
4.8	1997/98 års riksdag.....	80
4.9	1998/99 års riksdag.....	80
4.10	Regeringens ställningstagande våren 2001.....	81

4.11	Riksdagens ställningstagande våren 2001	84
4.12	Riksdagsbehandling 2002–2005	86
4.13	Frågans behandling 2006–2010	86
5	Skälen för och emot en lagstadgad allmän skyldighet att bistå nödställda.....	89
5.1	Moralfilosofiska utgångspunkter	89
5.2	Politiskt filosofiska utgångspunkter.....	94
5.3	Folkflertalets uppfattning	95
5.4	”The bystander effect”	97
5.5	Gör ett hot om straffansvar människor mer benägna att hjälpa varandra i krissituationer?	98
5.6	Skäl för en lagstadgad allmän handlingsplikt	103
5.7	Skäl mot en lagstadgad allmän handlingsplikt.....	107
5.8	Sammanfattande bedömning.....	110
6	Bör i övrigt reglerna om agerande vid farliga situationer förtydligas, utvidgas eller ändras på annat sätt?	113
6.1	Skyldigheter vid trafikolyckor m.m.....	113
6.2	Skyldigheter på grund av tillsynsansvar m.m.	115
6.3	Skyldighet att hindra brott	115
6.4	Skyldighet att avslöja brott och avvärja fara.....	116
6.5	Skyldighet att varna och tillkalla hjälp.....	118
6.6	Sammanfattande bedömning.....	119

Appendix – En lagteknisk modell	121
1 Inledning	121
2 Straffansvarsutredningens förslag	122
3 Utformningen av en ”civilkurageplikt” i andra länder	123
3.1 Norge	123
3.2 Finland	124
3.3 Danmark	125
3.4 Tyskland	125
3.5 Förenta staterna	125
4 Utgångspunkter för en lagreglering	126
5 Förslag till lagstiftning	128
6 Författningskommentar	130
6.1 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken	130
6.2 Förslaget till lag om ändring i skadeståndslagen (1972:207)	136
Litteraturförteckning	139
Bilaga	
Kommittédirektiv	143

Förkortningar

a.a.	anfört arbete
BrB	Brottsbalken
JT	Juridisk Tidskrift
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, Del 1
NJA II	Nytt Juridiskt Arkiv, Del 2
RH	Rättsfall från hovrätterna
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

Sammanfattning

Utredaren avråder från att införa en straffsanktionerad allmän skyldighet att bistå nödställda personer, dvs. vad som även brukar benämnas en civilkuragelag. I enlighet med sitt uppdrag presenterar utredaren likväl en teknisk modell till en sådan lagstiftning.

Något behov att i övrigt förtydliga, utvidga, på annat sätt ändra eller samla gällande bestämmelser eller införa nya sådana om skyldighet att agera vid farliga situationer har utredaren inte funnit.

Allmän enighet råder om att varje människa, utom i vissa mycket ovanliga situationer, har en moralisk skyldighet att bistå en nödställd person, om det kan ske utan betydande olägenheter eller risker för henne själv. Det stora flertalet människor gör så redan i dag utan att fråga sig vilka lagliga skyldigheter de kan tänkas ha i detta avseende. Inte heller de människor som av likgiltighet eller annan anledning är obenägna att hjälpa andra i krissituationer låter sig i nämnvärd grad påverkas av lagstiftningens innehåll. Resultatet av empiriska studier och erfarenheter från våra nordiska grannländer och andra stater som infört lagstiftning på området bekräftar att detta på allmän erfarenhet baserade antagandet är riktigt. Straffsanktioner för underlåtenhet att bistå nödställda skulle därmed inte uppnå syftet att få människor att bli modigare och mer villiga att hjälpa andra som befinner sig i överhängande fara.

Frånvaron av ett praktiskt behov av en lagstadgad allmän handlingskyldighet då människor befinner sig i nöd innebär inte automatiskt att frågan om införande av bestämmelser härom kan avföras från dagordningen. Däremot fordras det, i avsaknad av ett sådant praktiskt betingat behov, att de skäl av *annan art* som talar för en kriminalisering är mycket starka. Nykriminalisering av ett tidigare straffritt beteende ska nämligen undvikas, något som

lagstiftaren vid åtskilliga tillfällen har understrukt. Värdeämässiga, moralbildande och folkuppfostrande motiv samt hänsyn till vad som kan antagas vara den allmänna rättsuppfattningen utgör emellertid argument som kan åberopas till stöd för en kriminalisering. Några av dessa argument har avsevärd tyngd.

Argumenten för en kriminalisering måste emellertid vägas mot de skäl som kan åberopas häremot. Ett viktigt sådant skäl är att en straffbestämmelse riskerar att legitimera sådana fall av underlåten hjälpplikt som inte når upp till lagens gräns för straffbarhet men som likväl framstår som moraliskt klandervärda. Syftet att genom lagstiftning stärka medborgarnas moral och sätta ett riktmärke för hur de bör bete sig mot varandra riskerar därmed att förfelas och till och med motverkas.

Av stor praktisk betydelse är vidare att en allmän straffsanktionerad handlingsplikt kan göra människor, som befunnit sig på platsen för ett våldsbrott eller en olyckshändelse och inte själva ingripit i händelseförloppet, mindre benägna att anmäla händelsen för polisen och att vittna inför domstol, allt för att undvika risken att de själva blir misstänkta för brott. En utveckling i denna riktning vore djupt olycklig.

Det avgörande motargument har dock att göra med vilken syn man har på förhållandet mellan staten och medborgarna. Staten bör så långt det är möjligt ge medborgarna frihet att med ansvar inför sig själva och sina egna samveten avgöra hur de bäst ska förhålla sig i moraliska frågor och inte utan tvingande skäl inskrida med förbud och lagstiftning.

Om en straffrättslig skyldighet att bistå nödställd ändå anses behövlig bör den begränsas till fall då underlåtenheten att agera framstår som uppenbart oförsvärlig. En teknisk modell till en lagstiftning med den inriktningen finns i ett till betänkandet fogat *Appendix*.

1 Utredningens direktiv m.m.

I Handlingspliktutredningens direktiv anges att utredaren ska analysera frågan om det bör införas en generell skyldighet att bistå nödställda personer. Det är denna del av utredningsuppdraget som rönt störst uppmärksamhet i den allmänna debatten där krav på en så kallad civilkuragelag har framförts. Direktiven ger utredaren frihet att föreslå eller avråda från en sådan lagstiftning. Om utredaren avråder från lagstiftning ska skälen för detta redovisas. Även i sådant fall ska emellertid förslag till lagstiftning presenteras.

En andra del av utredningsuppdraget består i att bedöma om det i övrigt finns anledning att förtydliga, utvidga, på annat sätt ändra eller samla befintliga bestämmelser eller föreslå nya sådana i fråga om skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer.

Direktiven har fogats till betänkandet som *bilaga nr 1*.

Utredningsarbetet har bedrivits på sedvanligt sätt, innefattande sammanträden med utredningens experter samt inhämtande av material och uppgifter om relevant lagstiftning i andra länder och inte minst tillämpningen av denna. Det kan också nämnas att utredaren hösten 2010 medverkade i Lunds universitets Högre seminarieriserie i praktisk filosofi och därvid höll ett nummer i SvJT publicerat föredrag över ämnet *Är civilkurage något att lagstifta om?*

2 Nuvarande rättsläge

2.1 Inledning

Rubriken till utredningens direktiv, ”Skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer”, kan synas ge uttryck för tanken att utredningsuppgiften omfattar två avgränsade ämnen: Vad som bör gälla vid farliga situationer respektive när personer är nödställda. Det är också den systematik som följs här när gällande rätt på området redovisas.

Den valda uppdelningen får emellertid vissa inte helt invändningsfria konsekvenser. När det gäller den för utredningen centrala frågan om en generell plikt att bistå nödställda personer är det sålunda snart nog gjort att konstatera att det förutom i vissa speciella fall för närvarande inte finns någon sådan skyldighet, medan det finns mycket mer att säga om vilka skyldigheter som gäller vid farliga situationer av olika slag. Därmed uppkommer en volymmässig obalans till förmån för den till synes mer perifera delen av utredningsuppgiften.

En annan invändning mot den valda uppdelningen skulle kunna vara att gränslinjen mellan de två utredningsdelarna långt ifrån är klar, eftersom den som bistår en nödställd på samma gång kan sägas agera i en situation som är farlig, åtminstone för den hjälpbehövande. Skyldigheten att agera i farliga situationer kan således sägas inkludera de situationer i vilka det finns en skyldighet att bistå nödställda. Vad som likväl kan motivera den valda uppdelningen är att sistnämnda skyldighet typiskt sett och i främsta rummet avser ett rent fysiskt ingripande, såsom att lyfta upp en drunknande ur vattnet. Med ”skyldighet att agera vid farliga situationer” brukar man däremot vanligtvis avse insatser av annat slag, såsom att varna och tillkalla hjälp eller anmäla ett brott som är under utförande, eller insatser som inte primärt syftar till att bistå en enskild person, såsom att delta i ett släckningsarbete.

Om man inför en generell skyldighet att bistå nödställda personer väcks också spörsmålet om var gränsen går för de skador på person och egendom som kan anses utgöra en godtagbar respektive icke godtagbar följd av ett ingripande liksom frågan hur dessa skador ska ersättas. Problematiken är snarlik den som aktualiseras vid utövande av nöd- och nödvärnsrätt, varför också rättsläget på dessa områden bör belysas. Detsamma gäller de härmed sammanhängande skadestandsfrågorna.

Som argument för att införa en straffsanktionerad skyldighet att bistå nödställda personer har stundom anförts att en sådan skyldighet skulle bidra till att uppnå någon slags materiell rättvisa i vissa fall då två eller flera misstänkta personer bevisligen befunnit sig på platsen för ett övergrepp men samtliga går fria på grund av att det inte låter sig avgöras vem av dem som begått brottet. I sådana fall borde, har det hävdats, straff åtminstone kunna utmätas för underlåtenhet att bistå nödställd. Avslutningsvis berörs därför också det aktuella rättsläget beträffande denna så kallade Lindomeproblematik.

2.2 Någon *allmän* skyldighet att bistå nödställda personer finns inte

För att en underlåtenhet ska kunna bestraffas krävs antingen att underlåtenheten är kriminaliserad i särskild ordning (exempel: *fyndförseelse*, 10 kap. 8 § BrB) eller att underlåtenheten på grund av någon särskild omständighet är att jämställa med ett aktivt handlande. I annat fall är underlåtenheten strafffri.¹

Svensk rätt statuerar inte en allmänt gällande plikt att bistå den som befinner sig i fysisk fara eller som löper risk att få sin egendom skadad. Underlåtenhet att hjälpa en nödställd person är alltså straffsanktionerad endast då så är särskilt föreskrivet eller följer av allmänna rättsprinciper. I alla andra fall är underlåtenheten straffri, således oavsett om underlåtenheten från moralisk synpunkt ter sig lika eller nästan lika straffvärd som ett aktivt orsakande av skadan.

Om exempelvis någon av till synes ren ondska har låtit bli att rädda en annans liv står det alltså likväl klart att vederbörande inte får dömas till ansvar för underlåtenheten som sådan. Lagstöd

¹ Åtminstone bör så anses vara fallet, även om det från rättspraxis kan hämtas exempel där det kan ifrågasättas om denna princip har iakttagits. Se bl.a. *Annika Norée*, Underlåtenhet inget brott utan stöd i lag, JT 2003/04 s. 976 ff.

saknas, och ett ansvarsutkrävande skulle därför stå i strid med den straffrättsliga legalitetsprincipen (*nullem crimen sine lege, nulla poena sine lege*), som är av central rättsstatlig betydelse samt även inskriven i artikel 7 i Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen): ”Ingen får fällas till ansvar för någon gärning eller underlåtenhet som vid den tidpunkten då den begicks inte utgjorde brott enligt nationell eller internationell rätt”.

Denna legalitetsprincip omöjliggör ett likställande av underlåtenhet att bistå en nödställd med ett aktivt framkallande eller förvärrande av en persons nödställdhet. Konsekvenserna härav har belysts av bland andra *Welamson* (s. 751):

Det torde vara en allmänt omfattad åsikt att – av hänsyn till den tyngd som legalitetssynpunkten förtjänar att tillmätas inom straffrätten – en extensiv eller analogisk tillämpning av en brottsbeskrivning inte kan motiveras enbart med att tillämpningen framstår som åsyftad av lagstiftaren. Det brukar sägas, att en sådan tillämpning får ifrågakomma endast under förutsättning att situationens jämförbarhet med dem som obestriddigen faller under brottsbeskrivningens ordalydelse inte kan dragas i tvivelsmål.

Kan då en situation över huvud taget tänkas när enbart ett passivt beteende ”obestriddigen faller under brottsbeskrivningens ordalydelse”? Låt oss se hur gärningsbeskrivningarna i det centrala tredje kapitlet i brottsbalken är utformade. Där anges att den som *berövar* annan livet döms för mord, att den som *tillfogar* annan person kroppsskada döms för misshandel och att den som *orsakar* annans död döms för vållande till annans död. Det låter sig uppenbarligen *inte* sägas att enbart underlåtenhet att ingripa i ett orsaksförlopp är, med *Welamsons* formulering, obestriddigen jämförbart med att beröva, tillfoga eller orsaka någon något.

Detta hindrar naturligtvis inte att det finns fall där situationen i övrigt är sådan att en underlåtenhet att bistå är att jämställa med positivt handlande och av den anledningen bör föranleda ansvar enligt 3 kap. BrB. Men som ska visas i det följande fordras i så fall att det finns en underliggande, rättsligt relevant skyldighet att handla. Underlåtenheten kan i sig inte, i avsaknad av en positiv straffbestämmelse härom, föranleda ansvar för mord, misshandel, vållande till annans död etc. Straffansvarsutredningen tycks här sväva på målet när den säger att underlåtenhetsansvar i dessa fall *oftast* förutsätter att den underlåtande har haft en särskild handlingsplikt (SOU 1996:185 s. 329).

Straffansvarsutredningens utgångspunkt för bedömningen om en handlingsplikt föreligger eller inte är den så kallade garantläran. Enligt denna lära är var och en som kan karaktäriseras som skydds-
garant straffrättsligt skyldig att "avvärja risker som hotar någon eller något, som de är ansvariga för och därför har att skydda" (a.a. s. 313). Om en person som har ställning som skyddsgarant uppsåtligen underlåter att t.ex. rädda en nödställd liv har han därmed, i linje med garantläran, straffrättsligt sett gjort sig skyldig till någon form av uppsåtligt dödande.

Garantläran har sitt ursprung i tysk teoribildning och har i svensk juridisk doktrin lanserats och utvecklats av företrädesvis Strahl och Jareborg.² Den sistnämnde deltog för övrigt som expert i Straffansvarsutredningens arbete. Enligt garantläran åvilar en handlingsplikt den som intar ställning av skyddsgarant, men för att underlåtenhetsansvar ska kunna utkrävas måste det naturligtvis först fastställas att en garantsituation föreligger. Detta är fallet om det funnits en bakomliggande, rättsligt relevant skyldighet att handla. Det är här den egentligen svårigheten ligger när det gäller att bedöma i vad mån en underlåtenhet även utan direkt lagstöd kan föranleda straffrättsligt ansvar på samma sätt som ett aktivt brottsligt handlande. Garantläran ger alltså inte i sig svar på frågan när ansvar kan utkrävas för underlåtenhet att bistå en nödställd person.

Högsta domstolen har bland annat i NJA 2005 s. 372 (ett mål som dock inte specifikt gällde underlåtenhet att bistå nödställd) indirekt gett uttryck för ungefär samma uppfattning, dvs. att man i fall av underlåtenhetsansvar till sist måste återfalla på allmänna rättsprinciper vare sig man hänför sig till garantläran eller inte:

Brottet vållande till annans död kan begås såväl genom handling som genom underlåtenhet. Enligt allmänna principer kan emellertid straff-

² Jareborg har själv framhållit att garantläran har utformats under starkt inflytande av tysk doktrin, se Festschrift für Claus Roxin, 2001, s. 1450. Emellertid har garantläran inte bara sitt upphov i tysk teoribildning; i densamma har också dess praktiska värde ifrågasatts. Se t.ex. *Jakobs*, Strafrecht, Allg. Teil, 2. Aufl. 1991, 29/26: "Die Bestimmung des Garanten ist eine der schwierigsten Aufgaben der Dogmatik des AT" [ung.: Att avgränsa kretsen av garantier är en av de mest problematiska uppgifterna inom den allmänna straffrätten.]. – I Danmark och Norge, vilka länder specifikt om än på olika sätt har straffbelagt underlåtenhet att bistå nödställda, synes garantläran inte ha fått lika stor uppmärksamhet som i Sverige. Så t.ex. *Andenæs/Matningsdal/Rieber-Mohn*, Almindelig strafferett, 5. utgåve: "I [tysk teori] heter det gjerne at den unnlattende må ha stilling som 'garant' for at skaden ikke inntre. - - Dette er bare en omskrivning av problemet. Spørsmålet blir: Når har den unnlattende stilling som garant? I nordisk rett er garantterminologien brukt av Jareborg, Kriminalrett s. 184–202. – Den tyske lov krever i tillegg till garantstillingen at unnlattelsen skal svare til oppfyllelsen av gjerningsinnholdet ved aktiv handling. Stort sett ser det ut til at spørsmålet om straffbarheten av en unnlattelse i realiteten blir besvart på samme måte som hos oss."

rättsligt ansvar för den som underlåter att ingripa i ett rent fysiskt orsakssammanhang komma i fråga endast om det finns särskild anledning för den underlåtande att ingripa. Detta brukar uttryckas så att gärningsmannen måste befinna sig i garantställning. Den underlåtande skall ha en ställning som gör det motiverat att av honom, mer än av andra, kräva att han skall vara verksam för att avvärja en sådan effekt som den inträffade. Underlåtenheten skall te sig lika straffvärd som orsakande genom handling. (Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten, s. 319 ff. och Jareborg, Allmän kriminalrätt, s. 181 ff.)

Man kan fråga sig vad Högsta domstolens återopande av garantläran i detta fall tillförde saken. Här är dock inte platsen att närmare beskriva eller polemisera mot denna även i utredningsdirektiven nämnda lära, utan endast att konstatera att det karaktäristiska för en eventuell *allmän* handlingspliktbestämmelse skulle vara att den träffar situationer där det *inte* finns någon garantställning baserad på en speciell relation till den person som befinner sig i nöd eller på någon annan särskild omständighet som föranleder att underlåtenheten kan bestraffas.

Inte heller i fråga om de *skadeståndsrättsliga* konsekvenserna av en underlåtenhet att bistå en nödställd person torde det vara möjligt att – vid sidan av de fall som gäller skadestånd på grund av brott – på sakrättslig grund och utan stöd av en underliggande, rättsligt relevant handlingsskyldighet ålägga någon ett ansvar. Denna slutsats har någon gång försiktigt ifrågasatts i den juridiska litteraturen, såsom i *Jan Hellner, Skadeståndsrätten. En introduktion, 2 uppl., Stockholm 2000, s. 24:*

Man kan dock inte utesluta, att om något fall skulle uppstå där omständigheterna talar starkt för en skyldighet att ingripa, domstolarna skulle anse sig oförhindrade att ålägga en sådan skyldighet. Ett exempel är att en person befinner sig i uppenbar livsfara och ett ingripande för att rädda honom skulle fordra mycket ringa ansträngning.

Som Mårten Schultz noterat i *Kausalitet. Studier i skadeståndsrättslig argumentation, Stockholm 2007, s. 568 f.*, återfinns emellertid denna från den dominerande uppfattningen avvikande tanke inte i Hellners mer omfattande arbeten på skadeståndsrättens områden.

2.3 Skyldighet att bistå nödställda personer i vissa fall

2.3.1 Skyldighet på grund av särskild föreskrift

Regler som oberoende av en underliggande handlingsplikt – exempelvis i form av tillsynsansvar, avtalsenlig skyldighet, tjänsteplikt eller föregående positivt handlande – direkt ger uttryck för en skyldighet att bistå den som är nödställd, förekommer endast sparsamt i lagstiftningen. På *trafikområdet* finns dock en bestämmelse av intresse i sammanhanget. Sålunda anges i 2 kap. 8 § första stycket trafikförordningen (1998:1276) att en ”trafikanter som med eller utan egen skuld haft del i en trafikolycka skall stanna kvar på platsen” samt i ”mån av förmåga - - hjälpa skadade och medverka till de åtgärder som olyckan skäligen föranleder”. Bestämmelsen är emellertid inte straffsanktionerad.

Inom *sjöfarten* har sedan länge för befälhavare på fartyg funnits en lagstadgad skyldighet att bistå nödställda. Enligt 20 kap. 7 § jämförd med 6 kap. 6 § andra stycket sjölagen (1994:1009) straffas befälhavare med böter eller fängelse i högst två år, om han försummar att lämna den som han anträffar i sjönöd all hjälp som är möjlig och behövlig för att den nödställda ska kunna räddas, förutsatt att det kan ske utan allvarlig fara för det egna fartyget eller för de ombordvarande. Detsamma gäller enligt 8 kap. 4 § sjölagen om befälhavaren, efter sammanstötning med annat fartyg, försummar att lämna det andra fartyget och de ombordvarande där all behövlig och möjlig hjälp för räddning ur den uppkomna faran, om det kan ske utan allvarlig fara för det egna fartyget eller de ombordvarande. Av 6 kap. 6 § första stycket sjölagen följer även att befälhavare under samma straffansvar är skyldig att göra allt som står i hans makt för att rädda de ombordvarande, om hans eget fartyg råkar i sjönöd.

I sjönödsförordningen (2007:33) finns närmare bestämmelser om befälhavares skyldigheter att vidta åtgärder för att rädda personer i sjönöd. Bland annat åligger det enligt 6 § sjönödsförordningen en befälhavare, som får kännedom om att någon är i sjönöd, att så snabbt det är möjligt bege sig med fartyget till olycksplatsen och lämna all hjälp som är möjlig och nödvändig för att rädda den nödställda. Denna skyldighet gäller dock inte 1) om befälhavaren inte kan lämna hjälp, 2) om det är orimligt att fartyget beger sig till olycksplatsen, eller 3) om hjälpen inte behövs.

Befälhavare för *luftfartyg* har enligt 5 kap. 7 § jämförd med 13 kap. 2 § luftfartslagen (1957:581) en straffsanktionerad skyldighet att, om luftfartyget råkar i nöd, göra allt vad han kan för att rädda ombordvarande samt flygplanet och det gods som finns ombord. Straffskalan sträcker sig från böter till fängelse i högst sex månader.

2.3.2 Skyldighet på grund av tillsynsansvar utom avtalsförhållanden

Den som har vårdnaden om ett barn har också ett tillsynsansvar för barnet, 6 kap. 2 och 3 §§ föräldrabalken. På grund av att denna tillsynsplikt så klart framgår av lagstiftningen kan det knappast råda något tvivel om att en vårdnadshavare kan dömas enligt brottsbalkens regler för att ha orsakat barnets död, om vårdnadshavaren underlåtit att rädda barnet när det befunnit sig i livsfara, naturligtvis dock endast under förutsättning att övriga straffrättsliga kriterier är uppfyllda. I ett äldre rättsfall, NJA 1930 s. 122, dömdes en kvinna för vållande till annans död på grund av att hennes nyfödda barn dött till följd av hennes bristande omvårdnad. I överensstämmelse härmed kan man se Straffrättskommitténs uttalande under förarbetena till brottsbalken av innebörd att ansvar för misshandel kan drabba vårdnadshavare, oavsett om denne är förälder eller ej, om barn tillfogas kroppsskada eller sjukdom genom att vårdnadshavaren uppsåtligen underlåter att skaffa barnet läkarvård (se NJA II 1962 s. 108).

Enligt *Strahl* (s. 322) är emellertid den omständigheten, att det i lag finns ett stadgande om skyldighet att handla, t.ex. den nämnda bestämmelsen i föräldrabalken, inte i och för sig tillräckligt för att härav dra slutsatsen att den som underlåter att fullgöra skyldigheten ådrar sig ansvar enligt andra bestämmelser, nämligen bestämmelser som straffbelägger orsakande av effekt genom handling. Föräldrabalkens stadgande om tillsynsansvar utsäger inte att straffbestämmelserna i brottsbalken ska tillämpas vid underlåtenhet att fullgöra skyldigheten att avvärja. Stadgandet kan däremot anföras som ett argument för åsikten att lagen lägger sådan vikt vid att föräldrar sörjer för barnets person att underlåtenhet i detta avseende – om den får död, kroppsskada eller sjukdom till följd – bör bedömas lika med sådant orsakande som är straffbelagt i brottsbalken. Men *Strahl* ser som sagt inte stadgandet som mer än just ett

argument; ett argument för att anse föräldrarnas skyldighet att vårda som en så bjudande plikt att underlåtenhet att uppfylla skyldigheten ter sig lika straffvärd som en sådan handling som är straffbelagd i 3 kap. BrB.

En fråga som kan ställas är om *makar* på motsvarande sätt har en skyldighet att vid straffansvar bistå varandra om någon av dem hamnar i ett fysiskt nödläge. Som skäl härför skulle kunna åberopas att makar enligt 1 kap. 2 § äktenskapsbalken ska visa varandra trohet och hänsyn. Detta till trots torde dock personernas legala status som makar inte vara tillräckligt för att i fall av underlåtet bistånd till en nödställd make åstadkomma den nödvändiga kopplingen till reglerna i 3 kap. BrB.

I andra fall av levnadsgemenskaper, där det helt saknas formella regler om tillsynsansvar, skyldighet att visa hänsyn eller liknande, kunde det mot denna bakgrund och med hänsyn till legalitetsprincipen synas ganska klart att något straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå i nödsituationer inte kan ifrågakomma. Så har saken emellertid inte genomgående uppfattats i den juridiska doktrinen. Det är framför allt företrädare för den ovan nämnda garantläran som har förespråkat ett mer omfattande ansvar.

Asp/Ulväng/Jareborg (s. 125 ff.) uppställer tesen att var och en som intar ställning som skyddsgarant (beskyddare) i princip är skyldig att avvärja alla faror som till liv och lem hotar den som ska beskyddas. En typ av sådan skyddsgarantställning utgörs av nära levnadsgemenskap, inklusive nära släktskap. *Asp/Ulväng/Jareborg* konstaterar samtidigt att det är oklart hur stor den aktuella kretsen är, bland annat därför att en rättslig relation "troligen" varken är tillräcklig eller nödvändig för att konstituera straffansvar. Att en sådan nära levnadsgemenskap i normala fall finns i relationen föräldrar–barn står enligt författarna klart, varvid hänvisas till stadgandena i 6 kap. 2 och 3 §§ föräldrabalken, men också åtskilliga andra relationer omfattas:

[U]ndantagsvis barn – föräldrar. Make – make. Syskon och övriga familjemedlemmar som sammanbor. Medlemmarna i ett hushåll, särskilt gentemot vårdbehövande personer. Personer som befinner sig i en särskild farogemenskap, t.ex. deltagarna i en forskningsexpedition eller vid ett annat farligt uppdrag.

Knappast heller, fortsätter författarna, förlovade som ej sammanbor.

Asp/Ulväng/Jareborg menar visserligen inte att den som på grund av nära levnadsgemenskap intar en skyddsgarantställning alltid ska straffas för visad underlåtenhet att bistå den som har rätt till beskydd, på samma sätt som om beskyddaren aktivt åsamkat den senare skada. Men som framgått utesluter de inte att underlåtenheten kan bestraffas enligt 3 kap. BrB, också i fall då det inte finns något författningsstöd för ett tillsynsansvar tillämpligt på relationen mellan beskyddaren och den som har rätt till beskydd.

Mer traditionellt restriktiv är Agge (s. 314) som menar att om det inte finns något straffbud som uttryckligen fastslår en särskild plikt att vara verksam,

har man ofta att söka grundvalen för ansvaret i *positiva rättsregler* på olika områden. Som exempel kunna nämnas de familjerättsliga stadganden som fastställa föräldrars vårdnadsplikt med avseende å sina barn, varigenom förutsättningar skapats för ansvar - - för skada som drabbar barnen på grund av att rimlig tillsyn eftersatts.

Agge synes alltså i det närmaste utesluta att ett straffansvar enligt numera brottsbalken kan ifrågakomma för underlåtenhet att bistå en nödställd i fall då det väl finns en inbördes relation mellan kontrahenterna i fråga men ingen till relationen anknytande bestämmelse som explicit ger uttryck för en handlingsplikt.

Även om Agges inställning återspeglar en äldre rättsvetenskaplig hållning torde det alltjämt vara den som har mest fog för sig när det gäller frågan om straffrättsligt ansvar *de lege lata* för underlåtenhet att bistå nödställd. Det torde nämligen kunna betraktas som säkert att de dömande instanserna ställda inför konkreta fall skulle förhålla sig ytterligt restriktiva till att utsträcka straffansvaret enligt brottsbalken till att omfatta den av Asp/Ulväng/Jareborg beskrivna kretsen av icke tillsynsansvariga personer. Om det inte finns ett juridiskt relevant tillsynsansvar som stödfaktum till ett åtal för brott genom underlåtenhet att bistå en nödställd, torde domstolarna alltså finna att en erforderlig länk till 3 kap. BrB felas.

2.3.3 Skyldighet på grund av avtalad tillsynsplikt

Under förarbetena till brottsbalken gav Lagrådet ett exempel på en situation där ett frivilligt åtagande kunde utgöra grund för att döma en person enligt brottsbalken för *framkallande av fara för annan*, för det fall att personen underlåtit att fullgöra sin avtalade

skyldighet att lämna bistånd i ett farofyllt läge. Lagrådet anförde därvid att bestämmelserna i 3 kap. 9 § BrB kan vara att tillämpa om en fjällförare överger sitt sällskap i en situation som är så kritisk att den motsvarar brottsbeskrivningen i lagrummet.

Den aktuella typsituationen har i äldre doktrin behandlats av Agge (s. 316) som även här intar en restriktiv hållning vad gäller möjligheten att döma till ansvar på grund av underlåtenhet att bistå en nödställd:

I avtalsfallen fordras därför för straffansvar icke blott att avtalet grundar en allmän vårdnads- eller tillsynsplikt utan även att avtalets typ och parternas vilja indicera en särskild *plikt att söka förhindra en skadlig effekt av just den art som är ifråga*. Sålunda ådrager sig t.ex. en simlärare eller strandvakt ansvar, därest han icke söker bispringa drunknande personer inom ramen för sin avtalade tillsynsplikt. Ett annat exempel visar huru en viss ansvarsbegränsning rimligtvis måste göras inom ramen för en avtalad tillsynsplikt: om en person åtagit sig att fungera som vägvisare åt ett sällskap turister, ådrager han sig icke ansvar på denna grund, därigenom att han underlåter att behandla en av turisterna som blivit ormbiten. Han svarar blott för den skada som kan uppstå genom att han lämnar sällskapet i sticket under förhållanden som äro farliga för detsamma (så uttryckligen [i 3 kap. 9 § BrB om framkallande av fara för annan]). Naturligtvis kunna delikata omdömesfrågor uppstå vid bestämmandet av avtalets innebörd, men dylika uppgifter möta ju straffdomaren på många punkter - -.

Strahl (s. 324) framhåller att det i avtalsfallen likaväl som i andra fall fordras

att underlåtenheten ter sig lika straffvärd som handling, och så torde underlåtenheten inte te sig med mindre den underlåtande inte blott gjort åtagandet utan även faktiskt trätt i funktion enligt åtagandet. Att någon åtagit sig en vaktjänst kan sålunda visserligen medföra, att han intager en garantställning, men han torde inte böra förrän han faktiskt börjat vakta anses intaga en sådan garantställning, att hans underlåtenhet att fullgöra sin skyldighet är likvärdig med handling. Ett åtagande grundar i och för sig inte mer än en privaträttslig förpliktelse.

Vad *Strahl* här är inne på är alltså återigen det förhållandet att det inte finns någon automatisk koppling mellan en persons underlåtenhet att fullgöra sin – icke straffrättsliga, i detta fall avtalsenliga – plikt att bistå en nödställd och möjligheten att döma vederbörande till ansvar enligt någon av bestämmelserna i 3 kap. BrB.

Asp/Ulväng/Jareborg (s. 126) anför, återigen med åberopande av garantläran, att det inte har

så stor betydelse, om det föreligger ett giltigt avtal eller inte. Avgörande är i stället om vederbörande faktiskt har intagit en skyddsställning (och att andra i förlitan till att han eller hon utövar denna har avstått från andra skyddsåtgärder eller utsatt sig för viss risk). Ett förhållande, som åtminstone påminner om ett avtal, har dock betydelse på det sättet, att därav kan framgå vilka typer av risker som garanten har att avvärja.

Som exempel på personer som – oavsett om ett giltigt avtal *de facto* föreligger eller inte – har skyldighet att bistå nämner författarna bland annat badvakter, livvakter och barnsköterskor (gentemot omhändertagna barn). De tillägger dock att ett åtagande att hämta hjälp inte torde medföra garantställning.

Oavsett de uppfattningar som sålunda förts fram i doktrinen får nog sannolikheten för att någon på avtalsmässig grund skulle bli dömd till ansvar enligt något i 3 kap. BrB angivet brott bedömas vara ytterligt liten, försåvitt inte åtagandet i fråga konstateras specifikt omfatta skyldigheten att bistå i ett nödläge.

2.3.4 Skyldighet på grund av tjänsteplikt

Förutsättningarna att döma till ansvar enligt brottsbalken för underlåtenhet att bistå nödställd kan antagas vara ungefär lika begränsade i fall då handlingsskyldigheten härrör från en tjänsteplikt som då den baseras på en avtalsenlig förpliktelse.

Den grundläggande bestämmelsen om offentliga funktionärens ansvar finns i 20 kap. 1 § BrB, som anger att "[d]en som uppsåtligt eller av oaktsamhet vid myndighetsutövning genom handling eller underlåtenhet åsidosätter vad som gäller för uppgiften skall dömas för *tjänstefel* till böter eller fängelse i högst två år" samt i grovt fall till fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Härifrån och till att döma en tjänsteman, som i strid med vad som ålegat honom i tjänsten underlåtit att bistå en nödställd, till ansvar även för något av brotten i 3 kap. BrB synes emellertid steget vara mycket långt. Exempelvis torde det vara uteslutet att en polis skulle kunna dömas för vållande till annans död, för det han avvikit från en i tjänsten ålagd bevakningsuppgift i följd varav en skadad person inte i tid fått livsräddande behandling.

Agge (s. 317) framhåller att även om det framstår som försvarligt att bestraffa passivitet som tjänstefel,

är därmed icke givet att ansvaret för en timad skadlig effekt, som genom den fordrade aktiviteten från funktionärens sida kunnat förebyggas, skall utsträckas i motsvarande grad. Även här står rättstillämpningen inför en omdömesfråga av ömtålig natur.

Strabl (s. 323) resonerar på motsvarande sätt:

Av att en offentlig tjänsteman underlåtit något som ålegat honom enligt föreskrift i lag eller instruktion följer inte nödvändigtvis, att han skall dömas för t ex vållande till kroppsskada om sådan skulle ha avvärijts därest han handlat enligt vad som ålåg honom.

Längst i riktning mot att anse en försummad handlingsplikt kunna ådraga någon i tjänstelikhande ställning ansvar enligt de särskilda bestämmelserna i brottsbalken synes *Asp/Ulväng/Jareborg* (s. 127) gå. Författarna medger visserligen att ansvar inte kan ifrågakomma för en läkare eller sjuksköterska som underlåter att hjälpa en skadad eller sjuk människa som han eller hon råkar träffa på.

Men det är oklart hur bestämd personkretsen, gruppen osv. måste vara för att vederbörande skall anses skyldig att ingripa. En polisman eller vårdare, som är satt att vakta en sinnessjuk person, torde kunna hållas ansvarig om han eller hon låter den sjuke ta livet av sig. Kriminalvårdspersonal är skyldig att se till att intagen vid behov kommer under läkares observation eller behandling. - - ; underlåtenhet att agera torde kunna medföra ansvar enligt BrB kap. 3.

Om man lyfter blicken från dessa uttalanden i doktrinen och i stället betraktar rättsväsendets praktik, finner man knappast något fall där en person i tjänsteansvarig ställning blivit dömd enligt bestämmelserna i 3 kap. BrB för underlåtenhet att bistå nödställd. Även i fall där skyldigheten att ingripa framstått som klar har ansvar utkrävts endast för tjänstefelet, varvid dock är att märka att straffskalan i grova fall sträcker sig så högt som till sex års fängelse (jfr prop. 1988/89:113 s. 14 och 24 samt NJA 2008 s. 567).

Som illustrativt exempel på det anförda kan nämnas en uppmärksam dom av Skaraborgs tingsrätt, sedermera fastställd av Göta hovrätt den 29 april 2010 (B 132-10). Tre vårdare vid häktet i Mariestad dömdes till 80 dagsböter vardera för tjänstefel, bestående i att de hade underlåtit att ta ner en intagen som de påträffat hängande i en snara i sin cell. Den intagne avled två dagar senare i sviterna av sitt självmordsförsök men levde alltså ännu när vårdarna upptäckte hans belägenhet. Trots att den intagne i eminent grad befann sig i ett nödställt läge och att vårdarna enligt

sin tjänsteplikt var skyldiga att söka rädda honom, åtalades och dömdes de alltså endast för tjänstefel. Mot den bakgrunden kan man fråga sig i vilka fall ansvar enligt 3 kap. BrB i praktiken över huvud taget ifrågakommer för tjänstemän som i strid med tjänsteplikten underlåter att rädda nödställda personer. Uppenbarligen är i varje fall utrymmet för sådant ansvar ytterst begränsat.

Slutligen bör observeras att tjänstemän i vissa fall kan vara ålagda handlingsplikt även på sin fritid. Sålunda anges i 4 kap. 10 § polisförordningen att polismän även när de är lediga är skyldiga att självmant ingripa för att trygga den allmänna ordningen och säkerheten inom det polisdistrikt där de är anställda.

2.3.5 Skyldighet på grund av eget föregående handlande

En särskild straffbestämmelse om *underlåtenhet att avvärja allmänfara* finns i 13 kap. 10 § BrB. Bestämmelsen, som beskrivs mer ingående i ett efterföljande avsnitt, innebär att den som underlåter att avvärja fara för brand, ofärd eller allmän fara som han själv har framkallat kan dömas till böter eller fängelse i högst ett år. Det är tydligt att denna bestämmelse innefattar också skyldigheten att bistå en nödställd person, nämligen om denne blivit nödställd just på grund av den fara som det föregående handlandet gav upphov till.

Frågan i vad mån en person, utöver vad som framgår av detta specialreglerade fall (som för övrigt i viss mån har sin motsvarighet i den förut nämnda 8 kap. 4 § sjölagen), kan dömas till ansvar enligt brottsbalken för sin underlåtenhet att rädda den som på grund av personens eget föregående handlande har råkat illa ut, har ägnats åtskillig uppmärksamhet i den juridiska doktrinen. *Strahl* (s. 328) inleder sin genomgång av denna ganska intrikata problematik med att konstatera att det är

alls inte självklart, att om någon framkallat fara, han enbart därför skall anses vid straffansvar skyldig att söka avvärja faran och hemfalla under samma lagrum vari orsakandet av den inträffade effekten straffbelagts.

Strahl manar alltså till en försiktig rättstillämpning och hänvisar bland annat till en friande dom i rättsfallet SvJT 1968 rf s. 81:

En pojke gav en flicka lov att taga av hans sömntabletter. Hon tog flera än han, såvitt visats, var medveten om och vaknade aldrig ur sin sömn. Han åtalades för vållande till annans död, varvid lades honom

till last att han inte i tid styrkt om att flickan kom under läkarvård. - - att han givit henne tabletter och sedermera bort förstå, att hon svävade i livsfara, var inte tillräcklig grund för att döma honom för vållande till annans död.

Det beskrivna problemet är emellertid i stor utsträckning ett skenbart sådant. Ofta är nämligen situationen den, att det farliga beteendet i sig är ansvarsgrundande och att det från allmän synpunkt framstår som fullt tillräckligt att döma till ansvar för enbart detta beteende. Ett typfall när det gäller culpöst handlande är att någon gräver ett djupt dike över en väg, varvid en cyklist som inte observerar diket kör ner i detta och bryter nacken. Eftersom cyklistens död vållats på ett adekvat sätt genom den farliga handlingen, dvs. grävandet, kan det framstå som överflödigt att ställa sig frågan huruvida grävarens underlåtenhet att avvärja faran för cyklisten ävenledes bör bestraffas. När det gäller uppsåtliga brott kan situationen vara exempelvis den att en person som knivskurit en annan underlåter att förhindra att denne förblöder; den ursprungliga gärningen konsumerar i detta fall den senare underlåtenheten och onödiggör funderingar kring dennas självständiga straffvärde (jfr Agge s. 318 f.).

Situationer kan emellertid uppkomma då det föregående handlandet inte i sig är brottsligt, därför att brottsrekvisiten brister på objektiv eller subjektiv grund. Det kan också inträffa att det föregående brottet inte har ett tillräckligt högt straffvärde för att kunna konsumera en efterföljande underlåtenhet. I sådana fall består en grundläggande svårighet i att urskilja gränsen mellan orsakandet av en persons nödställdhet och underlåtenheten att avhjälpa nödställdheten. Med avseende på denna komplikation skriver *Strahl* (s. 329):

I fall av senare slaget tillkommer svårigheten att avgöra, om underlåtenheten skall ådraga ansvar. Rättsskipningen ställes inför problem som lagstiftaren inte lyckats lösa, f ö varken i Sverige eller vederligen utomlands. Inte heller i rättspraxis och doktrin, svensk eller utländsk, torde problemen ha helt bemästrats. I viss utsträckning förhåller det sig - - emellertid så, att ansvar skall ådömas vare sig det är handling eller underlåtenhet som kan läggas den tilltalade till last.

Som torde ha framgått är rättsläget inte alldeles lätt att beskriva. Emellertid finns knappast anledning att här mer än antyda de komplicerade överväganden som kan göra sig gällande när en underlåtenhet att bistå en nödställd har föregåtts av ett brottsligt

eller åtminstone kausalt adekvat handlande. Exakt hur rättsläget ser ut på denna punkt får nämligen anses vara av högst begränsad betydelse för utredningens huvuduppgift att överväga frågan om det bör införas en allmän straffsanktionerad skyldighet att bistå nödställda personer.

2.4 Skyldighet att agera vid farliga situationer i övrigt

2.4.1 Skyldighet att avslöja brott

I 23 kap. 6 § första stycket BrB föreskrivs att om någon underlåter

att i tid anmäla eller eljest avslöja brott som är å färde, när det kan ske utan fara för honom själv eller någon av hans närmaste, skall han i de fall särskilt stadgande givits därom dömas för underlåtenhet att avslöja brottet enligt vad som är stadgat för den som allenast i mindre mån medverkat till sådant brott; dock må ej i något fall dömas till svårare straff än fängelse i två år.

I samma lagrum anges därefter att i

de fall då det är särskilt föreskrivet skall för underlåtenhet att avslöja brott ansvar enligt vad nu sagts ådömas jämväl den som ej insett men bort inse att brottet var å färde.

Vidare framgår av 23 kap. 6 § tredje stycket BrB att straff inträder endast under förutsättning att den gärning som underlåtenheten att avslöja avser, fortskridit så långt att straff kan följa på densamma.

Någon generell skyldighet att avslöja brott finns alltså inte, utan underlåtenhet i detta avseende är straffbelagd endast om så är särskilt föreskrivet. Fram till den 1 juli 1998 var detta fallet beträffande främst ett antal grova brott enligt brottsbalken, såsom mord, dråp, grov misshandel, människorov, olaga frihetsberövande, rån, grovt rån, grov skadegörelse och sabotage. På förslag av Kvinno-våldskommissionen (se SOU 1995:15) och Straffansvarsutredningen (se SOU 1996:185 s. 327) utvidgades herefter skyldigheten att avslöja brott till att omfatta även våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri (prop. 1997/98:55, bet. 1997/98:JuU13). En ytterligare utvidgning av det straffbara området inträdde den 1 april 2005, från vilken tidpunkt det även blev straffbart att underlåta att avslöja våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn (i samband med att dessa

brottstyper infördes utmönstrades brottet grovt sexuellt utnyttjande av barn; det bör observeras att våldtäkt mot barn enligt förarbetsuttalanden inte förutsätter att någon form av våld förekommit) och grovt utnyttjande av barn för sexuell posering (prop. 2004/05:45, bet. 2004/05:JuU16).

Enligt 23 kap. 6 § BrB ska det alltså vara fråga om en underlåtenhet att i tid anmäla eller eljest avslöja brottet. Som ordet ”anmäla” i lagtexten antyder är den naturliga åtgärden för att undvika ansvar att anmäla brottet för polismyndigheten. Men också avslöjande på annat sätt, såsom i form av en upplysning till ett ovetande brottsoffer om det pågående brottet, anses vara tillräckligt. Däremot uppkommer naturligtvis inte ansvarsfrihet för en person som råkar bevittna exempelvis en pågående grov misshandel endast därigenom att personen upplyser brottsoffret om den pågående misshandeln; det följer redan av att upplysningen i ett sådant fall inte innebär något avslöjande.

Det förhållandet att skyldigheten att avslöja brott inte avser redan begångna brott har tagits till intäkt för bedömningen att lagen inte innebär någon uppmaning till angiveri (se SOU 1996:185 s. 315). Emellertid bör det anmärkas att brotten människorov och olaga frihetsberövande är så kallade perdurerande brott som är ”å färde”, dvs. ännu inte avslutade, så länge frihetsberövandet pågår.

Som framgår av brottsbeskrivningen i lagrummet görs undantag för vissa fall av intressekollision. Avslöjandet måste sålunda ha kunnat ske utan fara för den som annars skulle ha varit skyldig att avslöja brottet eller utan fara för någon av dennes närmaste. Det har inte ansetts kunna begäras att någon ska avslöja ett brott om han därigenom riskerar att själv bli dömd som medgärningsman och inte heller om han riskerar repressalier av den skyldige eller av andra.

2.4.2 Särskilt om den s.k. Kodeproblematiken

Bestämmelsen i 23 kap. 6 § BrB om underlåtenhet att avslöja brott kan ses även som en ”reservbestämmelse” i fall där någon som misstänks för brott eller medverkan till brott inte kan överbevisas om mera än att i förväg ha känt till brottet (jfr *KBrB*) och har kanske i praktiken sin egentliga betydelse på det sättet. Denna betydelse reduceras emellertid om man – som tidigare i regel

ansetts vara en korrekt lagtillämpning – för straffbarhet fordrar att underlåtenheten varit orsak till att ett fullbordat brott kommit till stånd. Ännu år 1976 kunde exempelvis *Strahl* hävda följande (s. 339):

Den underlåtenhet som straffbelägges i 23:6 skall säkerligen vara en betingelse för detta andra brott, nämligen så att detta andra brott skulle ha uteblivit om den underlåtande handlat som han bort. När lagen är så generös att den låter den underlåtande gå fri från ansvar om brottet av en slump inte kommer till stånd, kan dess mening inte gärna vara, att han skall drabbas av ansvar oavsett om den underlåtna handlingen skulle ha förhindrat brottet. – Att underlåtenheten är en betingelse för det andra brottet torde vara ett objektivi brottsrekvisit enligt 23:6.

Om det däremot inte behöver styrkas att underlåtenheten att avslöja brottet varit orsak till att ett fullbordat brott kommit till stånd, blir bestämmelsen naturligtvis avsevärt mer användbar som ”reservbestämmelse” för fall där en misstänkt person inte kan överbevisas om mer än att ha förhållit sig passiv när själva brottet begicks. Det är i denna riktning som rättsutvecklingen har gått. Särskilt efter det så kallade Kodofallet, RH 1997:1, torde det få anses vara ett etablerat rättstillstånd att det för ansvarsutkrävande räcker att det inte varit helt uteslutet att avslöjandet av ett pågående brott skulle ha haft verkan.

Det på sin tid mycket uppmärksammade Kodofallet, som avsåg det rättsliga efterspelet till mordet på 15-åriga John Hron, kan i korthet beskrivas enligt följande: Tre ungdomar, så kallade skinnhuvuden, dömdes till varierande straff för att ha på ett utdraget och grymt sätt misshandlat John Hron till döds vid Ingetorpssjön norr om Kungälv. En fjärde yngling i sällskapet, som inte visats ha deltagit i misshandel utan endast ha varit åskådare till denna, lades till last att han inte ringt polisen trots att han haft tillgång till mobiltelefon. Den sålunda passive ynglingen var åtalad för att enligt 23 kap. 6 § BrB ha underlåtit att avslöja grov misshandel. Åtalet mot honom ogillades av tingsrätten men bifölls av hovrätten, som därvid förde ett resonemang rörande frågan i vad mån ett avslöjande av misshandeln i detta fall hade varit verkningsfullt:

Vid bedömningen konstaterar hovrätten först att det i lagtexten inte finns någon inskränkning för sådana otjänliga avslöjanden som omnämns i doktrinen. Ej heller finns det stöd för någon sådan inskränkning i förarbetena, jfr NJA II 1962 s. 340 och 1948 s. 219 ff. Hovrätten ansluter sig emellertid till bedömningen [att ansvar är uteslutet om

avslöjandet skulle ha varit verkningslöst] på så sätt att är det rent faktiskt så att ett avslöjande inte kan få någon verkan så faller en underlåtenhet att avslöja brottet utanför det straffbara området. Det saknas emellertid skäl att undanta sådana fall där det är tveksamt om ett avslöjande kan få någon verkan eller ej. Så fort det finns någon, om än liten, möjlighet att ett allvarligt brott kan komma att avvärras genom ett avslöjande finns det ett klart intresse av att det finns ett påtryckningsmedel för att få avslöjandet till stånd. – I föreliggande fall kan det naturligtvis ifrågasättas om hjälp skulle ha hunnit fram för att förhindra den återstående misshandeln av John H. – Det står emellertid klart att hela händelseförloppet från det [de av tingsrätten dömda jämte den fjärde ynglingen] anlände till Abborreklippan till dess John H kastades i sjön sista gången, pågick under mer än en och en halv timme. Denna tid är så lång att det inte på något sätt är omöjligt att hjälp skulle kunna ha kommit så snart att i vart fall delar av den fortsatta misshandeln skulle ha kunnat förhindras.

Straffansvarsutredningen var kritisk till hovrättens dom i Kode-fallet och föreslog att 23 kap. 6 § första stycket BrB skulle ändras ”så att det bättre framgår att straffansvar endast kan ådömas om den straffbelagda gärningen helt eller delvis kunde ha hindrats om en anmälan eller något annat uppgiftslämnande hade skett” (SOU 1996:185 s. 322) samt anförde som motivering följande:

Enligt vår uppfattning kan det ifrågasättas om det är rimligt att med hot om straff kräva att någon agerar för att anmäla eller på annat sätt lämna uppgifter om en straffbelagd gärning, om man inte kan utgå i från att gärningen hade kunnat helt eller delvis hindras genom uppgiftslämnandet. Att kräva ett ingripande redan när det inte är utslutet att den straffbelagda gärningen skulle ha avvärrats förefaller vara att ställa alltför höga krav på den vars handlingskyldighet har ifrågasatts.

Straffansvarsutredningens förslag om att 23 kap. 6 § skulle ändras så att den tidigare rättsuppfattningen – att underlåtenheten att anmäla varit orsak till att ett fullbordat brott kommit till stånd – blev bekräftad och tydliggjord, förverkligades inte. Regeringen tog tvärtom avstånd från förslaget och förde det inte vidare till riksdagen. I proposition 2000/01:85, vari även refereras till ett senare hovrättsavgörande, uttalade regeringen bland annat följande.

Bestämmelserna i 23 kap. 6 § brottsbalken innehåller inte något uttryckligt krav på att anmälan eller åtgärderna för att avslöja brott skulle ha varit verkningsfulla. Huruvida ett sådant krav ändå följer av gällande rätt har varit föremål för olika meningar i doktrinen. Straffbudet har inte heller aktualiserats mer än i ett par enstaka fall i praxis. Det är således inte helt klart vilket samband som krävs mellan

den företagna åtgärden och möjligheten att brottet förhindras på grund av den handlingspliktiges agerande. Det torde visserligen vara så att om anmälan eller åtgärden inte på något sätt skulle kunna bidra till att hindra att brottet fullbordades, bör straffansvar inte ådömas.

Frågan är emellertid vad som faktiskt krävs i form av orsakssamband mellan åtgärderna och motverkande av det fullbordade brottet.

Det s.k. Kode-målet (RH 1997:1) rörde bl.a. underlåtenhet att avslöja brott. I målet dömdes en av gärningsmännen för mord och en annan för bl.a. grov misshandel. En tredje person, som närvarat under hela den tid misshandeln pågick och som haft mobiltelefon men underlåtit att använda den för att anmäla brottet, dömdes för underlåtenhet att avslöja grov misshandel. (Han ansågs inte ha haft uppsåt i förhållande till mord.) I sin motivering anförde hovrätten bl.a. att det inte kunde uteslutas att åtgärden skulle ha varit verkningsfull om den hade vidtagits och att straff därför borde utdömas för underlåtenheten i detta hänseende. I ett senare avgörande (RH 1999:86) behandlades frågan om underlåtenhet att avslöja mord. En man, A, hade blivit skjuten och kort tid därefter infann sig en annan man, B, på platsen där den skjutne befann sig. B underlät dock att tillkalla ambulans eller larma polisen. Tingsrätten, som ansåg det styrkt att A fortfarande levde vid tidpunkten för B:s besök på platsen, dömdes B för underlåtenhet att avslöja mord, eftersom det inte kunde anses uteslutet att ett larm kunde ha räddat den skjutnes liv. Hovrätten friade dock B, eftersom det inte kunde anses styrkt att den skjutne mannen levde när B befann sig på platsen.

Med hänsyn till att paragrafen inte innehåller något uttryckligt krav på orsakssambandet mellan ett agerande och brottets förhindrande och det sätt på vilket bestämmelsen har kommit att uppfattas i praxis torde utredningens förslag kunna leda till en inte oväsentlig begränsning av det kriminaliserade området. Man kan fråga sig om en sådan begränsning är motiverad, särskilt mot bakgrund av att underlåtenhet att avslöja brott endast är straffbelagt vid mycket allvarliga brott.

Vidare kan införandet av ett sådant uttryckligt krav leda till bevisvårigheter. Om kravet på verkningsfulla åtgärder skall bedömas utifrån objektiva utgångspunkter innebär det att åklagaren måste bevisa att åtgärderna kunde ha en sådan effekt. Från subjektiva utgångspunkter skulle det också finnas stora möjligheter för den handlingspliktige att hävda att han eller hon gjorde bedömningen att åtgärderna inte kunnat ha sådan verkan.

I likhet med Riksåklagaren anser regeringen dessutom att det inte bör ankomma på den handlingspliktige att avgöra om åtgärderna skulle ha kunnat vara verkningsfulla eller inte. Regeringen anser därför att de föreslagna förändringarna inte bör göras.

I och med att hovrättens rättstillämpning i Kodofallet och även i det nämnda rättsfallet 1999 inte har blivit nämnvärt ifrågasatt, vare sig i senare rättstillämpning eller av statsmakterna när anledning

kunde ha funnits därtill, står det i praktiken klart att det för straffansvar är tillräckligt att det *inte kan utslutas* att ett avslöjande av ett pågående brott skulle ha haft verkan. Kravet att brottet ska vara å färde, dvs. inte vara fullbordat, får naturligtvis inte frångås, men om det – som i Kodofallet – är fråga om ett utdraget och rörigt händelseförlopp kan det finnas ett betydande utrymme för en pressad bedömning att brottet alltjämt var ”å färde” och att avslöjandeplikt därmed förelåg. I varje fall har de nämnda avgörandena i förening med hur dessa mottagits jämnat vägen för en tillämpning av straffbestämmelsen i sådana fall där det från allmän synpunkt kan framstå som angeläget att en misstänkt gärningsman inte går helt fri från ansvar för en gärning som han kunnat motverka men valt att förhålla sig passiv inför.

2.4.3 Skyldighet att hindra brott

Det nyss behandlade lagrummet 23 kap. 6 § första stycket BrB straffbelägger som framgått under vissa omständigheter den som underlåter att *avslöja* ett pågående brott. Ett dominerande syfte med lagrummet, om än inte ett brottsrekvisit, är naturligtvis att brott så långt det är möjligt ska hindras från att komma till utförande och fullbordan. I så måtto kan anmälningsskyldigheten i systematiskt hänseende sägas innefatta också en skyldighet att *hindra* de grova brott enligt brottsbalken som det här är fråga om.

Frånsett detta innehåller svensk rätt inte någon allmän skyldighet att hindra andra personer från att begå brott. I 23 kap. 6 § andra stycket BrB finns emellertid en bestämmelse som generellt kriminaliserar föräldrar, andra uppfostrare samt förmyndare som underlåter ”att från brott hindra den som står under deras vård eller lydnad, när det kan ske utan fara för dem själva eller deras närmaste och utan anmälan till myndighet”. Brottet är subsidiärt i förhållande till underlåtenhet att avslöja brott enligt 23 kap. 6 § första stycket och straffet bestäms enligt samma principer och följaktligen aldrig strängare än fängelse i två år. En ursprunglig motivering för att göra föräldrar ansvariga för att inte ha förhindrat sina barns brott var att en sådan straffbestämmelse skulle ge stöd för skadeståndstalan mot föräldrar (och andra uppfostrare) som genom bristande tillsyn orsakat att barnet genom brott tillfogat annan skada.

För straffbarhet krävs alltså att barnet stått under uppfostrarens ”vård eller lydnad”. Med det uttrycket bör enligt *KBrB* förstås

ett sådant faktiskt förhållande mellan uppfostrare och underårig som skäligen bör medföra förpliktelse för den förre att öva tillsyn över den senare. Utom adoptiv- och fosterföräldrar kan även exempelvis en lärare under vissa förhållanden vara att anse som uppfostrare.

Till skillnad från den i 23 kap. 6 § första stycket BrB angivna skyldigheten att avslöja brott omfattar skyldigheten att hindra brott alla möjliga typer av brott, i princip även bagatellartade förseelser samt brott enligt specialstraffrätten. Eftersom straff ska utmätas i enlighet med vad som är stadgat för den som endast i mindre mån medverkat till brottet, kommer å andra sidan ansvar som regel inte fråga för underlåtenhet att förhindra mindre allvarliga brott som barnet begår. Inte heller kan ansvar ifrågakomma för uppfostraren om barnet handlat utan uppsåt eller culpa; det är en följd av att straffansvaret avser barnets *brott* och inte dess straffbelagda gärningar. Straffansvarsutredningen föreslog härvidlag en ändring i straffbestämmelsen men regeringen ansåg att förslaget inte borde genomföras (se SOU 1996:185 s. 325 och prop. 2000/01:85 s. 19; jfr *Asp/Ulväng/Jareborg* s. 135.).

I sammanhanget kan nämnas att Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet i betänkandet SOU 2000:88 övervägde införandet i brottsbalken av en ny 23 kap. 6 a § av följande lydelse i första stycket:

Den som i ledande ställning inom en sammanslutning, där allvarlig brottslig verksamhet förekommer, underlåter att göra vad som skäligen kan begäras för att verksamheten skall upphöra, döms för *underlåtenhet att hindra brottslig verksamhet* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, böter.

Fyra av kommitténs nio ledamöter och samtliga fem experter ställde sig bakom förslaget. Kommitténs majoritet avstod emellertid från att lägga fram förslaget, bland annat med hänvisning till att bestämmelsen närmast skulle komma att utgöra en komplettering till reglerna om medverkan, förberedelse och stämpling till brott och därför skulle få ett förhållandevis begränsat tillämpningsområde.

2.4.4 Skyldighet att avvärja fara

Till de allmänfarliga brott som straffbeläggs i 13 kap. BrB hör mordbrand (1 §), grov mordbrand (2 §), allmänfarlig ödeläggelse (3 §), spridande av gift eller smitta (7 §) samt förgöring (8 §). Till dessa brott är i 13 kap. 10 § knutet ett så kallat omissivdelikt, dvs. ett brott där underlåtenheten att agera är kriminaliserad. Brottet benämns *underlåtenhet att avvärja allmänfara* och beskrivs i lagtexten på följande vis:

Har någon, utan att vara förfallen till ansvar enligt vad förut i detta kapitel är sagt, vid handhavandet av eld, sprängämne eller gift eller annorledes framkallat fara för brand eller ofärd som i 1, 2 eller 3 § sägs eller allmän fara som avses i 7 eller 8 § och underlåter han, efter att hava kommit till insikt därom, att till farans avvärjande göra vad skäligen kan begäras, dömes för *underlåtenhet att avvärja allmänfara* till böter eller fängelse i högst ett år.

Den som har framkallat en fara, exempelvis genom att göra upp eld, kan alltså dömas enligt 13 kap. 10 § BrB om han – sedan elden exempelvis spridit sig på ett oväntat sätt och hotar intilliggande bebyggelse – underlåter att göra vad som i den situationen skäligen kan begäras av honom i avsikt att förhindra eller begränsa skadeverkningarna. Vad som i det avseendet närmare kan krävas av den som framkallat faran måste enligt *KBrB* bero av en bedömning med hänsyn tagen till omständigheterna i det särskilda fallet.

Det omöjliga kan naturligtvis inte begäras och inte heller alltför stora ansträngningar eller upppoffringar. En avvägning måste ske mot den skada som är att befara vid den tidpunkt då en avvärjande åtgärd kommer i fråga.

Det är tydligt att straffbestämmelsen i 13 kap. 10 § BrB – i likhet med bestämmelsen i 23 kap. 6 § om straff för underlåtenhet att avslöja brott – i viss mån kan komma till användning som ”reservbestämmelse” gentemot den som misstänks för exempelvis mordbrand men som inte kan överbevisas om att ha handlat vare sig med uppsåt eller av oaktsamhet. Enligt tillgänglig kriminalstatistik är det emellertid ytterst ovanligt att någon över huvud taget lagförs för underlåtenhet att avvärja allmänfara.

2.4.5 Skyldighet att varna och tillkalla hjälp

Utöver den skyldighet att agera vid farliga situationer som anges i brottsbalken – skyldighet att avslöja brott, att hindra brott och att avvärja fara – finns inom specialstraffrätten en bestämmelse som i vissa fall straffbelägger underlåtenhet att varna och tillkalla hjälp. I 2 kap. 1 § lagen (2003:778) om skydd mot olyckor föreskrivs en skyldighet för den som upptäcker eller på annat sätt får kännedom om en brand eller om en olycka som innebär fara för någons liv eller allvarlig risk för någons hälsa att, om det är möjligt, varna dem som är i fara och vid behov tillkalla hjälp. Detsamma gäller den som får kännedom om att det föreligger en överhängande fara för en brand eller en sådan olycka. Straffet för den som uppsåtligen eller av oaktsamhet inte fullgör vad som åligger honom eller henne enligt angivna lagrum är böter. I ringa fall döms dock inte till ansvar (10 kap. 3 §).

Som framgår av lagtexten innefattar den angivna handlingsplikten endast en skyldighet att varna och tillkalla hjälp, däremot inte någon skyldighet att delta i själva släckningsarbetet eller i annat räddningsarbete.

Skyldigheten att agera enligt 2 kap. 1 § lagen om skydd mot olyckor anses föreligga bara om situationen inte kan bemästras av dem som är på olycksplatsen. Inte heller finns någon skyldighet att tillkalla hjälp om polisen eller räddningstjänsten har kommit till platsen. Skyldigheten att varna dem som är i fara anses gälla bara om det är praktiskt möjligt att vidta åtgärden och vidare kan det i detta avseende inte ställas särskilt stora krav på den enskilde (prop. 2002/03:119 s. 103 ff.).

Räddningstjänstlagutredningen hade i sitt slutbetänkande SOU 2002:10 förordat en mer vidsträckt handlingsplikt och föreslagit en särskild bestämmelse enligt vilken det skulle åligga var och en att vidta skäligen åtgärder till skydd mot olyckor. Vid beredningen av utredningens förslag ansåg emellertid regeringen att det skulle föra alltför långt och medföra betydande svårigheter av rättslig art att låta en sådan generell handlingsplikt – även om den endast gav uttryck för en existerande princip om den enskildes ansvar på området – komma till uttryck i en lagbestämmelse. En sådan svårighet var att i lagtexten avgränsa omfattningen av den enskildes ansvar. En annan svårighet var att fastställa bestämmelsens relation till annan lagstiftning, t.ex. på de straff- och skadeståndsrättsliga områdena (prop. 2002/03:119 s. 51).

2.4.6 Skyldighet att stanna kvar på platsen

En ganska speciell skyldighet att bete sig på visst sätt vid situationer som många gånger kan betecknas som farliga och där till och med liv kan stå på spel, finns i lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott. I dess 5 §, den så kallade smitningsparagrafen, föreskrivs en skyldighet att i vissa fall stanna kvar på den plats där en trafikolycka ägt rum. Första och andra styckena i paragrafen lyder:

Om en vägtrafikanter, som med eller utan skuld haft del i uppkomsten av en trafikolycka, genom att avlägsna sig från olycksplatsen undandrar sig att i mån av förmåga medverka till de åtgärder vartill olyckan skäligen bör föranleda, eller om han undandrar sig att uppge namn och hemvist eller att lämna upplysningar om händelsen, döms till böter eller fängelse i högst sex månader.

Är brottet med hänsyn till omständigheterna att anse som grovt, döms till fängelse i högst ett år.

Vad som straffbeläggs är alltså endast själva avlägsnandet från olycksplatsen. Väl ger lagtexten även uttryck för att den som kvarstannar ska i mån av förmåga vidta ”de åtgärder vartill olyckan skäligen bör föranleda”. Till sådana åtgärder skulle med ett normalt betraktelsesätt kunna räknas att ge eller tillkalla hjälp åt dem som skadats vid olyckan. Som framgått är emellertid ingen straffsanktion knuten till underlåtenhet att vidta räddningsåtgärder. Detta torde dock inte hindra att bedömningen av smitningsbrottets svårighetsgrad i praktiken påverkas av olycksoffrens hjälpbehov, trots att syftet med straffbestämmelsen enbart varit att tillgodose utredningstekniska behov av polisiär, skadeståndsreglerande och försäkringsmässig karaktär. I den mån en sådan influens sker i rättstillämpningen kan det beskrivas som att det moraliskt förkastliga i att lämna nödställda medtrafikanter åt sitt öde bestraffas av domstolarna i form av ett påslag på det straff som annars skulle ha utdömts.

2.5 Nöd- och nödvärnsrätt m.m.

Som konstaterats i det föregående finns det i ett antal särskilda fall en rättslig skyldighet att bistå nödställda personer och även att agera vid farliga situationer i övrigt. Denna skyldighet kan komma i konflikt med andra straffrättsliga bestämmelser. Exempelvis kan en befälhavare som enligt sjölagen är skyldig att hjälpa en haverist vara

tvungen att bryta mot sjötrafikreglerna, den som har ett tillsynsansvar över ett barn kan behöva använda fysiskt våld för att avvärja ett angrepp mot barnet och den som har försatt sig i en situation där han har en skyldighet att avvärja allmänfara enligt 13 kap. 10 § BrB kan behöva bryta sig in i annans bostad för att därifrån ringa brandkåren.

Motsvarande konfliktsituationer kan naturligtvis föreligga även i de långt vanligare fallen att hjälpinsatsen görs utan att det föreligger någon rättslig skyldighet att agera.

Gemensamt för båda situationerna är att det uppkommer en problematik som är nära relaterad till 24 kap. BrB om allmänna grunder för ansvarsfrihet, särskilt bestämmelserna om nödvärns- och nödrätt.

I 24 kap. 1 § BrB anges att en gärning som någon begår i *nödvärn* utgör brott endast om gärningen med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig. I lagrummet anges särskilt att rätt till nödvärn föreligger mot ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom.

För att en nödvärns gärning ska vara straffbar krävs alltså att den har varit uppenbart oförsvarlig, vilket ger ett avsevärt utrymme för den som vill avvärja ett angrepp att välja de medel som ligger närmast till hands eller som faller honom in. I förarbetena till brottsbalken sägs också att ”man bör räkna med en relativt bred marginal till förmån för den angripne vid bedömande huruvida han hållit sig inom gränserna för nödvärnsrätten”.

Enligt 24 kap. 4 § BrB utgör en eljest straffbelagd gärning som någon begår i *nöd* brott endast om gärningen med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt är oförsvarlig. En rätt att agera på ett sätt som annars skulle ha varit brottsligt föreligger alltså när en fara hotar liv eller hälsa, och det oavsett om nödsituationen uppkommit genom mänskligt handlande eller inte. Jämfört med nödvärnsrätten är marginalen för ett opropotionerligt handlande mindre, eftersom brytpunkten för när nödhandlingen utgör brott uppkommer redan när handlingen är oförsvarlig; den krävs alltså inte som vid en nödvärnshandling att handlingen varit *uppenbart* oförsvarlig.

Strafffrihet på grund av nödrätt torde i en del fall kunna åberopas även om den vars liv eller hälsa motiverar ingripandet motsätter sig detsamma. Det gäller exempelvis om någon med fysiskt våld

hindrar en annan person att begå självmord (jfr *Asp/Ulväng/Jareborg* s. 246).

I 24 kap. 6 § BrB anges vad som gäller vid så kallad nöd- eller nödvärnsexcess. Där sägs att om någon i fall av nöd eller nödvärn har gjort mer än vad som är medgivet, ska han ändå vara fri från ansvar om omständigheterna var sådana att han svårligen kunde besinna sig. Till denna straffrihetsgrund ansluter en straffmättningsbestämmelse i 29 kap. 3 § BrB som innebär att det ska anses som en förmildrande omständighet att gärningen är en sådan som avses i bestämmelserna om nödvärn och nöd men likväl inte straffri enligt dessa bestämmelser. Detsamma gäller om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla. I båda fallen finns också en möjlighet att underskrida för brottet angivet straffminimum.

Även regeln i 24 kap. 7 § BrB om verkan av *samtycke* kan aktualiseras i en situation där någon ingriper för att bistå en person som befinner sig ett nödläge. Lagrummet föreskriver att en ”gärning som någon begår med samtycke från den mot vilken den riktas utgör brott endast om gärningen, med hänsyn till den skada, kränkning eller fara som den medför, dess syfte och övriga omständigheter, är oförsvarlig”.

Sammantaget ger de angivna bestämmelserna ett ganska stort utrymme att bryta mot specifika straffbestämmelser, inklusive befogenhet att bruka fysiskt våld, inte bara för att skydda sig själv utan också när syftet är att bistå andra människor som befinner sig i en nödsituation. Förhållandet bekräftas av en rikhaltig om än inte alldeles enhetlig rättspraxis på området. Här finns inte anledning att i detalj redogöra för denna praxis. Dock kan nämnas att Högsta domstolen i ett relativt nyligen avgjort och mycket uppmärksammat rättsfall, NJA 2009 s. 234, helt frikände en person som med överskridande av sin nödvärnsrätt utövade synnerligen kraftigt våld mot en annan person som han upplevde som ett hot mot sig själv, sin hustru och sina minderåriga barn.³ Den av Högsta domstolen frikände personen hade av tingsrätten och hovrätten dömts till fängelse i ett år för grov misshandel, bestående i att han upprepade gånger slagit den andre personen i huvudet med en hammare varav denne fått livshotande skador. Högsta domstolen motiverade frikännandet med att den angripne personen ”inte förmått att begränsa sin våldsanvändning till vad som utgjort tillåtet våld enligt bestämmelsen om nödvärn”.

³ Se Dennis Martinsson, *Nödvärnsexcess med livsfarligt våld*, JT 2010/11 s. 141 ff., och där angiven litteratur.

Det kan även nämnas att Högsta domstolens utsträckta tolkning av reglerna om nödvärnsexcess redan synes ha vunnit efterföljd i underinstanserna. Sålunda frikände Hovrätten över Skåne och Blekinge den 25 januari 2010 i mål B 2382-09, med ändring av tingsrättens fällande dom, en man som hade tilldelat en annan person två livshotande knivhugg. Hovrätten hänförde sig till Högsta domstolens praxis och kom fram till att den knivhuggande mannen svårligen hade kunnat besinna sig och därför skulle gå fri från ansvar.

2.6 Skadestånd

I 1 och 2 kap. skadeståndslagen (1972:207) finns regler som anger i vilka sammanhang skada kan ge upphov till ersättning. Bestämmelserna är subsidiära och gäller således om annat inte är särskilt föreskrivet eller föranleds av avtal eller i övrigt följer av regler om skadestånd i avtalsförhållanden. I lagen regleras rätten till ersättning vid bland annat personskada, sakskada, ren förmögenhetsskada och kränkning. Härvid är att märka att ersättning enligt skadeståndslagen för personskada eller sakskada förutsätter uppsåt eller åtminstone vårdslöshet från skadevållarens sida. Denna så kallade culparegel är av grundläggande betydelse inom skadeståndsrätten. För att skadestånd ska kunna utgå räcker det alltså inte, enligt denna huvudregel om culpaansvar, att det finns ett påvisbart orsakssamband mellan skadevållarens beteende och den uppkomna person- eller sakskadan utan det krävs dessutom att denne inte varit så aktsam som han hade bort vara i den aktuella situationen. Beträffande ren förmögenhetsskada och kränkning är rätten till ersättning enligt skadeståndslagen ännu mer begränsad. Det förutsätts nämligen i de fallen att skadan har vållats genom brott.

En sällan tillämpad specialbestämmelse som dock bör nämnas i detta sammanhang finns i 2 kap. 6 § skadeståndslagen. Bestämmelsen innebär att för skada som vållats genom visst brott, nämligen underlåtenhet enligt 23 kap. 6 § BrB att avslöja brott, ska ersättning på grund av brott *inte* utgå.

Också bestämmelserna i 6 kap. 1 § skadeståndslagen kan ha betydelse i förevarande sammanhang, eftersom där anges att ersättning för personskada kan jämkas om den skadelidande själv uppsåtligt eller genom grov vårdslöshet har medverkat till skadan. För att skadestånd med anledning av sakskada eller ren

förmögenhetsskada ska kunna jämkas krävs att vållande på den skadelidandes sida har bidragit till skadan. Jämkning ska ske ”efter vad som är skäligt med hänsyn till graden av vållande på ömse sidor och omständigheterna i övrigt”. Om den skadade bedöms ha sig själv helt att skylla ges alltså här ett utrymme för att jämka den skadevållandes ersättningsskyldighet intill noll.

Eftersom skadeståndslagen ska tillämpas ”om ej annat är särskilt föreskrivet” kan annan lagstiftning få till följd att dess regelsystem mer eller mindre sätts ur spel. Av särskilt intresse är härvid de tidigare beskrivna bestämmelserna i 24 kap. BrB om vad som gäller vid nöd, nödvärn, excess och samtycke. Att skadestånd för ren förmögenhetsskada och kränkning inte ska utgå om gärningen till följd av dessa straffrihetsgrunder inte är brottslig, följer i och för sig av skadeståndslagen själv. Men också förutsättningarna för att döma ut skadestånd enligt skadeståndslagen för personskada och sakskada – i vilka fall det ju krävs uppsåt eller åtminstone oaktsamhet från skadevållarens sida – kan brista på grund av att handlandet rättfärdigas av brottsbalkens bestämmelser om nöd m.m. I vad mån den skadeståndsrättsliga bedömningen ska ansluta till den straffrättsliga i dessa fall är en komplicerad fråga som inte kan ges något entydigt svar.

Om situationen är den att någon ingriper för att bistå en nödställd person och därvid skadar andra eller andras egendom eller själv blir skadad eller själv får sin egendom skadad är säkerligen huvudregeln att den nödställda och inte den skadevållande hjälparen har att svara för de uppkomna skadorna. Det anses följa av hävdvunna principer rörande nöd, samtycke och *negotiorum gestio* (tjänster utan uppdrag) och har motiverats av att den allmänna benägenheten att rädda annans liv och egendom skulle vara svag om hjälparen själv tvingades stå för de skador som uppkommer till följd av hans räddningsinsats; av samma skäl anses hjälparen inte böra bli ens solidariskt ansvarig för skador som drabbar en utomstående tredje man, oavsett att hjälparen skulle ha regressrätt gentemot den nödställda. Frågan är emellertid vad denna huvudregel är värd, med tanke på de mångskiftande förutsättningar i både objektiva och subjektiva hänseende som kan vara för handen i dessa situationer; i många fall av räddningsinsatser finns dessutom över huvud taget ingen utpekbar nödställd som kan ersätta skadorna. Att det kan bli fråga om intrikata avvägningar, där det hotade intresset får vägas mot det prisgivna, är uppenbart liksom att allmänna försvarlighetsbedömningar marginaliserar

värdet av den angivna huvudregeln. I vad mån regeln kan tillämpas vid excess, såsom när hjälparen – med eller utan goda skäl – har åstadkommit mer skada än vad situationen krävt, är också oklart. (Se i hithörande frågor *Bengtsson/Strömbäck* s. 43 ff. och 342 ff., *Hellner/Radetzki* s. 119 ff. samt *Håstad* s. 151, 157 f. och 215 ff. Se även *Karlgren*, *Skadeståndsrätt*, 4 uppl., s. 86 ff.).

2.7 Särskilt om den s.k. Lindomeproblematiken

År 1990 mördades en 89-årig man i sitt hem i Lindome söder om Göteborg medelst slag med en stekpanna mot huvudet. Det klarlades att en av två misstänkta personer måste ha utfört mordet, såvida de inte hade utfört det tillsammans. De misstänkta skyllde på varandra och det gick inte att närmare utreda vem av dem som hållit i stekpannan. Följden blev att båda frikändes av domstolarna. Avgörandet väckte indignation hos allmänheten – liksom åtskilliga liknande fall har gjort därefter – men var det givna resultatet av ett strängt upprätthållet beviskrav i förening med ett måhända otillräckligt utredningsarbete.

Med anledning av Lindomeproblematiken fick professorn vid Stockholms universitet Madeleine Leijonhufvud regeringens uppdrag att närmare belysa de frågeställningar som avgörandet gav anledning till. I departementspromemorian *Efter Lindome* (Ds 1993:15) pekade hon på olika möjligheter att förändra regelsystemet. Hon avvisade tanken på ett lägre beviskrav men föreslog ett utökat ansvar för medhjälp till brott samt ett vidgat ansvar för underlåtenhet att hindra, anmäla eller avslöja brott.

Inte heller Straffansvarsutredningen förordade ett lägre beviskrav men lade fram vissa förslag som den menade allmänt sett borde kunna underlätta lagföringen vid grova våldsbrott. Till dessa förslag hörde en förändring av uppsåtsbegreppet, en särskild regel om medgärningsmannaskap, ett något utvidgat ansvar för underlåtenhet att avslöja eller hindra brott samt införandet av en allmän straffsanktionerad plikt att bistå nödställd (SOU 1996 s. 397). Utredningens tanke var uppenbarligen att framför allt det sistnämnda förslaget skulle kunna tjäna som substitut i Lindomesituationer, därigenom att i fall då bevisningen inte räckte till för att döma någon av de båda misstänkta gärningsmännen, de åtminstone skulle kunna dömas för underlåtenhet att bistå nödställd, ett brott som inte skulle förutsätta att den nödställda var

nödställd på grund av något specifikt brott. Det var alltså fråga om samma tanke som den som ligger bakom betraktelsesättet att underlåtenhet att avslöja eller hindra brott enligt 23 kap. 6 § BrB är av betydelse såsom reservbestämmelse i fall där någon misstänks för brott men inte kan överbevisas om mer än att på förhand ha känt till brottet (se ovan angående den s.k. Kodeproblematiken; jfr *KBrB*).

Som närmare ska utvecklas i ett följande avsnitt ställde sig regeringen inte bakom Straffansvarsutredningens förslag, varför rättsläget är i princip detsamma i dag som då Lindomefallet prövades rättsligt. En tendens, ehuru svår att empiriskt belägga, i senare rättspraxis synes likväl vara att domstolarna mer än tidigare är beredda att utsträcka ansvaret för ett och samma brott till flera medverkande, som enligt äldre praxis skulle ha undgått ansvar med hänvisning till att de inte aktivt bidragit till brottets utförande.⁴ Emellertid kan den i Kodofallets efterföljd etablerade vidgade möjligheten att döma en misstänkt gärningsman för underlåtenhet att anmäla eller avslöja brott, i praktiken vara tillämpbar också i Lindomefallsliknande situationer. En annan förändring i samma riktning och som kan få betydelse i vissa sådan situationer är, som framgått, att skyldigheten enligt 23 kap. 6 § BrB att anmäla eller avslöja brott har skärpts väsentligt i fråga om ett antal sexualbrott.

⁴ I Petter Asp m.fl., *Katedralen, Tre texter om straffrätt*, 2009, s. 60 ff., beskriver docenten, tillika experten i Handlingspliktutredningen, Claes Lernestedt tre tendenser i rättstillämpningen beträffande vilka det hävdats att Lindomefallet utgjort en utlösande faktor:

- a) ett minskat fokus på vad var och en av flera (möjligen) inblandade faktiskt har "gjort", utfört, i den yttre världen, samt ett ökat fokus på den deltagande personens inställning till vad som sker;
- b) en ökad benägenhet att döma personer i gärningsmannaskap i stället för som medhjälpare eller anstiftare (man tycks i dag behöva ha åstadkommit allt mindre för att i slutändan, på ett eller annat sätt, klassificeras som "gärningsman"); samt
- c) en ökad benägenhet att döma personer för medhjälp i stället för att fria dem, något som innebär att området för det över huvud taget straffbara vidgas.

3 Utländsk rätt

3.1 Norge

Från komparativ synpunkt är Norge av särskilt intresse, inte bara på grund av att landet i många avseenden är en spegelbild av Sverige, utan också för att den påstådda ineffektiviteten av de norska straffbestämmelserna om handlingsplikt har använts som ett argument mot införandet av liknande bestämmelser i vårt land (se nedan 4.4). Dessutom har det länge pågått ett arbete med att revidera den norska strafflagen, däribland bestämmelserna om handlingsplikt.

3.1.1 Lagstadgad skyldighet att bistå den som befinner sig i livsfara

I 1902 års alltjämt gällande norska strafflag finns en bestämmelse, § 387, som straffbelägger den som utan större fara eller uppoffring för sig själv eller andra har möjlighet att hjälpa någon som befinner sig i uppenbar och överhängande livsfara men som trots detta underlåter att ingripa. Detsamma gäller den som under samma betingelser underlåter att efter förmåga avvärja eldsvåda, översvämning, sprängning eller liknande olycka som innebär fara för människoliv. Straffet är i normalfallet böter eller fängelse i högst tre månader. Om någon omkommer på grund av underlåtenheten kvalificeras brottet så att fängelse i upp till sex månader kan ådömas. Lagrummet lyder i sin helhet som följer.

§ 387. Med Bøder eller med Fængsel indtil 3 Maaneder straffes den, som undlader, uagtet det var ham muligt uden særlig Fare eller Opofrelse for ham selv eller andre,

1. efter Evne at hjælpe den, der er i øiensynlig og overhængende Livsfare, eller
2. gennem betimelig Anmeldelse for vedkommende Myndighed eller

paa anden Maade efter Evne at afverge Ildsvaade, Oversvømmelse, Sprængning eller lignende Ulykke, der medfører Fare for Menneskeliv.

Saafermt paa Grund af Forseelsen nogen omkommer, kan Fængsel indtil 6 Maaneder anvendes.

Den handlingsplikt som framgår av lagrummet kan alltså inträda när människoliv är i fara, inte när enbart risk för personskada föreligger och inte heller när enbart ekonomiska värden hotas.

Bestämmelsen kompletteras av § 327 i strafflagen, som stadgar straff för den som, trots att det kan ske utan större fara eller uppoffring, underlåter att på begäran bistå en offentlig tjänsteman när sådant bistånd är nödvändigt för att förhindra ett brott eller en olycka.

3.1.2 Rättstillämpningen

Såvitt kunnat utrönas av tillgängliga källor har de angivna bestämmelserna om handlingsplikt endast i ringa grad begagnats i rättstillämpningen. Under senare delen av 1900-talet dömdes visserligen några personer till ansvar enligt § 387 i strafflagen men det var då frågan om personer som hade gjort sig skyldiga också till annan brottslighet i anslutning till händelsen. I ett fall från 1990-talet, där en berusad person fallit i vattnet och drunknat utan att hans kamrat hade skyndat till hans hjälp, synes åklagaren ha försummat att åberopa § 387, i följd varav kamraten undgick ansvar för sin passivitet (Rt. 1996 s. 45). Vid ytterligare ett antal tillfällen aktualiserades på annat sätt bestämmelsens tillämpning i brotts-sammanhang, bland annat vid några drunkningsolyckor där misstankar synes ha förekommit om att olyckan haft mer kvalificerad brottslig bakgrund. Beträffande § 327 angav Straffelov-kommisjonen (se närmare nedan) år 2002 att den från rättspraxis inte funnit ett enda exempel på att bestämmelsen hade tillämpats.

Sommaren 2009 inträffade i Fredrikstad en i Norge mycket uppmärksammande händelse då en ung flicka föll ihop på en gångstig invid floden Glomma och blev liggande på marken svårt sjuk utan att bli hjälpt av förbipasserande. I en intervju i Fredrikstads Blad (8/7-09) framhöll en företrädare för polismyndigheten, politiadvokat Nils Vegard, att § 387 i strafflagen var en föga brukad bestämmelse och att det skulle vara svårt att få en person fälld för brott mot bestämmelsen, hur hjärtlös underlåtenheten att hjälpa än

hade framstått. Bestämmelsens begränsade praktiska tillämpning underströks i följande utsnitt av intervjuartikeln:

Men, det er som sagt langt mellom teori og praksis. Søk i Norsk Lovtiend, rettsavjørelser, regelverk og dommer, viser at ingen er dømt for et slik forhold alene. I de tilfellene paragrafen er benyttet, har også den dømte vært involvert i andre forhold. – Nils Vegard bekrefter funnet. Selv har han aldri befattet seg med paragrafen og heller ikke han fant noen steder hvor paragrafen er brukt. – Faktum er at den ikke er vanlig eller ofte brukt. Selv om jeg jobber mye med Straffeloven, er det paragrafer man nesten aldri kommer bort i. Dette er en av dem. Det skal mye til for at et slikt forhold er straffbart. Er noen nær ved å drukne, og roper i Glomma, er det din plikt å ta opp telefonen for å ringe etter hjelp. Men når er et menneske i 'øiensynlig og overhengende Livsfare'? Og skjønner den forbipasserende det? Det er to strenge forhold som må vurderes. – Vegard sier videre at mottar politiet en anmeldelse på et slikt forhold, vil de se nærmere på hva vedkommende er utsatt for. Roper man om hjelp i vannet og ingen hjelper, vil ikke Vegard nøle med å ta ut tiltale. Men han medgir at det er vanskeligere å gi et klart svar når det er snakk om noen som blir liggende på bakken. En etterforskning må avklare flere forhold før en slik sak eventuelt havner i rettssystemet.

3.1.3 Doktrinen

Det saknas alltså en utbildad rättspraxis i fråga om hur de angivna bestämmelserna om handlingsplikt ska tillämpas. Ämnet har emellertid berörts i den rättsvetenskapliga litteraturen. I det följande beskrivs vad som kan sägas vara en sammanfattning av modern norsk doktrin på området (*Matningsdal/Bratholm*, Straffeloven med kommentarer; *Andorsen/Andenæs*, Speciell strafferett og formuesforbrytelsene):

Den handlingsplikt som anges i § 387 första stycket första punkten i strafflagen inträder först i ett skede då döden är nära förestående; åtminstone fordras att situationen framstår som kritisk. Exempelvis är det för ansvar inte tillräckligt att den hjälpbehövande är allvarligt skadad.

Handlingsplikten gäller oavsett vad som har framkallat livsfaran och oavsett hur den hjälpbehövande har hamnat i den utsatta situationen. Handlingsplikten omfattar alltså även hjälp till den som står i begrepp att begå självmord. Svåra straffrättsliga avvägningsfrågor kan emellertid uppkomma om den hjälpbehövande frivilligt har utsatt sig för en förhöjd risk och gör klart att han inte

vill ha någon hjälp, t.ex. därför att han hungerstrejkar i ett politiskt syfte.

I begreppet ”uden særlig fare eller opofrelse” ligger att faran eller uppoffringen inte får vara så stor att det framstår som orimligt att fordra en hjälpinsats. Det krävs exempelvis inte en insats som utsätter den handlingspliktige själv för en mycket allvarlig fara för liv eller hälsa. I vad mån risken för att den handlingspliktige utsätts för ekonomisk förlust kan utgöra en ansvarsfrihetsgrund synes något mindre klart. I allmänhet bör dock den nödställdes intresse anses överordnat, särskilt som den nödställda i princip är skyldig att ersätta den skada som räddningsinsatsen medfört.

Det i föregående stycke angivna spørsmålet utvecklas närmare av *Andorsen/Andenæs*:

Loven krever ikke noen heroisme. Forutsetningen for å straffe er at man kunne hjelpe uten særlig fare eller oppofrelse for seg selv eller andre. Men et visst offer må man kunne kreve. Risiko for å få blod i bilen er ikke tilstrekkelig som unnskyldningsgrunn.

I kvalificerande riktning verkar att den handlingspliktige har särskilt omsorgsansvar för den hjälpbehövande (*jfr 6 kap. 2 och 3 §§ BrB*) eller själv bidragit till att denne hamnat i livsfara (*jfr 13 kap. 10 § BrB*).

I princip gäller handlingsplikten även i fall då den hjälpbehövande redan har fått hjälp av andra och upphör först när den handlingspliktige har förvissat sig om den hjälp som andra ger är tillräcklig. Om den handlingspliktige av något annat skäl haft anledning tro att hans ingripande skulle ha varit utan verkan ska han inte heller dömas till ansvar.

Kravet att hjälp ska ges ”efter evne” får bedömas utifrån den handlingspliktiges egen förmåga och vilka hjälpmedel (typ livboj) som funnits tillgängliga. Allt efter omständigheterna kan kravet bestå i sådant som att tillkalla hjälp, själv utföra en första-hjälpeninsats eller transportera den skadade till sjukhus.

Det har inte ansvarsbefriande verkan att den hjälpbehövande befinner sig ett självförvållat rus; avgörande är även i det fallet dennes faktiska behov av hjälp för att rädda sitt liv.

När det gäller den i § 387 första stycket andra punkten i strafflagen stadgade skyldigheten att genom anmälan eller på annat sätt avvärja olyckor som innebär fara för människors liv, är det för ansvarsbefrielse tillräckligt att den handlingspliktige har gjort vad han efter förmåga har kunnat för att avvärja olyckan; att han därvid

misslyckats bör inte spela någon roll. När det i lagtexten talas om att anmälan ska ske till vederbörande myndighet är det i allmänhet polisen som avses. I fråga om övriga förutsättningar för straffansvar, t.ex. vilka uppoffringar som krävs av den handlingspliktige, gäller detsamma som för ansvar för underlåten hjälp enligt andra punkten. – Det är att märka att en handlingspliktig, som ansträngt sig för att förhindra en olycka och därför går fri från ansvar enligt lagrummets andra punkt, kan göra sig skyldig till brott enligt första punkten om han underlåter att därefter hjälpa den som till följd av den trots ansträngningarna inträffade olyckan råkat i livsfara.

Den praktiska och rättspolitiska betydelsen av handlingsplikten enligt 387 § har nyligen (2009) berörts av *Andorsen/Andenæs*, i anslutning till konstaterandet att bestämmelsen inte har någon motsvarighet i den svenska strafflagstiftningen:

Begrunnelsen [i Sverige] er at en slik strafftrussel dels är unødvendig, fordi folk stor sett vil handle uten at det står noen straffetrussel bak, og dels at straffetrusselen ikke vil ha noen nevneverdig preventiv virkning på dem som ikke handler av seg selv, idet man ikke kan regne med at den blir særlig kjent. Dette er det nok meget i. Noen stor preventiv virkning kan man ikke vente at bestemmelsen skal ha. Men en viss betydning for samfunnsmoraleen kan det ha at det blir slått fast at det er en grense for den likegyldighet overfor andres interesser som loven tillater.

3.1.4 Pågående reformarbete

År 1980 tillkallades en kommission med uppdrag att föreslå en ny strafflag. Kommissionen föreslog att den skyldighet att hjälpa den som befinner sig i livsfara, som föreskrivs i § 387 första stycket första punkten i strafflagen skulle överföras till den nya strafflagen men samtidigt utvidgas till att omfatta hjälplikt också i förhållande till den som riskerar betydande kropps- eller hälsoskada. Den i andra punkten föreskrivna skyldigheten att avvärja livshotande olyckor föreslogs inte bli överförd till nya strafflagen, med hänvisning till att beteendet i huvudsak skulle komma att falla in under föreslagna bestämmelser om grovt vållande till betydande kroppsskada eller till död [i så fall uppenbarligen som underlåtenhetsbrott; kommissionen redovisar inte hur den närmare såg på den frågan]. Inte heller den i § 327 föreskrivna skyldigheten att i vissa fall bistå offentlig tjänsteman föreslogs överförd till nya strafflagen, i det fallet med motivering att bestämmelsen saknade

praktisk betydelse och att övriga straffsanktionerade bestämmelser om handlings- eller biståndsplikt var tillräckliga.

I Ot.prp. nr. 22 (2008–2009) ställde sig det norska justitiedepartementet bakom kommissionens förslag. Departementet föreslog att en § 287 av följande lydelse skulle införas i den nya strafflagen:

§ 287. Forsømmelse av hjelpeplikt

Med bot eller fengsel inntil 6 måneder straffes den som unnlater

- a) etter evne å hjelpe en person som er i åpenbar fare for å miste livet eller bli påført betydelig skade på kropp eller helse, eller
- b) ved anmeldelse eller på annen måte etter evne å avverge brann, oversvømmelse, sprengning eller lignende ulykke som medfører fare for menneskeliv eller betydelig skade på kropp og helse.

I anslutning härtill uttalade det norska justitiedepartementet följande:

Lovforslaget - - etablerer en generell regel om hjelpeplikt hvor det er åpenbar fare for liv eller betydelig skade på kropp eller helse. Selv om det finnes flere straffesanksjonerte bestemmelser i spesiallovgivningen som etablerer en hjelpeplikt - som i flere tilfeller går lenger i å pålegge hjelpeplikt - mener departementet at det også i en ny straffelov bør gis en generell regel om hjelpeplikt. Departementet er også enig i at hjelpeplikten utvides til å omfatte tilfeller hvor det er en klar fare for betydelig skade på kropp eller helse. Departementet er også enig i at straffeloven 1902 § 327 ikke videreføres.

Sedan Stortingets justitiekommité 2009 lämnat sitt godkännande skulle den nya strafflagen relativt snart ha kunnat träda i kraft. Enligt vad justitieminister Storberget uttalade i januari 2010 skulle ett ikraftträdande kunna ske 2012. Emellertid har det från Politidirektoratets sida anförts att polisens datasystem inte kommer att kunna vara anpassat för den nya strafflagen förrän tidigast 2014 och att ikraftträdandet därför kan behöva senareläggas.

3.1.5 Bestämmelser om handlingsplikt som inte primärt avser hjälp åt nödställd

Vid sidan av de berörda bestämmelserna i strafflagen som statuerar en plikt att ingripa för att rädda liv eller motverka olyckor, finns i den norska specialstraffrätten ett antal särskilda bestämmelser om ingripandeplikt.

I *vegtrafikloven* finns en bestämmelse som motsvarar 5 § trafikbrottslagen men som går längre än denna och föreskriver handlingsplikt inte bara för dem som är inblandade i en trafikolycka utan också för vissa utomstående. Sålunda anges i § 12 *vegtrafikloven* att envar som med eller utan skuld är inblandad i en trafikolycka genast ska stanna och hjälpa personer och djur som kommit till skada samt i övrigt delta i de åtgärder vartill olyckan ger anledning. Denna biståndsplikt gäller, om det är nödvändigt, även andra som befinner sig i närheten eller som anländer till platsen. Straffet är i samtliga fall böter eller fängelse i högst ett år.

I § 5 i den relativt nya *brann- och explosionsvernloven* finns närmare, straffsanktionerade bestämmelser om vad som åligger den enskilde för att förebygga och begränsa skadeverkningarna av brand, explosion och annan olycka. Lagrummet anger också vad den enskilda måste tåla i form av skada på sin egendom när det är nödvändigt för att begränsa olyckan. Någon särskild skyldighet för enskilda att rädda den som är nödställd på grund av en olycka anges inte.

Den norska *civilförsvarlagen* stadgar en allmän, straffsanktionerad biståndsplikt, som även gäller för enskilda, på de områden som lagen reglerar (§ 2).

3.2 Finland

Finlands strafflag härstammar från storfurstendömet tid men genomgick under slutet av 1900-talet en grundlig revidering. Dessförinnan gällde en så lydande straffbestämmelse om försummande av räddningsåtgärd:

Den som med vetskap om, att annan befinner sig i verklig livsfara, underlåter att giva eller förskaffa denne sådan hjälp som han, utan att försätta sig själv eller annan i fara, kan åstadkomma, dömes för försummande av räddningsåtgärd till böter eller till fängelse i högst sex månader.

Under arbetet med revideringen av strafflagen bedömde statsmakterna att det var nödvändigt att fortsatt straffsanktionera ”en allmän medborgerlig plikt att undsätta den som man vet befinner sig i livsfara” (RP 94/1993). Kritik riktades emellertid i flera avseenden mot utformning av den dittillsvarande bestämmelsen på området, som ansågs alltför restriktivt hållen. Regeringen föreslog

därför att räddningsplikten skulle utökas till att omfatta inte bara livshotande situationer utan också fall då en persons hälsa är i allvarlig fara. Syftet med utökningen angavs vara att betona medborgarnas allmänna ansvar för den som befinner sig i fara.

Vidare ansågs lokutionen ”utan att försätta sig själv eller annan i fara” vara mindre lyckad, eftersom den kunde tolkas så att även obetydliga faror skulle berättiga till ett avstående från hjälpinsats. En så snäv innebörd av lagrummet hade enligt regeringen inte varit avsedd. Dessutom ansågs kravet att den nödställda personen skulle befinna sig i *verklig* livsfara missriktat. Ordet verklig föreslogs sålunda slopat såsom uppenbart överflödigt

eftersom livsfara i och för sig räcker för att beskriva den situation som stadgandet förutsätter. Om det senare visar sig att livsfaran inte var verklig uppfylls brottsrekvisitet inte, eftersom det förutsätter underlåtelse i en situation där livsfara föreligger.

Resultatet av revideringsarbetet blev att brottet *Försummande av räddningsåtgärd* fick kvarstå i strafflagen, som en bestämmelse i dess 21 kap. 15 § och med följande, ännu gällande lydelse:

Den som vet att någon befinner sig i livsfara eller allvarlig fara för hälsa, men underlåter att ge eller skaffa denne sådan hjälp som skäligen kan krävas av honom med beaktande av hans möjligheter och situationens art, skall för försummande av räddningsåtgärd dömas till böter eller fängelse i högst sex månader.

Den begränsning av hjälpplikten som ligger i uttrycket ”hjälp som skäligen kan krävas av honom med beaktande av hans möjligheter och situationens art” kommenteras i förarbetena på följande vis:

Denna formulering uttrycker visserligen att undsättningskyldigheten är allmän, men hjälpens art begränsas samtidigt till vad som i en given situation kan krävas av var och en. Det finns situationer som förutsätter att man utsätter sig för en viss fara. Den som t.ex. deltar i frivillig sjöräddningsverksamhet kan förväntas ta sådana risker som han med sin kunskaper och sin skicklighet kan behärska. Vad som skäligen kan krävas varierar beroende på envars förmåga och situationens art.

Denna allmänna handlingsplikt som sålunda föreskrivs i strafflagens 21 kap. 15 § kompletteras av en bestämmelse i 23 kap. 11 § om *Smitning i vägtrafik*:

Försummar en förare av ett motordrivet fordon eller en spårvagn, som har varit inblandad i en trafikolycka sin skyldighet att omedelbart

stanna och efter förmåga bistå skadade, skall han, om strängare straff för gärningen inte bestäms på något annat ställe i lag, för *smitning i vägtrafik* dömas till böter eller till fängelse i högst ett år.

Som framgår är biståndsskyldigheten vidare enligt 23 kap. 11 § än enligt den allmänna bestämmelsen i 21 kap. 15 § i strafflagen i det att den ålägger en sådan skyldighet inte bara när någon är i livsfara eller allvarlig fara för hälsa utan så snart någon har blivit skadad till följd av en trafikolycka. Ett högre straff – fängelse i upp till ett år – kan också utmätas. Ett skäl för detta, som uttryckligen anges i förarbetena (RP 32/1997), är att straffet för försummande av räddningsåtgärd enligt 21 kap. 15 § inte ansetts tillräckligt för att täcka in samtliga fall av smitning från platsen för en trafikolycka som givit upphov till personskada.

Smitningsbestämmelsen träffar bara den som har varit inblandad i en trafikolycka. Den omfattar inte heller andra skyldigheter som trafikolyckan kan föranleda, såsom skyldigheten att anmäla olyckan till polisen. Dessa skyldigheter regleras på annat håll i lagstiftningen, främst i vägtrafiklagen. Smitningsbestämmelsen är tillämplig endast på förare av motorfordon och inte på fotgängare eller cyklister. I förarbetena påpekas att dessa trafikantkategorier dock i allvarigare fall kan straffas enligt den allmänna bestämmelsen i 21 kap. 15 § i strafflagen om försummande av räddningsåtgärd.

Ett komplement i strafflagen till brotten försummande av räddningsåtgärd och smitning i vägtrafik utgörs av bestämmelsen om *Utsättande*, 21 kap. 14 § i strafflagen:

Den som försätter någon annan i ett hjälplöst läge eller lämnar någon som han är skyldig att dra försorg om i ett sådan läge och därigenom utsätter denne för fara till liv eller hälsa, skall för *utsättande* dömas till böter eller fängelse i högst två år.

Den högre straffskalan innebär att när denna bestämmelse är tillämplig på någon som övergivit en hjälpbehövande, så ska den normalt tillämpas framför bestämmelserna om försummande av räddningsåtgärd och smitning i vägtrafik.

När det gäller *tillämpningen* av den allmänna bestämmelsen i numera 21 kap. 15 § i strafflagen om försummande av räddningsåtgärd kan konstateras att Högsta domstolen under åren 1980–2009 inte avgjorde något prejudikatmål avseende denna bestämmelse. Utredaren har inte systematiskt kunnat undersöka tillämpningen av bestämmelsen i underinstanserna. Enligt uppgift i

Hufvudstadsbladet dömde Helsingfors tingsrätt i juli 2009 en kvinna för försummande av räddningsåtgärd (jämte annat brott) till böter. Brottet bestod i att kvinnan kring midnatt hade lämnat en person, som hennes manliga sällskap hade knivskurit. Mot morgonen hade mannen avlidit och först då hade kvinnan ringt nödcentralen. Enligt en annan notis i samma tidning från december 2009 misstänkte polisen fyra män för att ha misshandlat en 14-årig pojke så att han förlorat medvetandet och därefter övergivit honom. Fallet utreddes som dråpförsök, grovt rån, grovt frihetsberövande och försummande av räddningsåtgärd. Dessa ströfall från rättstillämpningen kan naturligtvis inte göra anspråk på någon representativitet, utan nämns här endast som bekräftelse på att bestämmelsen om försummande av räddningsåtgärd åtminstone då och då aktualiseras i rättstillämpningen.

I sammanhanget kan också nämnas att Finlands biträdande justitiekansler 2005 riktade kritik mot en polischef med anledning av denne hade informerat medierna om att en förundersökning inletts avseende försummande av räddningsåtgärd, utan att den misstänkte själv hade underrättats härom. Bakgrunden var att polisen hade funnit en äldre kvinna i en lägenhet där temperaturen inte var högre än elva minusgrader. Polisen riktade då misstankar om försummande av räddningsåtgärd mot den taxichaufför som regelbundet hade transporterat kvinnan till lägenheten. Biträdande justitiekanslern uttalade bland annat att taxichauffören inte alls hade fått kännedom ”om den rätt sällsynta och oförutsedda brottsmisstanken”.

Vad gäller den naturligtvis mer frekventa tillämpningen av bestämmelsen om smitning i vägtrafik finns ett refererat avgörande från Vasa hovrätt år 1999 som kan vara värt att nämna: En bilförare hade kört på föraren av en invalidmoped, varvid denne omedelbart avlidit. Bilföraren friades från smitning i vägtrafik med motivering att brottsrekvisitet ”bistå skadade” förutsätter existensen av en skadad person i behov av hjälp. Genom sitt förfarande ansågs bilföraren dock ha brutit mot en bestämmelse i vägtrafiklagen, enligt vilken han i övrigt varit skyldig att medverka i de åtgärder som olyckan gav anledning till.

Beträffande brottet utsättande finns från högsta instans flera refererade avgöranden, som avsett frågan om ansvar för att en person lämnat en annan åt sitt öde efter att själv eventuellt ha försatt den andre i hjälplöst läge. I ett av fallen, från 2009, hade en man lämnats kraftigt berusad i en bastu och påföljande dag

påträffats död av värmeslag. Frågan gällde om badkamraten kunde dömas till ansvar för utsättande eller någon annan bestämmelse i strafflagen.

3.3 Danmark

Skyldigheten för envar att ingripa har gamla anor i dansk rätt. Redan i 1683 års Danske Lov angavs att ”- - een hver, som tilstæde er, forpliktet - - Ulykke og Manddrab at hindre og forrekomme - - eller og - - give fuld Mandebod - -”. Motsvarande bestämmelse om ”borgerpligt” återkom i 1866 års strafflag.

Intill år 2004 gällde enligt § 253 i 1930 års strafflag att en person kunde dömas till böter eller fängelse i högst tre månader om han i något av följande två fall underlät att handla trots att det kunnat ske utan större fara för honom själv eller andra: 1) Underlåtenhet att efter förmåga hjälpa den som är i uppenbar livsfara; 2) Underlåtenhet att vidta erforderliga åtgärder för att rädda en till synes livlös person, eller att vidta åtgärder som är påkallade i förhållande till personer som har drabbats av skeppsbrott eller annan liknande olycka.

Under 1990-talet riktades kritik mot att denna bestämmelse om skyldighet att bistå nödställda sällan tillämpades av de rättsvårdande myndigheterna. Det gjordes också gällande att människor inte var medvetna om sin skyldighet att ingripa vid olyckshändelser och i fall av provocerad misshandel. Mot den bakgrunden ställdes år 1999 i Folketinget en fråga till justitieministern med begäran att han skulle redogöra för i vilken omfattning paragrafen användes (Spm. nr. S 2554). Justitieministern inhämtade med anledning härav utlåtande från Rigsadvokaten, som framhöll bland annat (i ungefärlig översättning):

Det synes inte finnas några publicerade avgöranden, där bestämmelsen har tillämpats på personer som händelsevis har råkat bevittna en våldshandling utan att ingripa genom att tillkalla hjälp eller liknande. I praktiken har bestämmelsen nämligen fått sin användning i samband med trafikolyckor där personer, som med eller utan egen skuld har blivit involverade i olyckan, underlåter att hjälpa dem som har blivit skadade. Dock tillämpades bestämmelsen vid ett tillfälle år 1997 av Köpenhamns tingsrätt i ett fall där en taxichaufför dömdes för att inte ha tillkallat polis när två så kallade skinnhuvuden sparkade en man medvetlös.

I samband med en allmän översyn av strafflagen höjdes år 2004 maximistraffet för underlåtenhet enligt § 253 från tre månaders fängelse till fängelse i två år.

Trots straffskärpningen riktades förnyad kritik mot att de som avvek från trafikolycksplatser utan att hjälpa skadade inte mötte tillräckligt stränga reaktioner. Mot den bakgrunden fick Rigsadvokaten i uppdrag att göra en grundlig utredning beträffande lagstiftningen och dess tillämpning. I utlåtande år 2008 konstaterade Rigsadvokaten att det absoluta flertalet av smitningsbrotten bestraffades enligt en bestämmelse i trafiklagstiftningen (færdsellovens § 9) som innebar att trafikant som med eller utan egen skuld blivit inblandad i en trafikolycka är skyldig att genast stanna och i möjlig mån hjälpa skadade; om icke obetydlig personskada inträffat hade den som vållat skadan också skyldighet att snarast underrätta polisen. I flertalet undersökta fall stannade straffet vid böter, trots att lagen vid försvårande omständigheter gav utrymme för fängelse i upp till ett år. Beträffande det mindre antal fängelsestraff som redovisades framhölls att domarna ofta inkluderade även andra brott.

Rigsadvokaten gick också igenom hur smitning enligt trafiklagstiftningen förhöll sig till den mer generella handlingsplikten enligt § 253 i strafflagen. Tre fall redovisades där smitningen hade framstått som så allvarlig att trafiklagstiftningen inte hade ansetts räcka till för att bestraffa brottet och där i stället bestämmelsen i strafflagen hade tillämpats, med följderna att fängelsestraff i mellan tio månader och 2 år hade utdömts.

- - det må antages, at en domfældelse for overtrædelse af straffellovens § 253 i sager, hvor bilister flygter fra et færdseluheld, medfører en reel skærpelse af frihedsstraffens længde.

Rigsadvokaten lämnade slutligen förslag till hur lagstiftningen skulle kunna skärpas.

Regeringen gick i förslag till Folketinget på samma linje. Den dittillsvarande praxisen att smitning även i personskadefallen som regel renderade endast böter avspeglade inte i tillräcklig grad

at flugt fra et færdseluheld med personskade er en alvorlig lovovertrædelse, navnlig fordi hurtig hjælp i mange tilfælde kan være af helt afgørende betydning for den tilskadekomne.

Följden blev dels en ändring av trafiklagstiftningen av innebörd att smitning från platsen för en trafikolycka som medfört mer än

obetydlig personskada i normalfallet medför 10–20 dagars ovillkorligt fängelse i fall där böter tidigare ansetts tillräckligt, dels ett skärpande tillägg till den allmänna handlingspliktsbestämmelsen i § 253 i strafflagen. Tillägget gick ut på att lagrummet i trafikolycksfallen skulle kunna tillämpas inte bara när den hjälpbehövande är i uppenbar livsfara eller till synes livlös, utan också när någon är allvarligt skadad. I sådana fall borde en utgångspunkt vara att straffvärdet uppgick till mellan två och tre månaders fängelse.

Till följd av detta lagstiftningsarbete och kraven på skärpta reaktioner mot smitning i trafiken har från sommaren 2008 strafflagens § 253 följande lydelse:

Med bøde eller fængsel indtil 2 år straffes den, som, uagtet det var ham muligt uden særlig fare eller opofrelse for sig selv eller andre, undlader

- 1) efter evne at hjælpe nogen, der er i øjensynlig livsfare, eller
- 2) at træffe de foranstaltninger, som af omstændighederne kræves til redning af nogen tilsyneladende livløs, eller som er påbudt til omsorg for personer, der er ramt af skibbrud eller anden tilsvarende ulykke.

Stk. 2. Med fængsel indtil 2 år straffes den, som overtræder stk. 1 i forbindelse med flugt fra et færdselsuheld, hvorved nogen er tilføjet betydelig personskaade.

3.4 Frankrike

Frankrike synes vara det europeiska land vars lagstiftning har den strängaste synen på underlåtenhet att bistå nödställda personer. Straffskalan stannar först vid fängelse i fem år, och om böter ifrågakommer kan upp till 75 000 euro utdömas.

Emellertid var det först 1941, under Vichyregimen, som skyldigheten att bistå nödställda kriminaliserades. Bakgrunden var att den härtill pressade regimen ville öka möjligheterna att ingripa redan mot dem som misstänktes för att sympatisera med motståndsrörelsen. Fransmännen skulle av fruktan för att annars själva drabbas av straff förmås att hjälpa ockupationsmakten. Med en välvillig tolkning kan man säga att Vichyregimen genom en ”civilkuragelag” trodde sig kunna minska risken för de veder-gällningsaktioner som regelmässigt följde på motståndsrörelsens sabotage och attentat och som hårt drabbade den franska civilbefolkningen.

Efter kriget behölls straffbestämmelserna och inflöt sedermera i reviderat skick i 1994 års strafflag, där de numera återfinns i artikel 223-6 som har följande lydelse (utredarens översättning; jfr SOU 1996:185 s. 332):

Den som, när det kan ske utan fara för egen del eller för annan, av fri vilja underlåter att omedelbart ingripa för att förhindra ett grovt brott eller ett brottsligt angrepp mot någons fysiska integritet, döms till fängelse i [högst] fem år [och/eller högst] 75 000 euro i böter.

Detsamma gäller för den som av fri vilja underlåter att genom personligt ingripande eller genom tillkallande av hjälp bistå en nödställd person, om det kan ske utan fara för honom själv eller andra.

Som framgår är det framför allt i lagrummets andra stycke som underlåtenhet att bistå nödställd straffsanktioneras. Vad man där omedelbart fäster sig vid är att straffbudet är så öppet hållet att det lämnar stort utrymme åt rättstillämpningen. Sålunda anges inte hur stor eller hur nära förestående faran för den nödställda måste vara för att skyldigheten att bistå ska inträda. Ordagrant innebär lagtexten att faran inte behöver vara på något sätt kvalificerad för att handlingsplikten ska inträda. Den franska lagstiftningen står alltså på denna punkt i stark kontrast till reglerna i Norge, Finland och Danmark.

Än mer iögonfallande är kanske att inte heller den fara som är förenad med ett ingripande behöver vara på något sätt kvalificerad. Enligt lagrummets ordalydelse bortfaller därmed skyldigheten att bistå så snart ett ingripande är förenat med den allra minsta fara för hjälparen eller någon annan.

En tredje iakttagelse är att bestämmelsen tycks ge anmärkningsvärd stor valfrihet när det gäller sättet att bistå den nödställda, i det att handlingsplikten kan uppfyllas antingen genom ett personligt ingripande eller genom tillkallande av hjälp. Det sistnämnda är naturligtvis ett alldeles otillräckligt alternativ om hjälpen på så sätt dröjer, allt medan den nödställdes hjälpbehov är överhängande.

Det är således ganska uppenbart att lagtexten ger uttryck för en princip som måste få sitt egentliga innehåll genom doktrin och praxis. Så har också skett. I rättstillämpningen har den knapphändiga lagtexten kompletterats med åtskilliga substantiella krav.

Således inträder ingripandeplikten endast när faran för den nödlidande framstår som allvarlig och överhängande. Om nödläget förorsakas av ett brott gäller dock enligt första stycket en längre gående ingripandeplikt. Resultatet kan bli till synes överraskande.

Exempelvis har det förekommit några fall där kvinnor har dömts för underlåtenhet att varna sina äkta män för att deras älskare umgåtts med planer på att döda männen. Däremot har det inte ansetts föreligga någon skyldighet att ingripa för att hjälpa en person som misshandlas så länge som den misshandlade ännu förefaller ha möjlighet att springa från platsen.

För straffbarhet fordras – och är samtidigt tillräckligt – att ett ingripande framstår som rimligt med hänsyn till hjälparens förmåga och andra omständigheter. En läkare har i vissa fall en längre gående hjälplikhet än en lekman etc. I ett akut krisläge duger det inte, i motsats till vad lagtexten kan ge intryck av, att bara ringa efter polis eller ambulans. Av praxis kan utläsas att större vikt fästs vid den handlingspliktiges attityd och goda vilja än på det resultat som blev följderna av ingripandet. Underlåtenhet att bistå uppfattas alltså i utpräglad grad som ett handlingsdelikt och inte som ett effektdelikt; dock framhålls i doktrinen att underlåtenhetsansvar inte kan inträda om en hjälpinsats skulle ha varit meningslös, t.ex. därför att den nödställda ändå skulle ha hunnit dö innan hjälpen kom fram.

Andra stycket i artikel 223-6, som ju specifikt reglerar skyldigheten att bistå nödställda, förekommer betydligt oftare i rätts-tillämpningen än lagrummets första stycke om skyldigheten att förhindra brottsliga angrepp på den fysiska integriteten. Som exempel på tillämpningen av andra stycket kan nämnas att läkare har dömts för vägran att behandla patienter, apotekare för att inte i tid ha upplyst om felexpediering av läkemedelsrecept (varigenom de som behövde läkemedlen blev ”nödställda”) och bilförare för att de nöjt sig med att kalla på polis i stället för att själva köra olycksoffer till sjukhus.

3.5 Några andra länder

I *Tyskland* infördes år 1953 en bestämmelse i strafflagen, § 323c StGB, av följande lydelse (utredarens översättning; jfr SOU 1996:185 s. 332).

Underlåten hjälptåtgärd: Den som vid olyckshändelse, allmän fara eller nödläge underlåter att ge hjälp, oaktat sådan är erforderlig och kan krävas av honom med hänsyn till omständigheterna, särskilt om hjälp kan ges utan avsevärd fara för honom och utan eftersättande av andra viktiga skyldigheter, döms till böter eller fängelse i högst ett år.

Till denna bestämmelse ansluter en omfattande doktrin och rättspraxis, påfallande ofta med tonvikt på förhållandena inom sjukvården.

Även flertalet andra europeiska länder med kontinentala rätts-traditioner har i någon form bestämmelser som generellt straffbelägger underlåtenhet att hjälpa nödställda. Till dessa hör *BeNeLux-länderna*, *Österrike*, *Italien*, *Spanien*, *Portugal* och *Grekland*.

I länder med *Common Law*-baserade rättstraditioner, såsom *England och Wales*, *Irland*, *Kanada*, *Australien* och *Nya Zeeland*, saknas i stort sett straffbestämmelser i ämnet, en följd av att rättsordningen i dessa länder har en mer individualistisk prägel. För att någon där ska kunna straffas för underlåtenhet att bistå nödställd krävs att man kan konstatera att en handlingsplikt, som inte föreligger i allmänhet, faktiskt föreläggat i det särskilda fallet. Följande uttalande av domare Lord Nicholls i *Stovin v. Wise* 1996 illustrerar väl denna inställning i engelsk rätt.

The recognised legal position is that the bystander does not owe the drowning child or the heedless [tanklöse] pedestrian a duty to take steps to save him. Something more is required than being a bystander. There must be some additional reason why it is fair and reasonable that one person should be regarded as his brother's keeper and have legal obligations in that regard.

3.6 Förenta staterna

Även USA hör förvisso till *Common Law*-länderna, men delstaterna är fria att införa lagstiftning som ålägger medborgarna en generell hjälpplikt. Så har skett i tre av de femtio delstaterna, nämligen Vermont, Rhode Island och Minnesota.

Dessa tre delstater lagstiftning anger i detta hänseende följande (år 2005):

Vermont:

A person who knows that another is exposed to grave physical harm shall, to the extent that the same can be rendered without danger or peril to himself or without interference with important duties owed to others, give reasonable assistance to the exposed person unless that assistance or care is being provided by others.

– Böter är stadgat.

Rhode Island:

Any person at the scene of an emergency who knows that another person is exposed to, or has suffered, grave physical harm shall, to the extent that he or she can do so without danger or peril to himself or herself or to others, give reasonable assistance to the exposed person.

– Böter och/eller fängelse i högst sex månader är stadgat.

Minnesota:

A person at the scene of an emergency who knows that another person is exposed to or has suffered grave physical harm shall, to the extent that the person can do so without danger or peril to self or others, give reasonable assistance to the exposed person. Reasonable assistance may include obtaining or attempting to obtain aid from law enforcement or medical personnel.

– Böter är stadgat.

En annan delstat, Wisconsin, föreskriver en skyldighet att antingen ingripa till ett brottsoffers hjälp eller kalla på polis. I åtskilliga delstater finns föreskrifter om skyldighet att anmäla brott. I alla delstater gäller en skyldighet att kvarstanna på trafikolycksplatser.

Någon nämnvärd praktisk betydelse synes lagstiftningen i de tre delstater som har infört en generell handlingsplikt inte ha haft. ”These laws are rarely applied, and are generally ignored by citizens and lawmakers” (*T Rosenbaum, The Myth of Moral Justice, 2004, s. 247–248*). Frågan om den amerikanska lagstiftningens betydelse berörs även i ett senare avsnitt i betänkandet.

3.7 Sammanfattande iakttagelser och reflektioner

Gemensamt för lagstiftningen på området i Norge, Finland och Danmark är att dess praktiska tillämpning väsentligen synes vara begränsad till olyckshändelser i trafiken, även i de fall då bestämmelserna om hjälplikt har givits generell giltighet. Antalet lagföringar som isolerat avsett underlåtenhet att bistå nödställd har över tid varit ytterst begränsat i alla tre länderna. Något mindre sällsynta, utan att för den skull kunna kallas vanliga, är de fall då underlåtenhetsbrottet varit en punkt i ett åtal som omfattat också andra brott vilka dessutom ofta haft högre straffvärde. Den som gjort sig skyldig till exempelvis vållande till kroppsskada har alltså i en del fall dömts även för sin efterföljande underlåtenhet att ta

hand om den skadade. I vissa fall synes underlåtenhetsbrottet också ha använts som ”reservstadgande” när bevisningen inte räckt till för åtal och dom avseende just det brott eller medverkan till det brott varigenom den hjälpbehövande försatts i nödläge. Bestämmelserna har alltså i dessa fall utnyttjats på i princip samma sätt som i svensk rättstillämpning kan vara fallet med bland annat straffbestämmelsen i 23 kap. 6 § BrB om underlåtenhet att avslöja brott (jfr *KBrB*).

Handlingspliktsbestämmelsernas begränsade praktiska användbarhet i rättstillämpningen har emellertid inte i vare sig Norge, Finland eller Danmark tagits till intäkt för att de kan utmönstras ur strafflagstiftningen. Detta är uppenbart i betraktande av att de aktuella bestämmelserna överlevt och befast sin ställning i det reformarbete som relativt nyligen avslutats (eller i Norges fall är i slutskedet) i vart och ett av länderna. En liknande situation förefinnes i de tre amerikanska delstater som under senare decennier infört en lagstiftning som praktiskt taget aldrig har tillämpats.

Lagstiftningen i de övriga länder som utredaren undersökt synes vara av mindre intresse som jämförelseobjekt för en eventuell svensk lagstiftning på området. Det gäller inte minst den franska lagstiftningen, som lämnar ett mycket stort utrymme åt rättstillämpningen, något som framstår som ganska främmande för svensk och nordisk straffrättstradition.

4 Tidigare behandling av frågan om skyldighet att bistå nödställda personer

4.1 Förarbetena till brottsbalken

Frågan om införande av en generell straffbestämmelse för underlåtenhet att bistå den som befinner sig i fara synes inte ha diskuterats i lagstiftnings sammanhang förrän Straffrättskommittén tog upp frågan i sitt huvudbetänkande Förslag till brottsbalk (SOU 1953:14). Kommittén avstod från att lägga fram något förslag eftersom den ansåg att det – utöver de allmänna reglerna om underlåtenhetshandlingars jämställande med positivt handlande och de särskilda straffrättsliga specialbestämmelserna, särskilt regeln i trafikbrottslagen om obehörigt avvikande från trafikolycksplats – inte hade förmärkts något behov av en sådan bestämmelse. I vissa fall kunde enligt kommittén en dylik bestämmelse framstå som rent olämplig (s. 143).

Vid remissbehandlingen av Straffrättskommitténs betänkande ifrågasatte Hovrätten över Skåne och Blekinge kommitténs slutsatser. Departementschefen var emellertid av samma uppfattning som kommittén och ansåg det ”ej lämpligt att upptaga en allmän bestämmelse, varigenom underlåtenhet att bistå den som på ett eller annat sätt befinner sig i fara kriminaliseras” (prop. 1962:10 s. B 97).

4.2 1963 års riksdag

Vid 1963 års riksdag väckte företrädare för centerpartiet två likalydande motioner, vari begärdes en allmän bestämmelse i brottsbalkens kapitel om liv och hälsa om skyldighet att bistå annan i nödsituationer (motion nr 16 i första kammaren och nr 17 i andra kammaren). I motionerna åberopades att det enligt svensk rättsuppfattning bör vara en självklar moralisk plikt för envar att efter förmåga bistå annan som är i nöd. Då någon häremot svarande generell juridisk plikt inte existerar i svensk rätt, förelåg det enligt motionärernas mening en bristande överensstämmelse mellan den allmänna rättsuppfattningen och lagens bestämmelser – mellan moralisk och juridisk plikt för den enskilde. Rättsligt ansvar kunde t.ex. inte – hur moraliskt förkastligt handlings sättet än kunde vara – utkrävas av den som underlåter att rädda annan från att drunkna, även om det kunnat ske utan fara eller uppoffring, eller av den som vägrar att ställa sin bil till förfogande för transport av livsfarligt skadad eller ens av den som vägrar att i en nödsituation ställa sin telefon till förfogande för tillkallande av polis eller läkare. I motionerna anfördes att detta förhållande är uppenbarligen stötande för det allmänna rättsmedvetandet. Motionärerna ansåg att utvecklingen, ej minst med hänsyn till bilismens snabba utveckling och den ständigt ökande frekvensen av trafikolyckor, hade gått dithän att det allvarligt kunde ifrågasättas om Straffrättskommittén handlade välbetänkt, då den stannade för att inte föreslå någon allmän bestämmelse om straff för underlåtenhet att bistå den som befinner sig i fara. Motionärerna tillade att man även i andra sammanhang i det dagliga livet möter situationer där frånavar av en sådan rättsregel, som kunde ge juridiskt stöd åt den moraliskt självklara plikten att bistå annan i nöd, är att beklaga.

Första lagutskottet inhämtade yttranden från skilda remissinstanser (se 1LU utl. 1963:41). I huvudsak positiva till motionerna ställde sig Svea hovrätt och Häradshövdingeföreningen, vilka båda framhöll att en allmän bestämmelse om handlingsplikt kunde förmå människor som eljest skulle förhålla sig passiva, att göra insatser för att rädda liv eller begränsa personsador. Som skäl för en sådan bestämmelse framhöll Svea hovrätt dessutom att det, särskilt med hänsyn till den ökade trafiken över gränserna, var önskvärt med en likartad lagstiftning i de nordiska länderna.

Häradshövdingeföreningen motiverade sin inställning enligt följande:

Den känsla av moralisk plikt att bistå människor i nöd, som kan antagas vara allmänt förekommande, torde såsom regel vara till fyllest för att förmå människor att i de av motionärerna åsyftade fallen lämna bistånd, varför en straffsanktion kan synas obehövlig. De tillfällen då hjälp kan bli erforderlig inträffa enligt förutsättningarna för det tilltänkta stadgandet helt oberoende av den presumtive hjälparens egna göranden och låtanden. Brottet att icke lämna hjälp skulle, om straffsanktion förefunnes, ha karaktären av ren tillfällighetsförbrytelse. Ur individualpreventiv synpunkt skulle en straffbestämmelse därför sannolikt icke vara av större betydelse. Härav följer emellertid icke att en sådan bestämmelse ej ur allmänpreventiv synpunkt skulle kunna tjäna såsom ett värdefullt stöd för människors handlande i kritiska situationer, där andra människor befinna sig i livsfara, och så att säga aktivera oföretagsamheten hos den presumtive hjälparen. Det kan även för den allmänna rättskänslan framstå såsom synnerligen stötande att en person, som i en situation där han utan olägenhet för honom själv kunnat värdefullt bidra till att rädda annan människas liv, icke för sin underlåtenhet att ingripa kan drabbas av någon som helst påföljd. Med den fortgående ökningen av trafiken på våra vägar och de därmed förbundna ökade riskerna för svåra trafikolyckor kan ifrågasättas om den i gammal inhemsk tradition grundade skyldigheten att ingripa med anledning av eldsvåda icke nu bör kompletteras med en allmän skyldighet att ingripa där någon med anledning av trafikolycka befinner sig i livsfara.

Övriga remissinstanser synes inte ha ansett att det fanns något praktiskt behov av en straffsanktionerad allmän regel om handlingsplikt. Försäkringsbolagens riksförbund förklarade sig visserligen dela motionärernas uppfattning att det bör vara en självklar moralisk plikt att efter förmåga bistå en nödställd. Därifrån var det emellertid enligt förbundet långt till att kriminalisera underlåtenhet i detta avseende. Landsfiskalsföreningen framhöll att en sådan underlåtenhet att lämna bistånd som exemplifierats i motionerna torde förekomma endast i rena undantagsfall; det stora flertalet medborgare torde i stället vara beredda att – även med stora uppoffringar – utan straffhot bistå andra personer i farosituationer av olika slag. Liknande synpunkter anfördes av bland andra Advokatsamfundet.

Statsåklagaren i Göteborg, Statsåklagaren i Malmö samt Stadsfiskalsföreningen berörde i sina yttranden huvudsakligen en eventuell straffbestämmelses tillämpning på trafikolycksfallsituationer. Statsåklagaren i Malmö menade för sin del att den allmänna samhällsmoralen med all säkerhet var så välutvecklad att de flesta människor träder i funktion när de står inför en nödsituation och att – när så inte är fallet – det troligen inte står mycket att vinna

med en kriminalisering. Statsåklagaren tillade att han från sin mångåriga åklagarverksamhet inte kunde erinra sig något fall där han saknat en sådan generell straffbestämmelse som motionärerna efterfrågat.

Även de två instanser som i princip tillstyrkt en straffbestämmelse – Svea hovrätt och Häradshövdingeföreningen – framhöll att vissa svårigheter är förknippade med en allmän hjälpplikt i nödsituationer. Hovrätten påpekade att ett lagbud av detta slag med nödvändighet måste utformas i ganska allmänna ordalag för att kunna täcka de vitt skilda situationer för vilka det är avsett. De lagtolkningsproblem som måste uppstå till följd härav, kunde medföra risk för bristande enhetlighet i praxis. Svårigheter kunde vidare tänkas uppkomma för den enskilde att i det särskilda fallet bedöma om situationen är sådan, att hans ingripande är av lagen påkallat och vilka åtgärder som i så fall bör vidtagas. Man kunde även enligt hovrätten ifrågasätta lämpligheten av att skapa ett brott vars objektiva innehåll ofta kommer att växla efter person.

Häradshövdingeföreningen uttalade att det kan förefalla vara en både svår och grannliga uppgift att i lagstiftningen göra en avvägning mellan å ena sidan det intresse som står på spel för den som befinner sig i en nödsituation och å andra sidan den uppoffring som räddningen kräver. Enligt föreningen torde dessa svårigheter dock ej vara oöverkomliga; en god förebild kunde sökas i den norska lagstiftningen på området. Om det emellertid skulle visa sig att särskilda svårigheter mötte när det gällde att utarbeta ett stadgande med generell giltighet, var det enligt föreningen likväl angeläget att man i varje fall eftersträvade någon form av lösning av frågan såvitt avsåg trafikolyckorna.

Advokatsamfundet anförde att det torde vara omöjligt att i lagtext utstaka sådana gränser för det straffbara området att från detta område uteslöts situationer i vilka en underlåtenhet att ingripa bör vara straffri. På liknande sätt befarade Motorförarnas helnykterhetsförbund att även sådana fall som rent moraliskt inte borde omfattas av straffansvar kunde komma att drabbas av påföljd enligt den ifrågasatta allmänna bestämmelsen.

Landsfiskalsföreningen framförde i sitt yttrande betänkligheter också från praktisk synpunkt enligt följande:

Ofta torde ingripande för att bistå annan åsamka den ingripande större eller mindre skada till person eller egendom eller medföra mer eller mindre framträdande risk för skada eller olägenhet. Det torde vara ofrånkomligt och även rimligt att den ingripande till viss gräns men

icke obegränsat måste tåla skada eller olägenhet eller risk därför. Det är uppenbart att gränsen för den skada, olägenhet eller risk, som vederbörande måste tåla, kan variera beroende på arten och graden av den föreliggande farosituationen. En allmän skyldighet att bistå annan i fara inrymmer ett otal till art och grad varierande farosituationer. En allmän bestämmelse om straff för underlåtenhet att bistå annan i fara måste nödvändigtvis vara så utformad, att däri med någorlunda säkerhet skall av envar kunna utläsas huruvida det i en viss situation, då annan befinner sig i fara, är förenat med straff eller icke att underlåta att bistå den som är utsatt för faran. Med hänsyn till ovan berörda gränsdragningsproblem torde det kunna ifrågasättas om det är praktiskt möjligt att utforma en straffbestämmelse, som uppfyller rimliga krav på klarhet. En helt allmänt hållen bestämmelse måste ofrånkomligen bli upphov till betydande tolkningssvårigheter, såväl för domstolar som än mer för enskilda medborgare.

I andra yttranden underströks att stora bevissvårigheter kan föreligga vid tillämpning av bestämmelser av den art som förordades i motionerna.

Slutligen pekade några remissinstanser på risken för felaktig behandling av skadade. Exempelvis framhöll Motormännens riksförbund att det från läkarhåll hade framförts betänkligheter mot att låta icke utbildade personer omhänderta skadade. Förbundet erinrade också om risken för att alltför många trafikanter stannar för att hjälpa till vid trafikolycksplatser och därigenom skapar fara för ytterligare olycksfall samt hindrar polisens och ambulanspersonalens arbete.

Första lagutskottet förklarade sig i betänkandet hysa förståelse för den humanitära inställning som låg till grund för motionerna. Emellertid ansåg utskottet att frågan om en generell sanktionering av den moraliskt sett självklara plikten att söka avvärja olyckor eller begränsa verkningarna därav måste bedömas huvudsakligen från andra utgångspunkter.

Till närmare utvecklande av sin tankegång anförde utskottet följande.

Vad gäller det kriminalpolitiska behovet av en allmän straffbestämmelse mot underlåtenhet att bispringa nödställd torde utskottet få erinra om att rättsordningen redan nu sörjer för erforderlig reaktion mot åtskilliga av de mest straffvärda fallen, såsom då personer i ansvarsfull ställning har åsidosatt sina särskilda skyldigheter. Inom det område som lämnats straffritt synes de allra flesta människor vara beredda att självmant prestera åtminstone så mycket som man rimligen kunde fordra av dem genom en straffbestämmelse. Den som brister i

hjälpssamhet, när en allvarlig nödsituation föreligger, torde också i regel få räkna med att drabbas av en kännbar, social reaktion.

Vid nu angivna förhållanden förefaller det praktiska behovet av bestämmelsen tämligen begränsat. Detta intryck har vunnit starkt stöd under remissbehandlingen.

Mot den föreslagna kriminaliseringen kan, som jämväl framgått under remissbehandlingen, andragas vissa allvarliga betänkligheter. Dessa sammanhänger till en del med att brottsrekvisitet finge angivas i ganska allmänt hållna ordalag. Bestämmelsen skulle sålunda icke kunna innehålla någon närmare precisering av vilka konkreta handlingar, som i växlande situationer krävdes av samhällsmedlemmarna. Detta måste leda till avsevärda svårigheter för domstolarnas rättstillämpning och än större svårigheter för de enskilda att förutse hur deras förhållningssätt inför en viss nödsituation skulle komma att bedömas. Rättssäkerheten skulle härigenom lätt bli lidande. Det torde även med fog kunna ifrågasättas om man kan påräkna att en bestämmelse av angiven art verkligen skulle vara ägnad att frambringa ändamålsenliga mått och steg från sådana personer som, väl oftast av allmän oföretagsamhet eller rådlöshet, tenderar till att hålla sig passiva. Härvidlag måste särskilt beaktas att risken för olämpliga åtgärder vid omhändertagandet av svårt skadade kan komma att ökas; ej sällan torde det vara vanskligt att utan viss fackkunskap avgöra vilket förfarande som därvid är tillrädligt.

Med ledning av huvudsakligen de synpunkter som nu återgivits har utskottet stannat för uppfattningen att övervägande skäl talar för den ståndpunkt till förevarande lagstiftningsspörsmål, som intogs i samband med brottsbalkens tillkomst.

I sitt av riksdagen godkända betänkande avstyrkte första lagutskottet sålunda bifall till motionsyrkandena. En ledamot (cp) reserverade sig och hemställde om ”utredning avseende införande i brottsbalken av en bestämmelse om en allmän skyldighet att bistå annan i nödsituationer, varvid särskilt bör beaktas de ökade risker för farliga trafikolyckor, som vållas av växande trafikproblem.”

4.3 1971 års riksdag

Vid 1971 års riksdag behandlades en enskild motion (c) med yrkanden och motiveringar snarlika de som framfördes i de nyss redovisade motionerna (bet. JuU 1971:16; motionären hörde för övrigt till dem som hade motionerat i ämnet redan 1963).

Motionen remissbehandlades, varvid Domareföreningen tillstyrkte att frågan skulle bli föremål för utredning medan Hovrätten för Västra Sverige tillstyrkte en utredning med den mer begränsade

målsättningen att överväga frågan om att utsträcka straffansvaret enligt 5 § trafikbrottslagen (som statuerar ansvar för så kallad smitning). Övriga remissinstanser, däribland Riksåklagaren, Rikspolisstyrelsen och Advokatsamfundet, avstyrkte bifall till motionen på i huvudsak tidigare anförda skäl.

Domareföreningen hänvisade till Häradshövdingeföreningens positiva yttrande i 1963 års ärende, men ifrågasatte samtidigt om det verkligen hade framträtt något praktiskt behov av en allmän bestämmelse om straff för underlåtenhet i det avseende som hade angivits i motionen. Föreningen pekade också på de svårigheter som måste uppstå vid försök att i lagtext tillfredsställande utforma regler om skyldighetens omfattning; dessa skulle dock kunna förstås av den enskilde och tillämpas av domstolarna. Föreningen hänvisade i denna del till ett uttalande i Beckmans med fleras Kommentar till brottsbalken (band 1, s. 23 i då aktuell upplaga) att de bestämmelser som försökts i utländsk lagstiftning i denna fråga blivit alltför vaga för att ge verklig ledning eller, om så inte blivit fallet, visat sig vara i behov av korrigeringar.

Hovrätten för Västra Sverige menade att de skäl som kan anföras mot införande av en allmän bestämmelse om skyldighet att bistå annan i nödsituation väger över de skäl som talar för en sådan regel. Till stöd härför anförde hovrätten följande:

Det kan utan tvivel framstå såsom mycket stötande för det allmänna rättsmedvetandet att icke någon som helst påföljd drabbar den som förhåller sig passiv i en situation, där han utan egen risk kan ingripa för att rädda annans liv. Känslan hos allmänheten av en moralisk plikt att inskrida i nödsituationer torde emellertid i regel vara tillräckligt stark för att förmå människor att lämna bistånd, och de fall då någon visar uppenbar likgiltighet i situationer, när annans liv står på spel, torde vara få. Den som underlåter att hjälpa i allvarliga nödsituationer måste räkna med att drabbas av en stark social reaktion. Möjligheten att därutöver med hot om straffpåföljd aktivera en oföretagsam eller ovillig person till ingripande synes vara begränsad.

I sitt av riksdagen godkända betänkande hänvisade justitieutskottet till första lagutskottets betänkande i 1963 års ärende och fann för sin del att det under den tid som hade förflutit sedan motionsspörsmålet senast prövades av riksdagen inte inträffat något som borde föranleda ett annat bedömande, en uppfattning som enligt vad justitieutskottet framhöll hade vunnit starkt stöd av remissinstanserna. Utskottet avstyrkte således – enhälligt – bifall till motionen.

4.4 1972 års riksdag

Redan året därpå behandlade riksdagen på nytt en motion i samma ämne (bet. JuU 1972:18). Det gällde nu en enskild flerpartimotion (c, s, fp, m) med begäran om förslag från regeringen på lagstiftning om straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå annan person i nödsituationer. Innehållet överensstämde i stort sett med vad som anförts i de tidigare motionerna, men som exempel på situationer där en straffbestämmelse skulle vara av värde angavs nu också att det hade förekommit fall där barn och äldre misshandlats i en folksamling, utan att någon hade gripit in och försökt hjälpa den misshandlade, även när de hade haft förmåga därtill. Känslan av moralisk plikt att bistå människor i nöd var enligt motionärerna inte allmänt förekommande. En lagstiftning på området skulle därför kunna bidra till att stärka denna känsla genom att plikten också skulle vara grundad i den juridiska lagstiftningen.

I sitt av riksdagen godkända, enhälliga betänkande anförde justitieutskottet bland annat följande:

Som regel torde väl känslan av en moralisk skyldighet att inskrida vara tillräckligt stark för att förmå människor att vara verksamma efter sin förmåga, och de fall då någon visar uppenbar likgiltighet i situationer när annans liv står på spel torde vara få. Otivvelaktigt förekommer dock fall av det slag motionärerna nämner där den gällande ordningen har för den allmänna rättskänslan stötande konsekvenser; att en person, som utan olägenhet för honom själv kunnat värdefullt bidra till att rädda en annan människas liv, inte för sin underlåtenhet kan drabbas av någon som helst påföljd bortsett från eventuell social reaktion torde för många framstå som klart otillfredsställande.

En straffbestämmelse skulle från individualpreventiv synpunkt sannolikt icke vara av större värde eftersom, om straffsanktion funnes, brottet att inte lämna hjälp i det helt övervägande antalet fall skulle ha karaktär av ren tillfällighetsförbrytelse. Från allmänpreventiv synpunkt är det emellertid inte osannolikt att en sådan bestämmelse skulle kunna tjäna som ett stöd för människors handlande i kritiska situationer där hjälpinsatser påkallas och kunna förmå en oföretagsam eller ovillig person att ingripa.

Å andra sidan kan mot en lagstiftning i berört hänseende anföras åtskilliga betänkligheter. Ett lagbud som föreskriver skyldighet att ingripa måste med nödvändighet utformas i ganska allmänt hållna ordalag för att kunna täcka de vitt skilda situationer som kan tänkas uppkomma. Härav skulle emellertid följa svårigheter för den enskilde att avgöra om situationen är sådan att den kräver ingripande från hans sida och, i så fall, vilka åtgärder som bör vidtas. Rädslan att drabbas av straff skulle också kunna öka risken för t.ex. olämpliga åtgärder vid omhändertagande av skadade. Man kan inte heller bortse från att en

allmänt hållen lagregel skulle kunna ge upphov till bristande enhetlighet i rättstillämpningen till men för rättssäkerheten.

Invändningar av nu angivet slag har emellertid i åtskilliga andra länder inte ansetts ha den tyngden att de hindrat en lagstiftning. Allmänna bestämmelser om straff för den som underlåter att bistå annan vid livsfara m.m. finns således bl.a. i Danmark, Norge, Finland och i Västtyskland. I anslutning till detta konstaterande bör dock nämnas att förekommande bestämmelser, i varje fall i de nordiska länderna, ytterst sällan vunnit tillämpning. Så t.ex. inhämtade utskottet föregående år att de norska bestämmelserna inte syntes ha tillämpats någon gång efter 1962.

Vid en avvägning mellan för- och nackdelar finner utskottet inte tillräckliga skäl för begäran om lagstiftning i enlighet med motionärernas vittsyftande förslag. De olägenheter som nuvarande ordning kan innebära framför allt på trafikområdet gör emellertid att utskottet – trots tvivel rörande möjligheterna att utforma en straffbestämmelse som fyller rimliga krav på klarhet – inte vill motsätta sig att en begränsad översyn av hithörande spörsmål kommer till stånd i lämpligt sammanhang. Vid en sådan översyn, som i huvudsak bör ha avseende på trafiklagstiftningen, torde i främsta rummet böra övervägas att utsträcka straffansvaret enligt 5 § trafikbrottslagen – vilken bestämmelse ju hänför sig endast till den som haft del i uppkomsten av trafikolycka – att avse icke blott den som obehörigen avlägsnar sig från en olycksplats utan även den som kvarstannar men undandraget sig att efter förmåga hjälpa skadad eller nödställd. I anslutning här till vill utskottet understryka den ovan berörda olägenheten av en lagstadgad skyldighet att ingripa som ligger däri att rädslan för straff kan öka risken för olämpliga hjälpåtgärder; med tanke på de faror som är förbundna med icke sjukvårdskunniga personers omhändertaganden av skadade får en straffsanktion inte ges sådan räckvidd att den kan framkalla oöverlagda hjälphandlingar som endast ökar faromomenten. Syftet med en översyn bör endast vara att komma åt den, i brist på allmän medmänsklighet grundade passivitet som tar sig uttryck i medveten nonchalans eller i underlåtenhet att tillkalla hjälp åt svårt skadad eller nödställd person.

I anslutning till vad justitieutskottet sålunda anförde om det möjliga behovet av begränsad översyn av ett vidgat straffansvar erinrade utskottet om det arbete som vid tillfället pågick inom Kommunikationsdepartementet avseende en genomgripande översyn och omarbeting av vägtrafiklagstiftningen. Detta arbete kom emellertid inte att leda till någon ändrad lagstiftning i nu berört hänseende.

4.5 Reformtankar 1979–1993

1979 års räddningstjänstkommitté övervägde i sitt slutbetänkande Effektiv räddningstjänst (SOU 1983:77) införandet av bestämmelser om skyldighet för allmänheten att efter förmåga bistå den vars liv är i fara (s. 541). Kommittén erinrade om att den i sitt förslag till räddningstjänstlag hade skrivit in en bestämmelse om att räddningsorganen inte var skyldiga att ingripa om behövliga åtgärder tillräckligt snabbt kunde vidtas av enskild fysisk eller juridisk person. Bestämmelsen kunde enligt kommittén ses som en uppmaning till enskilda att vidta räddningsåtgärder i mindre komplicerade fall. Mot bland annat den bakgrunden fann kommittén inte något behov av kompletterande bestämmelser om en generell skyldighet för enskilda att vidta räddningsåtgärder.

Frågan om behovet av en allmän bestämmelse rörande underlåtenhet att bistå andra personer som är utsatta för fara på grund av brott diskuterades också i departementspromemorian Efter Lindome (Ds 1993:15 s. 59 ff.). Utredaren, professor Madeleine Leijonhufvud, konstaterade att det inte rimligen kan krävas ett ingripande av den som själv riskerar att bli skadad i en farlig situation, som till exempel när vapen finns med i bilden, och att – om en ingripandeplikt införs – en trovärdig invändning om nöd alltid måste godtas. Dock kunde det enligt utredaren tänkas situationer där det med fog kan krävas att ett ingripande sker och ett brott därmed förhindras. Som exempel angavs det fallet att en grupp män kommer in i en lokal där en man just påbörjat en våldtäkt mot en kvinna. I stället för att ingripa, vilket männen hade kunnat göra utan fara för den egna säkerheten, ställer de sig att åse och kommentera övergreppet. Utredaren ställde sig kritisk till att ett sådant beteende är straffritt och menade att det kan ifrågasättas om det är befogat att det i svensk rätt ställs betydligt lägre krav på människor att ingripa till andras hjälp än i många andra rättssystem.

Utredaren avvisade en sänkning av beviskraven som metod att komma till rätta med den så kallade Lindomeproblematiken men menade att några liknande principiella invändningar inte gör sig gällande i fråga om en försiktig utvidgning av ansvaret för medhjälp till brott och för underlåtenhet att hindra, avslöja eller anmäla brott. Sådana jämkningar av gränserna för straffansvaret kunde enligt utredaren vara motiverade om därigenom en bättre överensstämmelse med den allmänna rättsuppfattningen kunde uppnås och förtroendet för rättssystemet stärkas. Utredaren framhöll samtidigt

att ett sålunda utvidgat straffansvar förutsatte noggranna överväganden.

4.6 Straffansvarsutredningens förslag

Regeringen beslutade den 11 maj 1994 direktiv till en utredning om vissa frågor inom den allmänna straffrätten. I direktiven nämndes inte särskilt frågan om straffansvar för underlåtenhet att bistå nödställda personer, men utredaren angavs vara oförhindrad att ”beröra också andra frågor av allmänstraffrättslig art” om dessa hade anknytning till de frågor som särskilt togs upp i direktiven. Till särskild utredare utsågs hovrättsrådet, numera justitierådet Martin Borgeke.

I sitt betänkande Straffansvarets gränser (SOU 1996:185) föreslog utredningen att det skulle införas en särskild straffbestämmelse i brottsbalken avseende underlåtenhet att bistå nödställd. Den som underlät att tillkalla hjälp eller att försöka rädda eller på annat sätt bistå en person som befinner sig i allvarlig fara för liv eller hälsa eller i därmed jämförlig utsatt situation, skulle enligt förslaget dömas till böter eller fängelse i högst två år. I ringa fall skulle inte dömas till ansvar. Till ansvar skulle inte heller dömas om ett ingripande inte kan ske utan fara för den handlande eller för någon annan.

Utredningen framhöll (Del 1, s. 335 ff.) att man ställs inför en rad frågeställningar av moralisk och rättslig natur när man diskuterar frågan om straff för underlåtenhet att bistå nödställd. För de flesta människor torde det enligt utredningen vara en självklar utgångspunkt och en moralisk skyldighet att man, så långt det är möjligt, bör ingripa för att hjälpa andra personer som befinner sig i livsfara eller i allvarlig fara för sin hälsa eller i därmed jämförliga situationer. Frågan är då, menade utredningen, om det finns skäl att inskrida med straff mot den som inte uppfyller denna moraliska skyldighet.

Utredningen erinrade om att det bakomliggande syftet med brottsbalkens bestämmelser om underlåtenhet att avslöja eller hindra brott (23 kap. 6 §) är att förhindra att någon skadas eller på annat sätt drabbas av olägenheter till följd av företagandet av straffbelagda gärningar. På ett mer allmänt plan måste man då enligt utredningen fråga sig om det inte i så fall är rimligt att också föreskriva en skyldighet att försöka rädda, tillkalla hjälp åt eller på

annat sätt bistå personer som befinner sig i livsfara eller i allvarlig fara för sin hälsa, alldeles oberoende av om faran ytterst härrör från en straffbelagd gärning eller inte. Utredningen fortsatte:

Med ett mer allmänt betraktelsesätt måste det också ibland framstå som stötande att vissa beteenden, som ter sig högst straffvärda, inte inryms inom det straffvärda området. Som exempel kan nämnas att den som underlåter att rädda en annan person från att drunkna, om det hade kunnat ske utan fara eller uppoffring för honom själv eller någon annan, inte kan ställas till svars för detta. Ett annat exempel är att en äldre person misshandlas i en folksamling utan att någon försöker stoppa detta. Ytterligare ett exempel är att en person som varit inblandad i en trafikolycka med personskada som följd, stannar på platsen utan att göra något för att förhindra att en skadad person förblöder.

I situationer som de nämnda förefaller avståndet mellan vad som för gemene man torde framstå som ett i hög grad straffvärt och moraliskt förkastligt agerande och vad lagstiftningen pekar ut som straffbart vara väl stort. Det framstår för oss som stötande att inte någon som helst påföljd inträder för en underlåtenhet att bidra till räddandet av annans liv eller hälsa i situationer där detta kunnat ske utan olägenhet för den försumlige. Mot denna bakgrund är det rimligt att föreskriva ett straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå nödställda personer. För detta talar också det förhållandet att en underlåtenhet att bistå någon som är nödställd nog för de flesta framstår som betydligt mer straffvärt än många andra beteenden som redan i dag är straffbelagda, t.ex. en underlåtenhet att lämna in hittegods.

Även om ett införande av en straffbestämmelse rörande underlåtenhet att bistå nödställd ytterst skulle syfta till att motverka att personer utsätts för faror till liv eller hälsa eller därmed jämförbara situationer bör man vara medveten om att en sådan föreskrift kanske inte får några mer påtagliga praktiska konsekvenser. Det torde emellertid trots detta ligga ett värde i att det i lag slås fast en gräns för hur pass likgiltig man kan tillåtas vara inför sina medmänniskors väl och ve, utan att straffrättsligt ansvar kan aktualiseras. Nytt- och effektivitetsresonemang kan inte ensamma vara avgörande när det gäller frågan, vad som bör vara straffbelagt. Straffbestämmelser torde vidare ha en moralförstärkande och handlingsdirigerande funktion. En viss styrning av människors handlande i riktning mot en större beredvillighet att ingripa för att hjälpa andra människor i nöd kan därför bli följden av en lagstiftning i enlighet med vårt förslag. Om inte annat synes det kunna ses som ett förstärkt stöd för de människor som redan i dag vägrar att vara passiva när andra människor befinner sig i fara eller i motsvarande utsatta situationer, vilket inte är oviktigt i sammanhanget.

4.7 Remissutfallet på Straffansvarsutredningens förslag

Straffansvarsutredningens betänkande remissbehandlades i sedvanlig ordning, varvid det visade sig att uppfattningarna rörande önskvärdheten av en straffsanktionerad handlingsplikt gick vitt isär, även inom de juridiskt sakkunniga instanserna. Till dem som ansåg det vara värdefullt med en reglering hörde Svea hovrätt, Göta hovrätt, Uppsala tingsrätt, Kristianstads tingsrätt, Statens räddningsverk, Juridiska fakultetsstyrelsen vid Lunds universitet och Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet. Till dem som ställde sig klart avvisande till utredningens förslag i berörd del hörde Hovrätten för Övre Norrland, Malmö tingsrätt, Riksåklagaren och flera regionala åklagarmyndigheter. Andra instanser, såsom Justitiekanslern och Domareförbundet, ställde sig tveksamma till förslaget eller menade att dess konsekvenser inte blivit tillräckligt belysta. I det följande redogörs närmare för hur ett antal av remissinstanserna motiverade sina principiella ställningstaganden.

Svea hovrätt höll med utredningen om att det framstår som stötande att det enligt gällande rätt inte inträder någon som helst påföljd för underlåtenhet att bistå nödställda i de situationer som utredningen beskrivit. En straffbestämmelse på området skulle enligt hovrätten fylla en viktig uppgift redan som ett uttryck från samhällets sida för vad som är god medborgarmoral. Hovrätten framhöll samtidigt att om ett straffbud införs måste det i förekommande fall också tillämpas; först härigenom får straffbudet avsedd moralbildande karaktär.

Riksåklagaren anmärkte att utredningen syntes vara av den uppfattningen att en straffsanktionerad bestämmelse om underlåtenhet att bistå nödställd närmast har ett moralbildande syfte och inte skulle komma till användning särskilt ofta. För egen del ifrågasatte Riksåklagaren om inte en sådan bestämmelse rent av skulle motverka sitt syfte:

Den allmänna uppfattningen är förmodligen att det finns en på moral grundad plikt att bistå andra i nödsituationer, även om några straffsanktioner inte finns. Förslaget kan få till följd att denna plikt uppfattas som mera begränsad än för närvarande. Enligt min mening är de föreslagna ändringarna i bestämmelserna om skyldighet att avslöja eller hindra brott tillräckliga för det syfte som utredningen vill uppnå.

Överåklagaren i Stockholm tog bestämt avstånd från tanken på en straffsanktionering:

Frågeställningen rör närmast ett moraliskt problem, där de flesta torde vara överens om att det föreligger en självklar skyldighet att efter förmåga bistå någon som är i nöd, och där det sociala trycket från omgivningen på den som står passiv där ett ingripande hade varit naturligt torde upplevas som synnerligen besvärande. – Däremot har jag svårt att se det som en fråga som lämpar sig för en straffrättslig reglering. Straffhotet torde i de flesta fall väga lätt mot de andra konsekvenser av passivitet som nyss berörts. Utredningen förutser att den föreslagna föreskriften kanske inte får några mer påtagliga praktiska konsekvenser. Men hänsyn till strävandena att inte annat än i fall där det finns ett verkligt behov därav införa nya straffbestämmelser bör man därför redan av detta skäl avstå från att genomföra förslaget. Det straffrättsliga systemet bör inte utnyttjas för rena symbolåtgärder. Det måste finnas andra metoder att, om det anses föreligga ett behov därav, påverka allmänhetens inställning till moralfrågor som den aktuella. – Om en bestämmelse som den föreslagna genomförs torde den komma att medföra en betydande osäkerhet om vad som egentligen åligger den handlingspliktige. Det kan ifrågasättas om de krav på förutsebarhet som måste ställas på en straffbestämmelse här kan anses uppfyllda. Det rör sig ju inte bara om en skyldighet att larma eller på annat sätt tillkalla hjälp utan i vissa fall även om ett direkt personligt ingripande i händelseförloppet. Ett av utredningens egna exempel på situationer där det principiellt skulle föreligga en plikt att ingripa – en äldre person misshandlas i en folksamling – kan tjäna till belysning av svårigheterna att i efterhand bedöma om en passivitet varit straffbar eller skall anses strafffri med hänsyn till att den misstänkte bedömt att ett ingripande kunde utsätta honom själv för fara.

I anslutning till sistnämnda problematik förklarade sig *Överåklagaren vid Statsåklagarmyndigheten för speciella mål* vara tveksam till utredningens förslag om en ny straffbestämmelse för underlåtenhet att bistå nödställd. Hon frågade sig hur man exempelvis skulle se på den situationen att någon iakttar hur en prostituerad, som är känd för att vara HIV-smittad, plockas upp av en kund samt fortsatte:

Kan man då anse att kunden befinner sig i en potentiellt allvarlig fara för liv eller hälsa som innebär att åskådaren måste upplysa kunden om HIV-smittan? Faran för HIV-smitta torde vara konkret och överhängande, samtidigt som effekten av en sådan smitta visar sig först efter lång tid. I varje fall rör det sig enligt min mening om en påtagligt utsatt situation som eventuellt kan falla in under det straffbara området. Vilket ansvar bär sociala myndigheter för barn som påstås ha varit utsatta för sexuella övergrepp i hemmet och som tillfälligt

kvarlämnas i familjens vård? – – – Vad krävs av socialarbetarna i detta fall för att undgå straffansvar? Vilka krav kan ställas på sjukvården när det gäller att undanröja fara om en psykiskt störd våldsman får tillfällig möjlighet att vistas utanför den inrättning där han är intagen och det finns risk för att han skadar någon?

Överåklagaren i Sundsvall anförde att underlåtenhet att bistå nödställd inte är ett sådant samhällsproblem att det i sig motiverar införandet av en ny straffbestämmelse. Han delade heller inte uppfattningen att en straffbestämmelse skulle ha en moralförstärkande och handlingsdirigerande funktion. I allmänhet bistår människor varandra i nöd, och när någon avstår beror det oftast på rädsla för egen del eller handlingsförlamning på grund av chock. I övrigt förklarade han sig emellertid inte ha någon invändning mot att den föreslagna bestämmelsen infördes.

I kontrast härtill menade *Överåklagaren i Göteborg* att det har ett stort pedagogiskt och brottspreventivt värde med en reglering sådan som den av utredningen föreslagna. Det framstod enligt henne som stötande att inte någon som helst påföljd inträder för en underlåtenhet att bidra till räddande av annans liv eller hälsa i situationer där detta kunnat ske utan olägenhet. Hon ansåg också att det låg ett värde i att det i lag slås fast en gräns för hur pass likgiltig man kan tillåtas vara inför sina medmänniskor utan att straffrättsligt ansvar aktualiseras.

Överåklagaren i Malmö och *Överåklagaren i Linköping* tillstyrkte införandet av en straffbestämmelse för underlåtenhet att bistå nödställd, den förstnämnde dock med förbehåll för den enligt honom otillfredsställande utformningen av den föreslagna lagtexten.

Enligt *Överåklagaren i Västerås* talade starka skäl för att man borde avstå från den föreslagna regeln men han ville ändå inte motsätta sig att en sådan regel infördes. Han framhöll i det sammanhanget att den föreslagna bestämmelsen knappast torde bli mer frekvent tillämpad. Förslagets värde låg i stället i huvudsak på det moralförstärkande planet. Man kunde därför med fog invända att kriminalisering inte var det lämpligaste verktyget för att sända sådana moraliska signaler. Helt kunde man dock inte frångå bestämelsen praktisk betydelse. Exempelvis kunde man tänka sig att den kan aktualiseras i misshandelsärenden där bevisningen inte medger att någon eller några gärningsmän kan bindas vid överfallet, men där en eller flera kan beslås med att ha lämnat den nedslagne åt sitt öde.

Räddningsverket tillstyrkte förslaget och ansåg det angeläget att det i lag slås fast att var och en har skyldighet att bistå nödställd. Verket anförde att genom förslaget skulle en harmonisering uppnås med rättsläget i Danmark, Norge och Finland samt Tyskland och Frankrike. I takt med att det gemensamma larmnumret 112 successivt införs inom EU var det enligt *Räddningsverket* en fördel om även skyldigheten att ingripa vid en olycka rättsligt regleras på ett likartat sätt inom Europa.

Juridiska fakultetsstyrelsen vid Lunds universitet uttalade i fråga om ett utvidgat straffansvar när det gäller att bistå nödställd att ett sådan förslag har låtit vänta på sig alltför länge. Förslaget borde enligt fakultetsstyrelsen realiseras utan onödiga dröjsmål.

Också *Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet* förklarade sig dela de överväganden som hade framförts i Straffansvarsutredningens betänkande. Även om den föreslagna bestämmelsen skulle få begränsade praktiska konsekvenser innebar den enligt nämnden en viktig markering av ett solidaritetsansvar mellan människor.

Sveriges domareförbund förklarade att förbundet i och för sig inte hade någon erinran mot förslaget men påtalade att värdet av den föreslagna bestämmelsen torde bli begränsat. Förbundet framförde dessutom invändningar av lagteknisk art gentemot förslaget.

Advokatsamfundet tillstyrkte utredningens förslag och framhöll att förslaget torde vara väl förankrat i det allmänna rättsmedvetandet.

Kritik mot utredningsförslaget framfördes, från delvis andra utgångspunkter än övriga remissinstansers, av *Svenska cardiologföreningens arbetsgrupp för hjärt-lungräddning*. Enligt arbetsgruppen var utredningens motivering för att införa ett straffansvar mycket vag. Arbetsgruppen befarade att den föreslagna straffbestämmelsen skulle föra med sig svåra tillämpningsproblem och öppna för godtycke i rättskipningen. Gruppen tog upp bland annat utredningens exempel där en person varit inblandad i en trafikolycka och stannat på platsen utan att göra något för att förhindra att en skadad person förblöder:

Det krävs ett mycket speciellt kunnande för att hindra så stora blödningar att de kan leda till döden. Att med hot om straff tvinga människor utan utbildning att ingripa ter sig både medicinskt tveksamt och etiskt oacceptabelt. – Det framgår av texten att införandet av straffbestämmelserna om underlåtenhet att bistå nödställd ytterst skall syfta till att motverka att personer utsätts för faror till liv eller hälsa.

Man antar således att ett straffansvar skulle innebära att fler människor är villiga att hjälpa till. Arbetsgruppen befarar att effekten blir den rakt motsatta. Det finns en risk för att de personer som idag tvekar att ingripa men som ändå stannar kvar på platsen i stället väljer att försvinna för att inte bli åtalade för underlåtenhet.

Arbetsgruppen anförde vidare att de exempel på skadade som utredningen hade tagit upp, nämligen personer med stora blödningar i samband med trafikolyckor eller drunknande som kan räddas, närmast är av anekdotisk karaktär medan det i särklass vanligaste livshotande tillståndet är ett hjärtstopp. Det fanns därför enligt arbetsgruppen skäl att granska effekten av straffansvar på omhändertagandet av personer med hjärtstopp. Om, som utredningen hade föreslagit, en förutsättning för ansvar skulle vara att ett ingripande framstår som skäligt med hänsyn till omständigheterna, kunde konsekvensen bli att de som inte är utbildade i hjärt-lungräddning går fria från ansvar medan de som gått kurser i ämnet anses skäligen ha bort ingripa och därför fälls till ansvar. En sådan konsekvens kom i konflikt med cardiologföreningens inställning att utbildning i hjärt-lungräddning inte medför en plikt att ingripa utan en möjlighet härtill:

De flesta tvekar i dag exempelvis att ge mun-till-mun-andning till en person som har kräpts eller till en person med misstänkt narkomani eller HIV smitta. Människor kan få den uppfattningen att den nya lagen tvingar dem att starta behandling även på dessa människor. Konsekvensen kan bli att de väljer att avstå från [hjärtlungräddningutbildning] för att inte riskera att drabbas av straffansvar.

Arbetsgruppen kritiserade även utredningens argument att det var önskvärt med en enhetlig reglering inom Norden och menade att det avgörande i stället borde vara om erfarenheterna av en straffsanktionering i grannländerna var positiv eller negativ, något som arbetsgruppen menade att utredningen hade underlåtit att analysera. Enligt arbetsgruppens mening övervägde för Sveriges del de sannolika nackdelarna med en reglering kraftigt de fördelar som fanns i form av vikten av en markering från samhällets sida.

4.8 1997/98 års riksdag

Justitieutskottet behandlade i betänkandet 1997/98:JuU9 två enskilda motioner om straff för den som underlåter att bistå nödställd. I en motion (c) föreslogs sålunda, främst i syfte att bekämpa våldet i samhället, en skyldighet att ingripa och hjälpa brottsoffer. I den andra motionen (m) begärdes en lagändring innebärande en skyldighet att bistå den som befinner sig i en nödsituation. I motionen nämndes pågående misshandel samt drunksnings- och trafikolyckor.

I sitt av riksdagen godkända betänkande hänvisade justitieutskottet till att Straffansvarsutredningens förslag i frågan hade remissbehandlats och var under beredning i Justitiedepartementet. Utskottet konstaterade för sin del att frågan om det bör vara straffbart att underlåta att bistå nödställd är av stor betydelse. Utan att vilja föregripa resultatet av utredningens arbete ville utskottet framhålla att en generell straffrättslig reglering av frågan kan bidra till att lagens innehåll i högre utsträckning kommer att sammanfalla med det allmänna rättsmedvetandet. Utskottet framhöll att det torde vara särskilt viktigt att sådana nödsituationer som består i att någon utsätts för brott omfattas av en kommande reglering. Med dessa uttalanden avstyrkte utskottet enhälligt bifall till motionsyrkandena.

En ledamot (c) förklarade sig i ett särskilt yttrande fogat till betänkandet vilja understryka vikten av att bland annat frågan om skyldighet att ingripa vid brott snarast kom under riksdagens prövning. I likhet med majoriteten ansåg hon emellertid att regeringens beredningsarbete först borde avslutas.

4.9 1998/99 års riksdag

Vid 1998/99 års riksdag väcktes en enskild motion (fp) med yrkande att Straffansvarsutredningens förslag till lagbestämmelse om straff för den som underlåter att bistå nödställd skulle genomföras.

I sitt enhälliga, av riksdagen godkända betänkande 1998/99:JuU22 erinrade justitieutskottet om att Straffansvarsutredningens förslag hade remissbehandlats och att frågan om straff för underlåtenhet att bistå nödställd skulle – enligt vad utskottet erfarit – komma att behandlas i en proposition till

riksdagen under år 1999. Utskottet hänvisade till sina uttalanden i föregående års betänkande och förklarade att utskottet stod fast vid dessa. Utskottet höll för sannolikt att en generell reglering av frågan om straff för den som underlåter att bistå nödställd har stöd i det allmänna rättsmedvetandet men ville inte föregripa det pågående lagstiftningsarbetet och avstyrkte således bifall till motionsyrkandet.

I ett särskilt yttrande fogat till betänkandet uttryckte ett antal ledamöter (m, fp) som sin uppfattning att det i svensk lag bör införas en lagbestämmelse om straff för underlåtenhet att bistå nödställda i enlighet med det förslag som Straffansvarsutredningen hade presenterat. De förklarade sig emellertid dela majoritetens uppfattning att det pågående lagstiftningsarbetet inte borde föregripas.

4.10 Regeringens ställningstagande våren 2001

I proposition den 12 mars 2001 tog regeringen ställning till huvuddelen av Straffansvarsutredningens förslag (prop. 2000/01:85 s. 21 ff.). Regeringen gjorde bedömningen att något generellt straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå nödställd inte bör införas. Efter att ha redogjort för utredningens förslag och remissinstansernas inställning anförde regeringen som skäl för sin bedömning följande.

När man diskuterar frågan om en särskild straffbestämmelse för underlåtenhet att bistå nödställd bör införas, ställs man inför en rad frågeställningar av såväl moralisk som rättslig natur. Det torde för de flesta människor vara en självklar utgångspunkt att var och en har en moralisk skyldighet att, så långt som det är möjligt, ingripa och försöka hjälpa andra människor som befinner sig i livsfara eller allvarlig fara för sin hälsa. Den första frågan som inställer sig är därför om det finns behov av en regel som föreskriver straff för den som underlåter att hjälpa till i en situation där det varit möjligt att göra det.

Syftet med en dylik bestämmelse, att understryka att personer som befinner sig i en utsatt situation av visst allvarligare slag skall få hjälp på de sätt som är möjliga, kan givetvis aldrig anses förfelat. Samhället har ett ansvar för att ständigt verka för medborgarnas säkerhet. Den nuvarande lagstiftningen innehåller emellertid redan bestämmelser om underlåtenhetsansvar för de allra mest straffvärda fallen. En förälder som underlåter att hjälpa sitt barn som befinner sig i allvarlig risk för sitt liv eller hälsa har således redan i dag en straffsanktionerad skyldighet att ingripa, liksom den som t.ex. själv framkallat fara för

någon annan. Detsamma gäller för bland andra lärare gentemot sina elever. Som framgått tidigare innehåller gällande rätt även en allmän straffsanktionerad skyldighet att varna eller alarmera vid brand eller olycka. Dessutom föreskrivs i 23 kap. 6 § brottsbalken straffansvar i vissa fall för den som underlåter att avslöja eller hindra brott. Den som bevittnar t.ex. en våldtäkt eller en grov misshandel är således skyldig att vidta åtgärder för att avslöja brottet, förutsatt att det kan ske utan fara för denne eller någon av hans eller hennes närmaste. Även inom lagstiftningen rörande väg-, sjö- och lufttrafiken finns bestämmelser om straffansvar för underlåtenhet att ingripa på visst sätt i nödsituationer.

Utredningen har också själv konstaterat att förslaget inte torde innebära några större praktiska förändringar. Sammantaget anser regeringen därför att det praktiska behovet av en allmän straffrättslig bestämmelse om handlingsplikt rörande underlåtenhet att bistå nödställd kan ifrågasättas.

Frågan om det ändå kan finnas skäl att från mer moraliska utgångspunkter införa en nykriminalisering av den föreslagna typen bör emellertid också övervägas. Rent allmänt kan sägas att det, precis som utredningen anför, kan finnas ett värde i att i lag fastslå att enskilda inte får vara hur likgiltiga som helst inför en situation där någon svävar i allvarlig fara, även om det rent praktiska behovet av en sådan bestämmelse inte har gjort sig gällande med någon större tydlighet.

Principiellt bör dock kriminaliseringsinstitutet, dvs. att föreskriva straff för ett visst handlande eller en underlåtenhet, som en metod för att försöka hindra överträdelser av olika normer i samhället användas med försiktighet. Särskild återhållsamhet bör härvid iakttas vid nykriminaliseringar. Det bör beaktas att kriminaliseringar kanske inte i varje enskilt fall utgör det mest effektiva medlet för att motverka beteenden som inte är önskvärda. Härvid bör det särskilt betonas att det finns en risk för att förtroendet för lagstiftningen generellt sett kan urholkas om det visar sig att efterlevnaden av nya straffbestämmelser inte kan upprätthållas på ett rimligt konsekvent sätt. Om en kriminalisering införs krävs också att den präglas av legalitet och förutsebarhet. Straffbestämmelsen måste ges ett innehåll som gör det möjligt för den enskilde att undvika att göra sig skyldig till straffbara gärningar.

Frågan om införande av en handlingsplikt föranleder också ett antal närmare överväganden bl.a. när det gäller kretsen handlingspliktiga och handlingspliktens närmare utformning.

Således uppkommer frågan om vilka som omfattas av en eventuell handlingsplikt. Vad som kan konstateras är att handlingsplikten aktualiseras i situationer där någon befinner sig i en nödsituation av visst allvarligare slag. Någon begränsning ifråga om kretsen av handlingspliktiga, från objektiva utgångspunkter, finns egentligen inte i förslaget. Handlingsplikten gäller enligt förslaget alla som befinner sig i någorlunda närhet av den nödställda. Den närmare bestämningen av

kretsen av handlingspliktiga får därför göras med beaktande av den enskildes uppfattning om situationen. En fråga som därvid inställer sig är om handlingsplikten aktualiseras för en enskild redan då denne misstänker att det kan föreligga en nödsituation eller om handlingsplikten bör aktualiseras först när visshet om att en situation med en nödställd föreligger. I det förra fallet blir handlingsplikten mycket vid medan straffansvaret i det senare fallet kan komma att motverka sitt syfte då det kan leda till att den enskilde underlåter att skaffa sig visshet om en misstänkt nödsituation för att därigenom undvika att omfattas av handlingsplikten.

En särskild aspekt i detta sammanhang är också hur kretsen av handlingspliktiga närmare bör avgränsas. Straffansvarsutredningen har anfört att det normalt endast är den som står närmast att agera som bör drabbas av straffansvar. Som exempel nämner utredningen den situationen att någon riskerar att drunkna inför en stor samling människor, som uppmärksammar förhållandet, men som underlåter att agera. Här bör, enligt utredningens motivering, handlingsplikten endast omfatta den som t.ex. befann sig nära den nödställda eller den som stod nära en livboj. Inte heller i dessa situationer torde det dock vara helt okomplicerat att fastställa vilka som stod närmast att agera eller ingripa. Som utredningen själv påpekat torde åtgärder som i första hand går ut på att tillkalla hjälp i form av polis eller ambulans vara de som kommer i fråga i de flesta fall. Om man utgår från ovan nämnda exempel och i stället tänker sig att ingen av de närvarande befinner sig nära vattnet och att det inte finns någon tillgång till livboj men att det däremot finns ett antal personer med mobiltelefon som dock underlåter att larma. Bör samtliga dessa straffas? Samma fråga inställer sig när en vägtrafikolycka har inträffat och ett antal bilar passerar utan att någon förare stannar för att ingripa.

Ytterligare en aspekt är, såsom Svenska Cardiologföreningens arbetsgrupp för hjärt-lungräddning har påpekat, om det finns anledning att ställa olika krav på olika personer som kan anses ha haft en plikt att ingripa. Bör det t.ex. krävas mer av den som är utbildad i hjärt- och lungräddning än av den som inte har en sådan utbildning?

En regel om straffansvar för underlåtenhet att bistå nödställd skulle rimligen få utformas som en generell bestämmelse. Det torde inte vara möjligt att i straffbudet närmare ange och precisera vilka åtgärder som i olika situationer skulle krävas av den som riskerar att träffas av straffansvaret. Även om Straffansvarsutredningen i sitt förslag nämner åtgärder som att larma eller att rädda den nödställda, torde de olika former av ingripanden som krävs kunna variera mycket kraftigt beroende på i vilken situation handlingsplikten aktualiseras. Såsom utredningen har påpekat kommer det ytterst att ankomma på domstolarna att göra en bedömning av vad som kunde krävas i en viss situation. Även om det bör finnas en god marginal till den handlingsskyldiges förmån skulle det innebära svårigheter för enskilda att förutse vilket handlande som krävs av dem i en viss situation.

Risken för att hot om straffansvar kan leda till att olämpliga åtgärder vidtas bör också beaktas.

Handlingsplikten skulle också behöva förses med ett antal undantag. För det första bör det krävas att det var praktiskt möjligt för den enskilde att ingripa. Ett ingripande i en given situation bör dessutom kunna ske utan fara för denne eller någon annan. Därutöver skulle det vara nödvändigt att föreskriva att underlåtenhetsansvar endast bör inträda om det med hänsyn till omständigheterna kunde krävas att någon ingrep. Det sistnämnda undantaget skulle bl.a. omfatta situationer där möjligheter att ingripa visserligen funnits men personen i fråga varit oförmögen att agera, t.ex. på grund av chock. Dessa undantag måste utformas så att de ger marginal till den enskildes förmån.

I likhet med Riksåklagaren gör regeringen bedömningen att den allmänna uppfattningen bland människor troligen är att det finns en moralisk plikt att bistå personer i fara. Hur denna moraliska plikt att handla uppfattas och var dess gränser kan anses gå är givetvis inte lätt att fastställa. En straffbestämmelse om underlåtenhet att bistå nödställd skulle dock sannolikt bli väsentligt inskränkt i förhållande till den på allmän moral grundade skyldigheten att ingripa. Det kan därvid inte uteslutas att straffbestämmelsen skulle kunna försvaga den senare skyldigheten.

Sammanfattningsvis kan det, som regeringen tidigare anför, i och för sig finnas ett värde i att införa ett generellt straffansvar för underlåtenhet att bistå nödställd även om det inte finns något uttalat praktiskt behov av en sådan reglering. Det kan således vara av värde i sig att samhället genom en sådan straffbestämmelse bekräftar den allmänna moraliska skyldighet som finns att hjälpa någon som befinner sig i en nödsituation. Mot detta måste emellertid ställas den försiktighet som bör iaktas med att införa nya straffbestämmelser om det inte finns ett påtagligt behov av dem. Vidare måste beaktas de svårigheter som det innebär att avgränsa straffansvaret på ett tydligt sätt och på ett sätt som gör att det står klart för var och en vad som krävs av honom eller henne för att undgå straffansvar. Dessutom kan inte bortses från att en generell reglering av detta slag, som är avsedd att tillämpas på vitt skilda situationer, också kan leda till oönskade resultat.

Sammantaget anser regeringen att nackdelarna med den föreslagna ordningen väger tyngre än de skäl som talar för att införa den. Förslaget bör därför inte genomföras.

4.11 Riksdagens ställningstagande våren 2001

I anslutning till riksdagens behandling av regeringens ovannämnda proposition 2000/01:85 väcktes en enskild följdmotion (m) med yrkande att riksdagens skulle besluta om införande av en ny

bestämmelse om straff för underlåtenhet att bistå nödställd i enlighet med Straffansvarsutredningens förslag.

Justitiekommittén förklarade sig i betänkandet 2000/01:JuU25 vidhålla sin tidigare uppfattning att det i och för sig kan finnas ett värde i att införa ett generellt straffansvar för underlåtenhet att bistå nödställd. Utskottet framhöll att genom en sådan straffbestämmelse bekräftar samhället den allmänna moraliska skyldighet som finns att hjälpa någon som befinner sig i en nödsituation. I likhet med regeringen ansåg utskottet emellertid att det inte torde finnas något större behov av en generell straffrättslig ansvarsreglering och att de skäl som talar mot en sådan reglering väger tyngre än de skäl som talar för. Justitiekommittén motiverade närmare sitt ställningstagande enligt följande.

[Nuvarande lagstiftning innehåller] redan bestämmelser om underlåtenhetsansvar för de allra mest straffvärda fallen. Så har t.ex. en förälder skyldighet att hjälpa sitt barn om barnet befinner sig i allvarlig risk för sitt liv eller hälsa. Vidare är underlåtenhet att avvärja den fara en person själv framkallat för någon annan i allvarigare situationer straffsanktionerad, liksom underlåtenhet att avslöja eller hindra pågående brott av allvarligt slag. Att införa en allmän straffrättslig bestämmelse vid underlåtenhet att bistå nödställd kan därför ifrågasättas.

Principiellt sett bör återhållsamhet iaktas i fråga om nykriminaliseringar. Om en kriminalisering införs krävs att den präglas av legalitet och förutsägbarhet. En regel om straffansvar för underlåtenhet att bistå nödställd skulle rimligen få utformas som en generell bestämmelse. Det torde inte vara möjligt att i bestämmelsen närmare ange och precisera vilka åtgärder som i olika situationer skulle krävas av den som riskerar att träffas av straffansvaret. Även om Straffansvarsutredningen i sitt förslag nämner åtgärder som att larma eller rädda den nödställda är det sannolikt att de olika ingripanden som krävs skulle kunna variera mycket kraftigt beroende på i vilken situation handlingsplikten aktualiseras. Ytterst skulle det därför få ankomma på domstolarna att göra en bedömning av vad som kunnat krävas i en viss situation. Detta skulle innebära svårigheter för enskilda att avgöra när de är skyldiga att ingripa samt vilket handlande som krävs av dem i den aktuella situationen. I sammanhanget måste också beaktas att hotet om att straffansvar kan följa om någon inte ingriper till förmån för en nödställd emellanåt skulle kunna leda till att olämpliga åtgärder vidtas.

Justitiekommittén var enhälligt i sin hemställan om avslag på motionsyrkandet; inte heller avgavs några särskilda yttranden. Riksdagen följde utskottet.

4.12 Riksdagsbehandling 2002–2005

Våren 2002 prövade riksdagen på nytt frågan om straff för underlåtenhet att bistå nödställd sedan en enskild motion (m) väckts i ämnet med samma yrkande som i den föregående år avslagna följd-motionen. I sitt av riksdagen godkända betänkande 2001/02:JuU10 förklarades sig justitieutskottet vidhålla sin tidigare redovisade uppfattning och avstyrkte enhälligt bifall till yrkandet.

Samma enskilda motionär (m) återkom nästföljande riksmöte med en motion med liknande yrkande. Justitieutskottet förklarade sig inte ha annan uppfattning i frågan än den som redovisats i tidigare betänkanden och avstyrkte bifall till motionen (JuU 2002/03:JuU10). Betänkandet var enhälligt och följdes av riksdagen.

Även hösten 2003 återkom samma enskilda motionär (m) med ett liknande yrkande. I sitt av riksdagen godkända betänkande 2003/04:JuU16 avstyrkte justitieutskottet enhälligt bifall till motionen på samma skäl som anförts föregående år.

Våren 2006 behandlade riksdagen tre motioner i ämnet, varav en av samma enskilda motionär (m) som vid föregående behandlingstillfälle. I en annan enskild motion (m) hemställdes att regeringen skulle låta utreda förutsättningarna för att utvidga underlåtenhetsansvaret avseende brott. I en kommittémotion (kd) framställdes yrkande om utvidgat krav på ingripande vid brott. Justitieutskottet hänvisade i sitt av riksdagen godkända betänkande 2005/06:JuU22 till sin tidigare inställning i frågan och avstyrkte motionsyrkandena. En ledamot (kd) reserverade sig och yrkade bifall till yrkandet i kommittémotionen. Enligt reservanten hade det på senare tid uppmärksammats fall där personer undvikit att ingripa vid grova brott, något som reservanten ansåg vara helt oacceptabelt. Han hänvisade till norsk lagstiftning på området och menade att regeringen borde ta den lagstiftningen och Straffansvarsutredningens förslag som utgångspunkt för ett lagstiftningsarbete och därefter återkomma till riksdagen med förslag.

4.13 Frågans behandling 2006–2010

Sedan statsministern i regeringsförklaringen hösten 2006 meddelat att ”möjligheten att införa en lagstadgad skyldighet för var och en att efter förmåga ingripa när någon är i nöd, ibland kallat en

civilkuragelag, skall utredas”, återkom för femte gången den ovan nämnda enskilda motionären (m) med yrkande att ett straffrättsligt ansvar införs för den som underlåter att bistå en nödställd person som befinner sig i allvarlig fara för liv och hälsa. I sitt av riksdagen godkända betänkande 2006/07:JuU9 erinrade justitieutskottet om sina tidigare ställningstaganden samt även om vad som sagts om frågan i 2006 års regeringsförklaring. Utskottet sade sig också ha inhämtat att frågan var under övervägande i regeringskansliet. Härefter anförde utskottet att det i stort delade den uppfattning som förts fram i Staffansvarsutredningens betänkande och således välkomnade att en särskild bestämmelse avseende underlåtenhet att bistå nödställd utreds. I avvaktan härpå ansåg utskottet att riksdagen inte behövde ta något ytterligare initiativ i frågan, varför motionsyrkandet avstyrktes.

Våren 2008 avstyrkte justitieutskottet efter så kallad förenklad beredning ett motionsyrkande (m) av samma enskilda motionär som enligt vad som framgår ovan väckt liknande yrkanden ett flertal gånger tidigare. Betänkandet godkändes av riksdagen.

Den 10 september 2009 beslutade regeringen direktiv, vari angavs att en särskild utredare skulle göra en genomgripande analys av behovet av att ändra lagstiftningen om skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer.

Våren 2010 behandlade justitieutskottet två enskilda motioner (m) vari begärdes att ett straffrättsligt ansvar skulle införas för den som underlåter att bistå den som är i nöd. I sitt av riksdagen godkända betänkande 2009/10:JuU7 avstyrkte utskottet bifall till motionerna med hänvisning till att det pågående utredningsarbetet och den därpå följande beredningen inte borde föregripas.

I regeringspartiernas gemensamma valmanifest, som presenterades den 26 augusti 2010, berördes på nytt frågan om en lagstadgad skyldighet att bistå nödställda:

Ett tryggt samhälle bygger inte endast på hur lagstiftningen utformas. Trygghet kräver människor som vågar säga ifrån, som förmår skilja på rätt och fel och agera därefter. Vårt ansvar både för oss själva och för våra medmänniskor är centralt. En lagstadgad skyldighet för var och en att efter förmåga ingripa när någon är i nöd – ibland kallat en civilkuragelag – utreds.

Hösten 2010 väcktes en enskild motion (KD) med krav på lagstiftning om skyldighet att bistå den som är nödställd. I sitt av riksdagen godkända betänkande 2010/11:JuU8 noterade justitie-

utskottet med tillfredsställelse att frågan var föremål för utredning av en särskild utredare. Det arbetet och den därpå följande beredningen borde enligt utskottet inte föregripas. Utskottet avstyrkte därför bifall till motionen.

5 Skälen för och emot en lagstadgad allmän skyldighet att bistå nödställda

5.1 Moralfilosofiska utgångspunkter

Den första fråga man har att ställa sig är om det alls finns en moralisk plikt för en människa att hjälpa en annan som befinner sig i nöd. Utan förekomsten av en sådan plikt är det svårt att se hur man ens skulle kunna överväga att kriminalisera ett passivt beteende i en krissituation. Det är knappast rimligt att bestraffa medborgarna för en passivitet som moraliskt sett är godtagbar eller i varje fall ursäktlig.

Frågan om det finns en allmänt giltig moral som bjuder en människa att rädda en annan i nöd, bör här ses från ett renodlat perspektiv. Man måste sortera bort alla de situationer där ett ingripande är motiverat av någon särskild anledning. Först förs åt sidan de fall där den nödställda står i någon slags relation till den som kan hjälpa honom. Föräldrar har naturligtvis ett moraliskt och för övrigt också juridiskt ansvar att ta hand om sina barn. En person kan på grund av avtal vara skyldig att sörja för andra personers trygghet. Exempelvis måste en badvakt ingripa om de som han åtagit sig att ha uppsikt över kommer i fara. Ett annat sådant typfall, likaledes behandlat i den föregående framställningen, är att en person själv har framkallat en fara. I det fallet är det tydligt att den personen vid sidan av sitt juridiska ansvar har ett moraliskt ansvar att bistå dem som råkar illa ut just på grund av något som personen i fråga själv ställt till.

Den allmängiltiga frågan om en moralisk handlingsplikt måste i stället ta sin utgångspunkt i en situation där det inte finns några åtaganden eller personliga relationer och inte heller ett föregående beteende som kan inverka på bedömningen. En typisk sådan

situation kan se ut på följande vis. En icke simkunnig person har hamnat på djupt vatten och ropar på hjälp. En förbipasserande hör ropen och konstaterar att den för honom okända personen kommer att drunkna om han inte får hjälp. Någon annan person som skulle kunna hjälpa den drunknande finns inte. På kajen finns en båtshake som den förbipasserande enkelt och utan egen risk skulle kunna använda för att dra den drunknande i säkerhet. Någon rättslig påföljd riskerar den förbipasserande inte om han ändå förhåller sig passiv och låter den andre drunkna. Frågan här gäller emellertid om han trots detta har en moralisk skyldighet att ingripa.

Det finns ultraliberala moralfilosofer som är beredda att svara nej på den frågan. Till de mest namnkunniga hör amerikanen Robert Nozick och dennes landsman, juridikprofessorn Rickard Epstein. Den senare har, med en reverens till Kants filosofi, hävdad att ”min frihet får begränsas bara av förbudet att skada andra. Intill den gränsen är jag fri att bete mig som jag vill och behöver inte ta hänsyn till andras välfärd”.

En ytterlighetsståndpunkt av motsatt och extremt utilitaristiskt slag finner man hos filosofen Peter Singer, som menar att vi är moraliskt skyldiga att aktivt förhindra onda saker från att hända, om vi kan göra det utan att behöva offra något av jämförbar moralisk betydelse. Singers position synes innebära att en moraliskt anständig människa måste offra både sin hälsa och egendom samt även andra människors hälsa och egendom, om därigenom livet kan räddas på någon kanske helt okänd person någonstans i världen.

Både Epstein och Singer står emellertid för extrema positioner inom moralfilosofin. Hos Epstein och även hos Nozick, som i Sverige kanske är mest bekant som företrädare av idén om nattväktarstaten, förnims en kylig vind där det från moralisk synpunkt kan göra detsamma om någon går förbi eller försöker rädda en drunknande. Singers ståndpunkt kan å sin sida få konsekvenser som uppenbart strider mot det sunda förnuftet. Felet med hans tanke är inte att människor i yttersta fara på andra sidan jordklotet inte skulle ha rätt till hjälp, utan det orimliga är att just ”jag” av alla miljoner andra möjliga hjälpare skulle ha en skyldighet att ingripa i det fallet. Däremot är det ju en fullt rimlig tanke att det är just ”jag” som måste hjälpa en person som håller på att drunkna och som inte klarar sig utan just min hjälp.

Försöken att formulera teorier om varför vi över huvud taget kan tänkas vara skyldiga att rädda livet på andra människor har

sysselsatt också många andra moralfilosofier och rättsteoretiker. Den numera mest kände är förmodligen den amerikanske filosofen Thomas Nagel, som har utvecklat en teori om altruismens nödvändighet. Den går ut på att varje människa kan och bör känna igen sig i en annan människa. När man förmår göra detta har man vad som kan kallas ett eget intresse av att rädda den andre. En svensk läsare kommer kanske att tänka på Gunnar Ekelöfs dikt med raderna om ”Att se sig själv i andra, sin brist, sina svagheter, sitt mänskliga”.

Men trots all Nagels stora berömmelse förefaller hans position ha varit för svår att ta till sig för de flesta människor, och den tycks heller inte ha fått något riktigt stort inflytande i idédebatten.

Andra teorier är de som bygger på idén om medborgargemenskap och på samhällsfördragsmodeller. I ett utvecklat välståndssamhälle där staten har påtagit sig ett övergripande ansvar för medborgarnas trygghet bör det kanske kunna fingeras att medborgarna har gått med på att de ska träda i statens ställe när staten av någon anledning inte klarar sin påtagna uppgift. Om det inte finns någon statlig hjälpfunktionär på plats när någon t.ex. håller på att drunkna skulle man kunna hävda att i stället varje medborgare har en skyldighet – inte gentemot den olycklige som ligger i vattnet – utan mot staten, att på kontraktuell grund hjälpa staten att fullgöra sin uppgift att svara även för just den personens trygghet och säkerhet.

En företrädare för samhällsfördragsteorin är den amerikanske straffrättsprofessorn Steven J. Heyman, som uttryckt sig på följande vis:

Samhället har en grundläggande skyldighet att ge varje medborgare skydd. I gengäld har den enskilde en skyldighet att bistå samhället vid utövandet av detta skydd genom att om nödvändigt rädda andra medborgare som befinner sig i nöd. Denna skyldighet gäller inte bara mot samhället i stort utan också mot andra medborgare i samhället. En medborgare som inte fullgör denna skyldighet bör med rätta både kunna bestraffas av samhället i straffrättslig ordning och tvingas utge skadestånd till den medborgare som han underlåter att hjälpa.

Det bör observeras att Heyman här talar huvudsakligen *de lege ferenda*. Amerikansk rätt lägger, med undantag för ett fåtal delstater, generellt sett ingen hjälpplikt på medborgarna.

Samhällsfördragsteorin som alternativ moralisk grund för individens skyldighet att hjälpa kunde i Sverige tänkas ta formen av ett sådant samhällsfördrag av delvis nytt och fördjupat slag,

anpassat för ett välfärdssamhälle av svensk modell, som har diskuterats av experten i Handlingspliktutredningen, docent Claes Lernestedt. Han pekar på de mångfacetterade ömsesidiga förpliktelser i form av sjukvård, utbildning och liknande som i ett sådant samhälle vävs in i relationen stat–medborgare. I det utvecklade välfärdssamhället kan det t.ex. hävdas vara rimligt att medborgarna, i vart fall i någon utsträckning, vid straffansvar förbjuds att skada sig själva eller utsätta sig för vissa risker som medför kostnader för det allmänna. Som exempel kan anföras förbudet att köra bil utan säkerhetsbälte. Ratio för bältesplikten behöver inte primärt vara att skydda medborgarna utan att förskona det allmänna från höga sjukvårdskostnader och säkerställa skatteunderlaget. Härifrån är steget inte långt till att se det som naturligt att också varje medborgare har skyldighet att skydda andra medborgare från olyckor som medför kostnader för det allmänna och som tär på välståndssamhällets resurser.

En svaghet med samhällsfördragsteorierna som exklusiv grund för en handlingsplikt är att de inte är allmängiltiga. De kan t.ex. knappast innefatta en hjälpplikt för främlingar som tillfälligt vistas i landet, eftersom det rimligen bara är av landets egna medborgare som man kan kräva en så långt gående lojalitet gentemot statsmakten. I liknelsen om den barmhärtige samariten är det bara prästen och leviten som skulle ha haft skyldighet att träda i statens ställe och hjälpa mannen som råkade illa ut på vägen till Jeriko. Samariten skulle däremot inte ha haft någon sådan skyldighet, då han inte ingick i den judiska samhällsgemenskapen utan tvärtom tillhörde en folkgrupp som stod på fientlig fot med den judiska.

Samhällsfördragsteorierna är intressanta såsom utgörande en moralfilosofisk och politisk filosofisk grund för en civilkurageplikt. Dock synes de ligga långt från föreställningen hos de samhällsengagerade politiker och andra människor som genom åren har krävt en lagstiftning. Vad som från det hållet har åberopats är framför allt de humanitära dygderna och de bibliskt färgade imperativen att taga vara på sin broder och att älska sin nästa såsom sig själv. Därmed är vi nära nog tillbaka hos Thomas Nagel och hans altruistiska förklaringsmodell, som ju i grunden går ut på att vi ska hjälpa andra eftersom vi då samtidigt hjälper oss själva.

På svensk botten har professor Per Bauhn från en rättighetsbaserad utgångspunkt intresserat sig för den moralfilosofiska frågan. Bauhn kritiserar den mest utrerade utilitarismen för dess svårighet att förklara varför någon ska försöka rädda en person som

synbarligen håller på att drunkna. Den sanne utilitaristen måste nämligen först ställa sig frågan om han möjligen kan göra en ännu större insats för mänskligheten på annat sätt. Om man alltid strävar efter att optimera effekten av sitt goda handlande, är det svårt att säkert veta vad som är ens moraliska skyldighet i en konkret situation. Utilitarismen berömmar sig gärna av att vara rationell men lider i det avseendet av brist på rationalitet. Mängden av möjliga alternativa hjälpinsatser leder i praktiken till obeslutsamhet eller i värsta fall handlingsförlamning.

I opposition mot det utilitaristiska tänkandet och under påverkan av den amerikanske filosofen Alan Gewirth resonerar sig Bauhn i stället fram till en modifierad rättighetsbaserad hållning som synes ganska väl reflektera moraluppfattningen hos folk i allmänhet. Bauhns position kan ungefärligen återges på följande sätt:

Alla har rätt till välbefinnande, därför har jag en skyldighet att aktivt agera också för andras välbefinnande men bara om mitt ingripande är förenligt med min egen rätt till välbefinnande [och bara om det är nödvändigt att jag ingriper].

Alltså, menar Bauhn, måste jag rädda en drunknande om det kan ske utan besvär för mig själv. Att lösgöra en båtshake eller ringa räddningstjänsten innebär inget nämnvärt besvär, därför måste jag göra det. Saken ställer sig annorlunda om det krävs att jag kastar mig i vattnet för att kunna rädda någon. I det fallet skulle en räddningsinsats kunna gå ut över mitt eget välbefinnande, jag kan t.ex. riskera att själv drunkna eller i varje fall få mina kläder förstörda, och då är det inte längre lika klart vad som är min moraliska skyldighet.

Bauhn medger själv att en svaghet i hans position är att det kan vara mycket svårt att dra gränsen mellan det moraliskt rätta och det moraliskt förkastliga. Om man t.ex. riskerar att bryta ett finger i samband med en räddningsinsats, är det då en sådan inskränkning i välbefinnandet som gör att man inte behöver ingripa? På den och liknande frågor finns inga givna svar.

Frågan är också hur användbart Bauhns moraliska lackmuspapper är i t.ex. en situation där en person kan räddas till livet bara genom att få en blodtransfusion från en annan person med samma blodgrupp. Har den friska personen en moralisk skyldighet att ställa upp som blodgivare, eller innebär det en alltför stor inskränkning i hans eget välbefinnande? Från USA finns ett rättsfall (*McFall v. Shimp, 1978*) där en person som var döende i en

sällsynt benmärgsjukdom, yrkade att hans kusin skulle åläggas att donera benmärg, för det var det enda som kunde rädda hans liv. Men kusinen vägrade. Domaren drog sig inte för att kalla kusinens agerande ”moraliskt oförsvarligt” men konstaterade samtidigt att det inte fanns någon laglig grund för yrkandet och att så inte heller borde vara fallet i ett fritt samhälle som respekterar individens rättigheter.¹

Trots det problematiska i Bauhns rättighetsbaserade position är det svårt att finna en annan, mer allmänt accepterad moralisk grund för en generell biståndsskyldighet. En hållbar och allmänt erkänd sådan grund skulle därmed kunna formuleras på följande vis:

Varje människa har en moralisk skyldighet att hjälpa en nödställd person. Den skyldigheten gäller dock inte om den medför eller kan befaras medföra betydande olägenheter eller risker för hjälparen. I så fall är hjälpinsatsen berömvärd, men den är inte moraliskt tvingande.

5.2 Politiskt filosofiska utgångspunkter

Den politiska filosofin brukar beskrivas som en särskild disciplin inom moralfilosofin och handlar kort sagt om vilket slags samhälle vi vill ha och hur man på bästa sätt åstadkommer detta samhälle. Det kan synas som att ett viktigt inslag i ett idealiskt samhälle är att innevånarna uppfyller sina moraliska förpliktelser och att staten med hjälp av lagstiftning verkar för att så sker. Vid närmare betraktande inser man emellertid att det långtifrån alltid är från samhällets synpunkt nödvändigt eller ens angeläget att tvinga medborgarna att bete sig moraliskt invändningsfritt. Om medborgarna exempelvis skulle tvingas att alltid leva upp till det moraliska budet att avtal och löften ska hållas, skulle skilsmässor i många fall inte vara tillåtna. Ett sådant starkt begränsande samhälle önskar knappast någon. Man kan här också erinra sig att redan filosofen Kant menade att en handling har moraliskt värde endast om den utförs på grund av en god vilja; så snart det finns ett annat motiv bakom går det moraliska värdet förlorat.

På motsvarande sätt skulle det kunna förhålla sig med den allmänna moraliska plikten att bistå nödställda. Individens frihet att under eget ansvar själv få avgöra om, när och hur han ska ingripa innefattar kanske när allt kommer omkring ett större värde än

¹ Om detta rättsfall, se *Michele Goodwin* i litteraturförteckningen.

värdet av en moralförstärkande reglering som i bästa fall kan rädda livet på ett begränsat antal nödställda personer. Eller, för att citera domaren i det i föregående avsnitt beskrivna amerikanska rättsfallet, som menade att det skulle strida mot "the very essence of our free society" om staten lade sig i vad som helt och hållet bör vara en fråga om medborgarnas moral.

Från politisk filosofisk synpunkt står alltså två huvudsakliga intressen mot varandra när det gäller frågan om införande av en generell handlingsplikt. Å ena sidan behovet av att bygga ett samhälle där lagens innehåll står i samklang med vad som får antas vara folkflertalets uppfattning och där staten motverkar moraliskt oförsvarliga beteenden genom att bestraffa dem. Å andra sidan finns intresset av att undvika överregleringar och skapa ett samhälle där människor betraktas som myndiga och själva får ta det fulla ansvaret för sitt moraliska förhållningssätt.

5.3 Folkflertalets uppfattning

För all lagstiftning och i synnerhet för strafflagstiftningen gäller att den så långt det är möjligt bör återspegla medborgarnas uppfattning om vad som är rätt och fel. Folkflertalets uppfattning kan naturligtvis inte tillåtas vara ensamt avgörande, men om diskrepansen mellan gällande rätt och en folklig uppfattning om vad som borde vara gällande rätt blir mycket stor, får det negativa effekter i en rad hänseenden.

Utredaren har inte låtit företa någon egen systematisk undersökning av befolkningens attityder till frågan om en lagstadgad handlingsplikt bör införas, än mindre hur långt en sådan i så fall bör sträcka sig. Det allmänna intryck utredaren fått under utredningstiden är emellertid att de flesta människor spontant säger sig vara för en straffsanktionering av flagranta och moraliskt ousäktliga fall av underlåtna hjälpinsatser. Om man exempelvis frågar om det är rätt att lagen lämnar den straffri som passivt ser på när ett barn drunknar i en vattenpöl, får man så gott som alltid ett nekande svar. Men om man i stället frågar om det är lämpligt att belasta strafflagstiftningen med en sådan självklarhet som att människor efter förmåga ska hjälpa varandra när de är i djupaste nöd, får man ofta ett mer svävande svar. Detsamma gäller om man kopplar frågan till påståendet att en straffbestämmelse om försummad handlingsplikt skulle leda till att färre människor vågar polisanmäla våldsbrott som

de bevittnat. Vidare är utredarens begränsade erfarenhet att nästan inga personer tror att det straffhot som skulle ingå i en "civilkuragelag" skulle göra vare sig dem själva eller andra människor mer benägna än tidigare att hjälpa varandra i krissituationer. Utredaren har därvid som ett åskådningsexempel använt det uppmärksammade fallet med konstnären Anna Odells fejkade självmordsförsök på Liljeholmsbron i Stockholm år 2009. Tre personer stannade och försökte hjälpa medan ett okänt antal personer passerade förbi. De personer utredaren tillfrågat – och för övrigt också Anna Odell själv² – har utan undantag varit av uppfattningen att varken de tre som stannade eller de som passerade förbi ägnade minsta tanke åt vad lagstiftningen kunde tänkas kräva av dem i den aktuella situationen.

Utredarens intryck av folkflertalets inställning till frågan om en lagstadgad hjälpplikt stämmer också väl överens med vad ett enhälligt justitieutskott kom fram till våren 1999, då det höll för "sannolikt" att en generell reglering av frågan om straff för den som underlåter att bistå nödställd har stöd i det allmänna rättsmedvetandet (bet. 1998/99:JuU22).

Opinionsinstitutet Synovate/Temo genomförde år 2006 på Kristdemokraternas uppdrag en undersökning bland den svenska allmänheten över 16 års ålder om inställningen till civilkurage, baserad på 1 014 intervjuer under tiden 14–17 augusti.

På frågan *Är du för eller emot att det införs en lag som innebär att enskilda personer, efter förmåga, blir skyldiga att gripa in och hjälpa människor i nöd?* svarade drygt hälften (52 %) att de var för, medan 39 % svarade att de var mot. Yngre personer var mer positivt inställda till en lagstiftning än äldre.

På frågan *Tror du att du skulle känna dig tryggare i olika situationer om människor enligt lag var skyldiga, att efter förmåga, rycka in och hjälpa en människa i nöd eller skulle du inte göra det?* svarade drygt hälften (54 %) att de skulle känna sig tryggare, medan 39 % svarade att de inte skulle göra det. Yngre personer svarade i högre grad än äldre att de skulle känna sig tryggare med en sådan lag.

Den sistnämnda frågan upprepades i en av Synovate på Kristdemokraternas uppdrag genomförd undersökning, omfattande 1003 intervjuer under tiden 28 april – 6 maj 2008. Vid detta undersökningstillfälle svarade nära två tredjedelar (66 %) av de tillfrågade

² Samtal med Anna Odell på S:ta Katharinastiftelsen den 4 oktober 2010.

att de skulle känna sig tryggare medan 26 % svarade att de inte skulle känna sig tryggare.

5.4 "The bystander effect"

Inom den psykologiska vetenskapen är "the bystander effect" ett väl känt fenomen, som innebär att benägenheten att bistå en nödställd person minskar i proportion till antalet människor som befinner sig på platsen. En orsak anses vara att närvaron av andra människor försvagar känslan av eget ansvar. Pressen på den enskilde att själv ingripa minskar just på grund av förekomsten av andra personer som lika väl skulle kunna ingripa. En annan orsak har att göra med behovet att inför andra människor bete sig på ett korrekt och socialt acceptabelt sätt. När ingen annan ingriper tolkas detta av den enskilde individen som att hans ingripande inte är nödvändigt eller inte lämpligt, en effekt som förstärks om situationen framstår som oklar.

Senare forskning tyder emellertid på att "the bystander effect" inte gör sig lika märkbar som tidigare antagits i mycket farofyllda eller våldsbemängda situationer. Vid experiment som gjordes vid Ludwig Maximilianuniversitetet i München iakttogs hur försökspersoner reagerade inför olika grader av fysiskt våld mellan för dem okända män och kvinnor. I situationer med låg fara ingrep 50 % om de var ensamma om att betrakta händelsen, men endast 6 % om de hade sällskap av en annan betraktare. I situationer med hög fara försökte 44 % ingripa om de var ensamma och nästan lika stor andel, 40 %, om de hade sällskap av en annan betraktare.

"Den klassiska 'bystander'-effekten replierades när situationen innefattade låg potentiell fara, men inte när den innefattade hög potentiell fara. Det hoppningivande resultatet är att människor har en god chans att få hjälp om de befinner sig i allvarliga svårigheter, även då fler än en betraktare är närvarande". Så sammanfattade den för projektet ansvarige Dr Peter Fischer studien, som närmare beskrivs i *European Journal of Social Psychology*, 2005:35.

5.5 Gör ett hot om straffansvar människor mer benägna att hjälpa varandra i krissituationer?

Såväl i den allmänna debatten som då förslag till lagstiftning behandlats på skilda nivåer har mycket olika uppfattningar framförts om den praktiska betydelsen av en generell straffbestämmelse om handlingsplikt. De som förespråkat en lagreglering har i allmänhet utgått från att ett straffhot kommer att leda till minskat lidande och fler räddade liv, eftersom man antagit att rädslan för upptäckt och straff och oviljan att bryta mot lagen förmår människor att ingripa i situationer då de annars inte skulle vågat eller brytt sig om att göra det. De som är skeptiska till en lagreglering brukar i stället hävda att en sådan vore från praktisk synpunkt verkningslös, eftersom människor i krissituationer inte frågar sig vilka lagliga skyldigheter de har; hyggliga människor hjälper varandra i krislägen, medan de som inte vill eller inte vågar ingripa i en akut situation knappast påverkas av om lagen föreskriver det ena eller det andra.

Statsmakternas uppfattning har hitintills närmast varit att ett generellt straffansvar för underlåtenhet att bistå nödställda inte på något påtagligt sätt kan förväntas ändra medborgarnas beteendemönster. Straffansvarsutredningen, som ju år 1996 föreslog en generell straffbestämmelse för underlåtenhet att bistå nödställd, antog att en sådan bestämmelse ”kanske inte får några mer påtagliga konsekvenser”. Regeringen framhöll 2001 i sitt ställningstagande till förslaget, att människor i allmänhet finner det vara självklart att de så långt möjligt ska försöka hjälpa andra som befinner sig i allvarlig fara och att därför ”det praktiska behovet av en allmän straffrättslig bestämmelse om handlingsplikt rörande underlåtenhet att bistå nödställd kan ifrågasättas”. Senare samma år gjorde riksdagen samma bedömning som regeringen.

Det måste emellertid framhållas att alla dessa skilda uppfattningar om vad en straffbestämmelse skulle betyda i praktiken är grundade på antaganden. Någon svensk eller annan europeisk vetenskaplig undersökning av huruvida och i så fall på vilket sätt människor faktiskt beter sig annorlunda med än utan en allmän handlingsplikt föreligger veterligen inte, och är strängt taget möjlig att genomföra endast om man har tillfälle att studera förändringar i befolkningens beteende före och efter en straffsanktionering. Däremot skulle det vara fullt möjligt – om än tid- och resurskrävande – att undersöka frekvensen av och omständigheterna vid

inträffade fall av icke-ingripanden. En del av dessa fall skulle komma att avse situationer där människor inte vågat ingripa på grund av risken att själva komma till skada. Det normala är naturligtvis att människor undviker att utsätta sig för sådana extrema faror som kan vara förenade med att t.ex. försöka avstyra en gängmisshandel eller att utan lämplig utrustning bege sig ut på tunn is för att rädda någon som gått ner sig i en vak. Man kan lugnt utgå från att ett straffhot inte skulle ändra på detta förhållande, varför det heller inte för utredningens syfte finns någon anledning att närmare studera just dessa situationer. Vad som emellertid skulle vara av stort intresse att få kunskap om är hur vanligt det är att människor av ren bekvämlighet eller hjärtlöshet låter bli att ingripa när någon annan befinner sig i ett nödställt läge. Det är rimligen just sådana fall en eventuell straffbestämmelse i första hand borde ta sikte på. Som framgått har det antagits att dessa situationer är ovanliga och till stor del oåtkomliga för strafflagstiftningen, men någon svensk undersökning som visar att så verkligen är fallet finns inte.

Med ett markant undantag har man inte heller i andra delar av världen, såvitt utredaren kunnat finna, ansett det värt mödan att lägga ner det stora arbete som krävs för att åstadkomma en vetenskapligt tillförlitlig undersökning av nu nämnt slag. Undantaget avser en omfattande och noggrant genomförd studie vid University of Illinois, USA, under ledning av professor David A Hyman. Studien publicerades år 2005 under namnet *Rescue Without Law: An Empirical Perspective on the Duty to Rescue* och finns tillgänglig på nätadressen <http://law.bepress.com/uiuclwps/papers/art32>. Med stöd av fakta insamlade från myndigheter, ett stort antal livräddnings- och liknande organisationer samt andra källor belyses från olika infallsvinklar frågan om betydelsen och behovet av ett straffansvar för underlåtenhet att bistå, framför allt vad gäller situationer då bistånd till en nödlidande medför inga eller små risker för den biståndsgivande.

Särskild uppmärksamhet ägnas naturligt nog de tre delstater – Vermont, Rhode Island och Minnesota – där det var möjligt att jämföra förhållandena före och efter det att lagstiftning om handlingsplikt införts. Till grund för lagstiftningens införande hade i dessa fall inte legat något i delstaterna konstaterat fall av underlåtet bistånd då sådant hade kunnat lämnas utan risk för biståndsgivaren ("non-risky non-rescues"), utan de åberopade motiven hade varit andra; i Rhode Island och Minnesota hade dock

jämte annat åberopats en i en annan delstat inträffad händelse där åskådare till en våldtäkt inte hade kunnat åtalas för sin underlåtenhet att tillkalla polis.

Under den tid som lagstiftningen hade varit i kraft i de tre delstaterna – 37, 20 respektive 21 år – visade det sig att över huvud taget inga åtal hade väckts avseende ”non-risky non-rescues”. Antalet rapporterade fall av ”non-risky rescues” per 100 000 innevånare var (enligt statistik fördd av Carnegie Hero Fund Commission) i två av delstaterna något högre efter än före lagstiftningens införande men förändringen var så liten att den inte var statistiskt säkerställd. Antalet dödsfall per capita på grund av olyckshändelser eller brott sjönk i båda dessa delstater efter lagstiftningens införande, men antalet sjönk under samma tid även i övriga 48 delstater och skillnaden mellan delstaterna var inte statistiskt signifikativ. Antalet ”non-risky rescues” per capita var under perioden 1991–2001 lägre i de tre delstaterna än genomsnittet i landet. Sammanfattningsvis anförs i denna del av studien att tillgängliga data inte tyder på att införandet av en räddningsplikt hade haft någon som helst inverkan på benägenheten att rädda under icke riskfyllda omständigheter (*the available data provides no indication that imposing a duty to rescue has any effect whatsoever on the impetus to perform a non-risky rescue*). I hela USA uppgick det årliga antalet kända ingripanden i genomsnitt till 1 189, varav 946 ”non-risky” och 243 ”risky”, i kontrast till att endast drygt ett dödsfall per år gick att direkt hänföra till uteblivna räddningsinsatser när sådana hade kunnat göras utan risk. Årligen omkom cirka 78 civilpersoner när de försökte rädda nödställda; antalet som omkom på det sättet var alltså cirka 70 gånger högre än de som omkom till följd av uteblivna ”non-risky” räddningsinsatser.

En viss försiktighet måste iakttagas om man utifrån denna amerikanska studie vill dra slutsatser som gäller för svenska förhållanden. Historiska, ideologiska och sociologiska förhållanden skiljer sig alltför mycket åt för att slutsatserna ska kunna direkt överföras. Det finns en stark liberalistisk tradition i USA som till stor del är främmande i Sverige, där staten påtagit sig ett övergripande ansvar inte bara för att fred och frihet råder inom landet utan också för medborgarnas trygghet och välfärd. I USA har detta liberalistiska idéarv i förening med en stark konstitutionalism inneburit att det ansetts vara en fråga för medborgarna och deras samveten i vad mån de bör ingripa till nödställdas hjälp; en allmän biståndsplikt i förhållande till nödställda har uppfattats vara något

som lagstiftaren inte ska ägna sig åt att reglera. Trots detta har det under senare decennier förts en livlig debatt i USA om det eventuella värdet av en lagstiftning på området. En annan påtaglig olikhet mellan länderna är att Sverige har en mer homogen befolkningsstruktur än USA och att skillnaden mellan medborgarna är mindre när det gäller levnadsförhållanden, ekonomi, försäkringsskydd, grundutbildning och annat. Vi ser här en faktor som borde betyda att amerikaner är *mer* benägna att hjälpa än svenskar, och en annan faktor som pekar i motsatt riktning. Dels brukar det nämligen anses att benägenheten att hjälpa är störst i samhällen (som USA men inte Sverige) där medborgarna är vana och tvungna att klara sig själva och där de inte räknar på hjälp från myndigheterna. Dels och å andra sidan brukar det anses att benägenheten att hjälpa är mindre i samhällen (också som i USA men inte i Sverige) där samhörigheten mellan medborgarna och grupper av medborgare upplevs som svag.

Det finns emellertid andra, faktiska omständigheter som tyder på att slutsatserna i den amerikanska på empiriska data baserade studien faktiskt i betydande grad har generell giltighet, åtminstone i den västliga hemisfären. Till dessa hör det förhållandet att de lagregler i våra europeiska grannländer som ålägger medborgarna en allmän handlingsplikt ytterst sällan åberopas i rättstillämpningen (annat än i det specialfall som gäller olyckshändelser i trafiken). Mot detta skulle kunna invändas att lagstiftningen i dessa länder har en så effektiv preventiv verkan att den ytterst sällan behöver tillämpas. Relevansen hos denna invändning torde dock vara högst begränsad.

En annan omständighet som styrker slutsatsen att lagstiftning om handlingsplikt inte har någon eller bara helt marginell betydelse för människors benägenhet att hjälpa är att antalet flagranta och eventuellt straffvärda fall av icke-ingripande totalt sett synes vara ytterst litet. Man kan nämligen var ganska säker på att sådana upprörande fall av icke-ingripande, oåtkomliga med nuvarande lagstiftning, nästan alltid får stort utrymme i massmedierna, på samma sätt som de långt vanligare fallen av hjältemodiga insatser och visat civilkurage. Utredaren har tämligen noga bevakat medie-rapporteringen under ett par års tid och funnit endast en handfull exempel på sådan svårursäktlig passivitet som utifrån ett allmänt betraktelsesätt skulle kunna vara förtjänt av straff. Dessa fall har avsett åskådares underlåtenhet att agera vid självmord, misshandel (i några fall varav två från Finland), våldtäkt, sexuella trakasserier i

ett så kallat äventyrsbad, grov mobbning på skolgård samt (från Norge) svimning i följd varav en person blivit liggande livlös på en gångstig. Tillämpningen av en eventuell straffbestämmelse för underlåtenhet skulle alltså i dessa fall ha kunnat aktualiseras, vilket inte är detsamma som att åtal och fällande dom skulle ha ifrågakommit. Det mest uppmärksammade fallet av detta slag synes vara en dödsmisshandling på Kungsgatan i Stockholm år 2007, som bevittnades av ett 20-tal överksamma åskådare. Men huruvida ett hot om straffansvar skulle ha varit tillräckligt för att förmå de i de nämnda fallen passiva åskådarna att ingripa är naturligtvis långt ifrån säkert; om det fanns en beaktansvärd risk att själv bli misshandlad är väl motsatsen mest trolig.

Ytterligare en omständighet av betydelse i sammanhanget är att, som framgått av redogörelsen för det i Sverige gällande rättsläget, det finns en rad bestämmelser i såväl brottsbalken som i specialstraffrätten som föreskriver en skyldighet att agera i särskilt angivna nödsituationer, såsom vid brand och trafikolyckor och då personer befinner sig i sjönöd. I brottsbalken stadgas straff för den som underlåter att avvärja allmänfara och ganska långtgående straffbestämmelser för den som underlåter att anmäla eller avslöja ett pågående brott. De sistnämnda bestämmelserna har i praxis tolkats så att den som passivt åser ett utdraget våldsbrott utan att ringa polisen kan dömas till ansvar för denna underlåtenhet. Vidare är människor som står i en särskild relation till andra, såsom föräldrar gentemot barn, redan med dagens lagstiftning i vissa fall skyldiga att ingripa i nödsituationer. Sammantagna täcker dessa skilda bestämmelser in en inte oväsentlig del av underlåtenhetsfall som i den allmänna debatten har föranlett krav på en "civilkurageplikt". I den mån det finns ett praktiskt behov av regler som ålägger envar att ingripa i nödsituationer är detta behov således till viss del tillgodosett genom gällande lagstiftning. Det var just detta förhållande som riksdagen betonade i sitt avvisande ställningstagande våren 2001, då den framhöll att lagstiftningen redan innehåller "bestämmelser om underlåtenhetsansvar för de allra mest straffvärda fallen". Det kan anmärkas att straffansvaret för underlåtenhet att avslöja brott därefter har vidgats ytterligare (avseende vissa sexualbrott riktade mot barn).

Sammanfattningsvis vill det synas som att regeringens och riksdagens år 2001 gjorda bedömning att "det praktiska behovet av en allmän straffrättslig bestämmelse om handlingsplikt rörande underlåtenhet att bistå nödställd kan ifrågasättas" var riktig och

alltjämt har giltighet. Antalet kända händelser där livsviktig hjälp uteblivit på grund av åskådares bekvämlighet eller hjärtlöshet är ytterst litet, desto fler de fall där personer riskerat liv och hälsa för att rädda andra. Det vanliga är helt enkelt att människor i allmänhet hjälper varandra i krislägen även om de inte känner varandra. Och de som inte vill eller vågar ingripa påverkas knappast alls i en akut situation av vad lagen påbjuder att de ska göra. I varje fall är effekten av en lagstadgad allmän handlingsplikt så svag och osäker att en lagstiftning inte är motiverad av just den anledningen. Det återstår därmed att undersöka styrkan hos de *andra* skäl som kan åberopas för en sådan lagstiftning och att väga dessa mot eventuella nackdelar.

5.6 Skäl för en lagstadgad allmän handlingsplikt

I föregående avsnitt konstaterades att ett hot om straffansvar inte annat än möjligen rent marginellt kan antas göra människor mer benägna att hjälpa varandra i krissituationer. Det finns emellertid skäl av annan art som talar för en lagstiftad allmän handlingsplikt när andra människor befinner sig i nödsituationer.

Det kanske tyngsta av dessa skäl är att lagen bör återspegla *den allmänna rättsuppfattningen*. En svårighet härvidlag är att den allmänna rättsuppfattningen inte låter sig enkelt bestämmas, inte ens i en så relativt specifik fråga som den om skyldighet att bistå nödställda personer. Det är en sak att de flesta människor helt säkert anser det vara moraliskt berömvärt att visa civilkurage, att våga ingripa till nödställdas räddning och försvar också när detta innebär risker för en själv. En helt annan sak är huruvida den allmänna rättsuppfattningen kräver bestraffning av den som inte vågar ingripa i sådana situationer; är ingripandet förenat med en beaktansvärd risk är detta säkerligen inte fallet. Däremot skulle det sannolikt vara förenligt med den allmänna rättsuppfattningen att en straffsanktion införs för den som underlåter att ingripa när detta kan ske utan vare sig risk eller nämnvärt besvär. De flesta människor skulle nog finna det önskvärt eller åtminstone fullt rimligt att underlåtenhet i sådana fall kunde bestraffas väl så hårt som andra, till synes mindre allvarliga fall av passivitet, såsom underlåtenhet att lämna in hittegods eller att ta på sig bilbälte. Införandet av ett straffansvar för underlåtenhet att bistå nödställd

skulle därmed kunna ses också som ett sätt att få balans och proportionaliteten i strafflagstiftningen.

En variant av samma argument är att strafflagstiftningen bör ge uttryck för vissa grundläggande och allmänt omfattade värden, och att förkastliga beteenden därför bör straffsanktioneras oavsett hur ovanliga de är. Lagen stadgar straff för åtskilliga brott som praktiskt taget aldrig förekommer i kriminalstatistiken, såsom ockerpantning och myteri, utan att det för den skull höjs röster för att brottstypen ska utmönstras såsom obehövlig. Det var ett sådant värdebetonande argument som Straffansvarsutredningen åberopade när den år 1996 motiverade sitt förslag till en straffbestämmelse för underlåtenhet att bistå nödställd. Utredningen var klar över att en straffbestämmelse ”kanske inte får några mer påtagliga praktiska konsekvenser” samt fortsatte: ”Det torde emellertid trots detta ligga ett värde i att det i lag slås fast en gräns för hur pass likgiltig man kan tillåtas vara inför sina medmänniskors väl och ve, utan att straffrättsligt ansvar aktualiseras. Nytt- och effektivitetsresonemang kan inte ensamma vara avgörande när det gäller frågan, vad som bör vara straffbelagt.”

Ett annat argument, besläktat med de båda föregående, är att straffbestämmelser på området skulle få en moralförstärkande och moralbildande verkan på befolkningen. De som redan har en klar uppfattning om vad som är deras moraliska skyldighet i en krissituation skulle få sin inställning bekräftad, medan andra genom lagstiftningen skulle få en auktoritativ undervisning om vad som är deras medborgerliga plikt i en sådan situation. Förutom egenvärdet i att folk vet hur de bör bete sig och vad samhället förväntar sig av dem, kan det också tänkas att när denna kunskap med tiden sjunkit in, människor faktiskt blir mer ansvarstagande på grund av det förebildliga beteende som strafflagstiftningen anvisar. Emellertid är detta argument inte särskilt tungt vägande. Det är föga troligt att moraliska instruktioner i strafflagstiftningens form över huvud taget skulle kunna påverka vare sig moraluppfattningen eller beteendet hos de personer vilka inte redan i dag är beredda att hjälpa en medmänniska som befinner sig i överhängande fara.

Straffets betydelse för brottslingens tillrättaförande och för att ge denne tillfälle att få vård och tänka över sitt beteende så att det inte upprepas, brukar i vanliga fall utgöra ett motiv för straff, särskilt vid grövre förbrytelser (även om dessa individualpreventiva motiv under senare decennier tonats ner till förmån för principerna om proportionalitet och ekvivalens). Inte heller dessa argumentet

har här någon egentlig bärkraft, inte ens i fall då ett underlåtet ingripande framstår som djupt förkastligt och samvetslöst. Möjligheten att ett åsyna vittne vid mer än ett tillfälle i livet av en slump hamnar i den ganska sällsynta situationen att hans ingripande är nödvändigt för att en nödställd ska kunna räddas, måste nämligen bedömas som mycket liten. De flesta människor ställs under sin livstid över huvud taget aldrig inför en situation av det slaget. Utredaren kan därför instämma i vad justitieutskottet med avseende på förevarande argument framhöll redan år 1972: ”En straffbestämmelse skulle från individualpreventiv synpunkt sannolikt icke vara av större värde eftersom, om straffsanktion funnes, brottet att inte lämna hjälp i det helt övervägande antalet fall skulle ha karaktär av ren tillfällighetsförbrytelse”.

I sammanhanget är av intresse den uppfattning som nyligen (2009) framförts av norska rättslärda (se Andorsen/Andenæs i litteraturförteckningen). Efter att ha konstaterat att strafflagstiftningarna i USA, England och Sverige saknar motsvarighet till den i Norge gällande generella nödhjälpsbestämmelsen framhålls följande:

Begrunnelsen er at en slik straffetrussel dels er unødvendig, fordi folk stor sett vil handle uten at det står noen straffetrussel bak, og dels at straffetrusselen ikke vil ha noen nevneverdig preventiv virkning på dem som ikke handler av seg selv, idet man ikke kan regne med at den blir særlig kjent. Dette er det nok meget i. Noen stor preventiv virkning kan man ikke vente at bestemmelsen skal ha. Men en viss betydning for samfunnsmoraleen kan det ha at det blir slått fast at det er en grense for den likegyldighet overfor andres interesser som loven tillater.

Från sitt grannlandsperspektiv resonerar författarna således på liknande sätt som Straffansvarsutredningen: Allmänna regler om handlingsplikt förmår inte i nämnvärd grad ändra människors beteende, utan reglernas eventuella värde ligger i att de kan ha en gynnsam inverkan på samhällsmoraleen.

Värdet av att uppnå nordeuropeisk eller åtminstone nordisk rättslikhet är ett argument av annat slag för att i Sverige införa en straffsanktionerad allmän handlingsplikt. Regler om handlingsplikt har ansetts utgöra självklara och värdefulla inslag i våra nordiska grannländers strafflagstiftning, alldeles oavsett att reglerna där sällan har kommit till praktisk tillämpning (med visst undantag för olyckshändelser i trafiken). Att införa sådana regler även i Sverige skulle ge uttryck för och förstärka den långtgående värde-

gemenskap som finns mellan de nordiska länderna. Emellertid skiljer sig bestämmelserna åt inbördes i Norge, Danmark och Finland, både till materiellt innehåll och vad gäller straffskalor. Någon enhetlig nordisk reglering skulle därmed inte kunna åstadkommas genom att Sverige inför lagstiftning på området, något som veterligen heller aldrig efterfrågats från dessa grannländers sida. Traditionellt har heller inte strafflagstiftningen ansetts vara ett rättsområde där rättslikhet är mycket eftersträfvansvärd; exempelvis har inte ens de för samfärdseln inom Norden viktiga alkoholpromillegränserna i trafiken bedömts vara lämpliga för straffrättslig harmonisering.

Ett argument av helt annan typ för en allmän handlingsplikt är att en regel härom skulle kunna användas som "reservbestämmelse" i fall då flera personer är misstänkta för delaktighet i ett våldrelaterat brott men det inte går att styrka att alla varit i så hög grad delaktiga att de kan dömas för brottet. De misstänkta som bevisligen befunnit sig på platsen för brottet skulle då inte gå helt fria utan kunna dömas åtminstone för underlåtenhet att bistå en nödställd person. Just denna typsituation har tidigare inom ramen för den så kallade Lindomeproblematiken noga övervägts av lagstiftaren, som därvid kommit fram till den i och för sig självklara slutsatsen att även om en person befunnit sig på platsen för brottet ska personen gå fri om det med sedvanliga krav på bevisningens styrka inte står klart att han deltagit i själva brottet. Det kan inte vara en uppgift för en generell bestämmelse om handlingsplikt, vars primära syfte ju skulle vara att inpränta vikten av civilkurage och medmänskligt engagemang, att tjäna som reservbestämmelse i fall då bevisningen i ett brottmål befinns vara otillräcklig. Att på sådana grunder införa en ny strafflagsbestämmelse skulle närma sig gränsen för vad som kan betraktas som ett missbruk av lagstiftningsinstrumentet. I sammanhanget förtjänar det påminnas om att 23 kap. 6 § BrB redan innehåller en bestämmelse om straffansvar för den som underlåter "att i tid anmäla eller eljest avslöja brott som är å färde, när det kan ske utan fara för honom själv eller någon av hans närmaste". Stadgandet kan uppenbarligen brukas som reservbestämmelse i fall då någon misstänks för brott men inte kan överbevisas om annat än att i förväg ha känt till brottet, vilket reducerar även det praktiska behovet av ytterligare en bestämmelse för liknande ändamål.

5.7 Skäl mot en lagstadgad allmän handlingsplikt

I det föregående har konstaterats att det skäl som oftast och starkast har anförts till stöd för en straffsanktionerad allmän handlingsplikt, nämligen att en sådan lagstadgad skyldighet skulle göra människor mer benägna att visa civillkurage och hjälpa varandra i krislägen, inte är hållbart. Det finns alltså inget nämnvärt praktiskt behov av en lagstiftning. Men detta konstaterande betyder bara att det finns ett argument mindre för en lagstiftning; det utgör i sig inget aktivt argument *mot* en lagreglering.

Allmänt sett gäller dock att en kriminalisering av ett tidigare straffritt beteende bör ske med stor försiktighet och bara om kriminaliseringen verkligen kan förväntas bidra till att förebygga ett oönskat beteende. Det sistnämnda är inte alltid fallet. Om risken för upptäckt och påföljd är liten kan en kriminalisering i värsta fall komma att undergräva respekten för lagarna utan att beteendet ändras eller tryggheten ökar. I det sammanhanget kan det vara av intresse att återge vad regeringen tidigare har anfört i denna fråga (se prop. 1994/95:23 s. 55; jfr SOU 2008:3 s. 300 f.). Regeringen ansåg att följande förutsättningar bör vara uppfyllda för att en nykriminalisering ska få tillgripas: Det oönskade beteendet kan föranleda påtaglig skada eller fara och är av sådan art att en straffsanktion krävs med hänsyn till gärningens allvar; alternativa sanktioner står inte till buds, skulle inte vara rationella eller skulle kräva oproportionerligt höga kostnader; en straffsanktion kan förväntas utgöra ett effektivt medel för att motverka det icke önskvärda beteendet.

Ett allmänt argument mot att genom förbud och regleringar kringgärda människors liv har antytts i avsnittet ”Politiskt filosofiska utgångspunkter”. Det argumentet har ytterst att göra med hur vi vill att förhållandet mellan medborgare och stat ska se ut. Hur stor del av medborgarnas liv bör staten tillåta sig att reglera och vad bör det ankomma på medborgarna att själva besluta? De flesta människor torde bekänna sig till den liberala grundmaximen att staten ska visa respekt för individens rätt att själv forma sitt liv. Då ligger det också ett egenvärde i att individen ges det fulla ansvaret för sina moraliska ställningstaganden. Redan Kant hävdade att en god handling har högre moralisk halt om den utförs av god vilja än om den kommer till stånd därför att staten önskar det. Saken kan också uttryckas så att det ligger i statens eget intresse att avstå från att ge medborgarna bindande instruktioner i frågor som

har med deras privata moral att göra, för samhället är när allt kommer omkring bäst betjänt av att medborgarna upplever sig vara fria och i första hand känner sig ansvariga inför sitt eget samvete.

En allmän utgångspunkt bör alltså vara att staten bör undvika att i onödan reglera medborgarnas förehavanden. Detta gäller i synnerhet på strafflagstiftningens område och är särskilt skadligt om lagstiftningen inte är avsedd eller inte förväntas komma till praktisk tillämpning, dvs. om den avser vad som brukar kallas symbollagstiftning. Sådan lagstiftning förtar skärpan i andra, av ett verkligt behov betingade rättsregler, och leder till allmänt minskad respekt för såväl lagstiftningen som lagstiftaren.

En lagstiftning som ålägger medborgarna en allmän skyldighet att ingripa till nödställda personers hjälp löper just de nämnda riskerna; den skulle på många håll uppfattas som symbolisk och som ett lika klåfingrigt som opåkallat försök från statsmakternas sida att skriva medborgarna på näsan ett moraliskt förhållningssätt som de själva, medvetet eller intuitivt, finner vara självklart. Eftersom en lagstiftning om underlåten biståndsplikt rimligen skulle kunna straffbelägga endast de mer flagranta och kvalificerade fallen, löper den också en annan risk, nämligen risken att bli tolkad motsatsvis. Av bland annat rättssäkerhetsskäl måste man räkna med att det kan inträffa uppmärksammade fall av moraliskt förkastlig likgiltighet för andras lidande som inte blir föremål för åtal eller dom, kanske inte ens polisingripande. Risken är att ett uteblivet ansvarsutkrävande i sådana fall uppfattas som en legitimering av klandervärda men alltså inte som brottsliga befunda beteenden. Skulle det inträffa förfelar lagen åtskilligt av sitt syfte att utgöra ett moraliskt riktmärke för medborgarna.

Vid de tillfällen då lagstiftningsfrågan har behandlats tidigare har mycken uppmärksamhet ägnats de svårigheter som rättstillämpningen skulle ställas inför. Kritikerna har pekat på tolkningssvårigheter och gränsdragningsproblem av så allvarlig art att det eventuella värdet av en allmän handlingsplikt inte skulle stå i proportion till dessa. Just vanskligheten i att kunna tydligt avgränsa det straffbara området var också ett av huvudskälen till att Staffansvarsutredningens förslag till en straffbestämmelse om underlåtenhet att bistå nödställd år 2001 avvisades av regeringen och riksdagen. Om man emellertid kommer fram till den i det föregående redovisade uppfattningen att en straffbestämmelse av det slaget bara i undantagsfall skulle aktualiseras i rättstillämpningen skulle de nämnda tillämpningsproblemen kvantitativt sett kanske

inte bli så betydande. Men i de fall då tillämpningen av bestämmelsen verkligen aktualiseras kan problemen bli avsevärda, särskilt som det är fråga om en i princip helt ny rättsfigur som rättstillämpningen i vårt land saknar erfarenhet av.

Inom strafflagstiftningen försöker man i allmänhet undvika att skapa brottstyper vilkas objektiva innehåll kommer att växla efter person. Om möjligt bör brottet t.ex. inte förutsätta att en person har vissa kunskaper eller en viss fysisk kapacitet. Det är emellertid knappast möjligt att utforma en handlingsplikt vars objektiva innehåll och krav är lika för alla. Man kan inte begära att en fysiskt svag person ska försöka avstyra en misshandel, men av en brottare eller boxare på elitnivå kan man mycket väl göra det. Man kan begära att en sjukvårdsutbildad person stoppar en livshotande blödning, men det är orimligt att ställa samma krav på en som inte har tillräckliga kunskaper. En bestämmelse om straff för underlåtenhet att bistå nödställd skulle alltså inte i objektiva termer kunna beskriva vilken handlingsplikt som gäller i en viss situation, något som kan ses som ett rättssystematiskt skäl mot en sådan bestämmelse. Omständigheten är emellertid på intet sätt ett avgörande skäl mot en kriminalisering. En liknande problematik möter i befintliga straffrättsliga bestämmelser, inte minst i fråga om vilka beteenden som är godtagbara i nödvärnssituationer.

Ett motiv mot en lagstiftning som emellertid måste tas på stort allvar är risken för att de som befinner sig på platsen för ett våldsbrott eller en olyckshändelse inte vågar framträda som vittnen eller ens underrätta polisen om vad som har hänt. Om de inte har gjort – eller inte tror sig ha gjort – vad på dem ankommer för att bistå den drabbade riskerar de ju själva att bli föremål för brottsutredning. I olyckliga fall kan den risken till och med föranleda möjliga vittnen att skyndsamt avlägsna sig från platsen. Man kan inte räkna med att ett möjligt vittne agerar rationellt i en sådan situation. Redan en vag föreställning om att man löper risken att åtalas och straffas för bristande civilkurage kan vara tillräckligt för att ett vittne inte ska våga ge sig tillkänna. En utveckling i riktning mot att det blir ännu svårare än i dag att få vittnen att medverka i brottsutredningar vore naturligtvis mycket olycklig. Att närmare kvantifiera den risken är inte möjligt, men säkert är att den finns och att den därmed utgör ett av de starkaste skälen mot en allmän handlingsplikt, även om en liknande problematik i princip redan ryms i den – sällan tillämpade – bestämmelsen i 23 kap. 6 § första

stycket BrB om skyldighet att avslöja vissa grövre brott så länge de pågår.

Vid tidigare tillfällen då frågan om en straffsanktionerad allmän handlingsplikt har beretts har även andra argument mot en lagstiftning åberopats. Bland annat har det, även från riksdagens sida, uttalats farhågor för att en allmän handlingsplikt skulle kunna föranleda i sjukvård okunniga människor att företa olämpliga eller rent av fatala hjälpinsatser, i fruktan för att annars bli lagförda för underlåten hjälpplikt. Resonemanget förefaller utredaren ganska teoretiskt till sin karaktär. Verkligheten ser knappast ut på det sättet, varför de nämnda farhågorna får bedömas som överdrivna.

5.8 Sammanfattande bedömning

Utredaren avråder från att införa en straffsanktionerad allmän skyldighet att bistå nödställda personer, dvs. vad som även brukar benämnas en civilkuragelag.

Något praktiskt betingat behov av en generell straffsanktionerad skyldighet att bistå nödställda personer finns inte. En sådan lagstiftning skulle ha ytterst liten inverkan på människors beteenden i krissituationer. Värdemässiga, moralbildande och folkuppfostrande skäl kan åberopas för att en allmän biståndsskyldighet likväl bör införas, något som dessutom skulle vara väl förenligt med den allmänna rättsuppfattningen. Häremot står emellertid tungt vägande skäl, inte minst att det skulle bli ännu svårare än i dag att få människor att ställa upp som vittnen. Det avgörande motargument har dock att göra med vilken syn man har på förhållandet mellan staten och medborgarna. Staten bör så långt det är möjligt ge medborgarna frihet att med ansvar inför sig själva och sina egna samveten avgöra hur de bäst ska förhålla sig i moraliska frågor och inte utan mycket starka skäl inskrida med förbud och tvingande lagstiftning. Sådana mycket starka skäl föreligger inte för en allmän kriminalisering av underlåtenhet att bistå nödställda personer.

Varje människa har en moralisk skyldighet att bistå en nödställd person, om det kan ske utan betydande olägenheter eller risker för henne själv. Vanliga hyggliga människor gör så redan i dag utan att

fråga sig vilka lagliga skyldigheter de kan tänkas ha i detta avseende. Men inte heller den till antalet betydligt mindre vanliga kategori människor, som är så likgiltiga för andras lidande att de låter bli att undsätta en medmänniska i nöd även när detta kan ske på ett för dem enkelt och riskfritt sätt, låter sig i nämnvärd mån påverkas av lagstiftningens innehåll. Straffsanktioner för underlåtenhet att bistå nödställda skulle därmed inte få någon praktisk betydelse när det gäller att få människor att bli modigare och mer benägna att hjälpa andra som befinner sig i överhängande fara. Dessa slutsatser bygger inte enbart på allmän erfarenhet utan de är också empiriskt belagda och står dessutom i överensstämmelse med det faktum att den straffrättsliga betydelsen i våra nordiska grannländer av de där sedan länge gällande reglerna om allmän handlingsplikt har varit nära nog försumbar.

Frånvaron av ett praktiskt behov av en lagstadgad allmän handlingsplikt då människor befinner sig i nöd innebär emellertid inte automatiskt att frågan om införande av bestämmelser härom kan avföras från dagordningen. Däremot fordras det, i avsaknad av ett sådant behov, att de skäl av annan art som talar för en kriminalisering är mycket starka. Värdemässiga, moralbildande och folkuppfostrande motiv samt hänsyn till vad som kan antagas vara den allmänna rättsuppfattningen utgör de huvudsakliga argument som kan åberopas till stöd för en kriminalisering. Några av dessa argument har avsevärd tyngd.

Argumenten för en kriminalisering måste självfallet vägas mot de skäl som kan åberopas häremot. Den tyngst vägande invändningen har att göra med vilken typ av samhälle vi vill ha: Ett begränsande sådant där staten inte lämnar utrymme för medborgarna att själva ta ställning till frågor om rätt och orätt, eller ett samhälle där individen ges möjlighet att fritt under eget ansvar avgöra vilka förhållningssätt som är moraliskt försvarbara? Ett övergripande svar på den frågan är att staten så långt möjligt bör visa respekt för individens rätt att själv forma sitt liv.

Oavsett hur en straffbestämmelse utformas löper den risken att legitimera sådana fall av underlåten hjälpplikt som inte når upp till lagens gräns för straffbarhet men som likväl framstår som moraliskt klandervärda. Syftet att genom lagstiftning stärka medborgarnas moral och ge dem en värdemässig ledstjärna i tillvaron riskerar därmed att förfelas och till och med motverkas.

Av stor praktisk betydelse är vidare att en allmän straffsanktionerad handlingsplikt kan göra människor, som befunnit sig

på platsen för ett våldsbrott eller en olyckshändelse och inte själva ingripit i händelseförloppet, mindre benägna att anmäla händelsen för polisen och att vittna inför domstol, allt för att undvika risken att de själva blir misstänkta för brott. En utveckling i denna riktning vore djupt olycklig.

En huvudlinje i den svenska rättstraditionen har varit att lagstiftningsinstrumentet bör tillgripas bara när det finns ett praktiskt problem som behöver lösas. Om lagstiftning ska få tillgripas för att tillgodose något annat syfte, såsom behovet av att tala om för medborgarna vilka beteenden som är önskvärda från moralisk synpunkt, bör särskilt på straffrättens område fordras mycket starka skäl. Sådana mycket starka skäl kan inte åberopas till stöd för en lagstiftning som skulle innebära en allmän kriminalisering av underlåtenhet att bistå nödställda personer. Mot den bakgrunden och med beaktande av de starka skäl som talar *mot* en straffsanktionerad allmän hjälpplikt anser sig utredaren inte kunna tillråda införandet av en sådan lagstiftning.

6 Bör i övrigt reglerna om agerande vid farliga situationer förtydligas, utvidgas eller ändras på annat sätt?

Utredningens centrala uppgift är mycket tydligt att analysera behovet av en allmän straffsanktionerad skyldighet att bistå nödställda personer. Det är också den frågan som har dominerat debatten om en "civilkurageplikt" och som statsministern i regeringsförklaringen år 2006 lovade skulle utredas. De särskilda regler som redan finns i brottsbalken och i annan lagstiftning och som för vissa fall föreskriver en skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda har inte rönt tillnärmelsevis lika stor uppmärksamhet. Det förhållande kan i sig utgöra en indikation på att reformbehovet på det området inte är särskilt påfallande.

Emellertid ingår det i utredarens uppdrag att även bedöma huruvida det befintliga regelverket bör kompletteras eller "förtydligas, utvidgas eller ändras på något annat sätt, exempelvis genom att bestämmelserna samlas". I avsnittet *Nuvarande rättsläge* har närmare beskrivits vilka dessa bestämmelser är, hur de är utformade och hur de har uppfattats i förarbeten, rättspraxis och juridisk doktrin. En lika utförlig genomgång görs inte i det följande.

6.1 Skyldigheter vid trafikolyckor m.m.

I 5 § lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott – den så kallade smitningsparagrafen – föreskrivs en skyldighet att i vissa fall stanna kvar på den plats där en trafikolycka ägt rum. Den som genom att avlägsna sig från olycksplatsen undandrar sig att efter

förmåga medverka till de åtgärder vartill olyckan skäligen bör föranleda, döms till böter eller fängelse i högst sex månader eller, om brottet med hänsyn till omständigheterna är att anse som grovt, till fängelse i högst ett år. Vad som straffbeläggs är således själva avlägsnandet från olycksplatsen. Däremot finns inte – lika lite som vid olyckor i allmänhet – någon straffsanktion knuten till underlåtenhet att vidta räddningsåtgärder. Det kan möjligen synas egenomligt att inte ens den som orsakat en trafikolycka har en straffsanktionerad skyldighet att bistå dem som skadats vid olyckan. Förhållandet har emellertid att göra med syftet med smitningsparagrafen, som är att tillgodose utredningstekniska behov av polisiär, skadeståndsreglerande och försäkringsmässig karaktär.

Smitningsparagrafen har bestått i huvudsak oförändrad under mycket lång tid. Vid några tillfällen under 1960- och 1970-talen diskuterades, mot bakgrund av den då oroande ökningen av antalet döda och svårt skadade i trafiken, om straffansvaret behövde bli mer omfattande. Vid de få andra tillfällen när frågan har diskuterats har saken närmare besett gällt den vidare frågeställningen om en allmän straffsanktionerad skyldighet att bistå nödställda personer. I övrigt har någon kritik mot bestämmelsens utformning knappast förekommit. Inte heller utredaren finner anledning att föreslå någon förändring i denna väl beprövade trafikbestämmelse, desto mindre som det torde stå klart att den som smiter från en trafikolycka, vid vilken personer skadats eller sårats, redan i dag regelmässigt får ett strängare straff än om skadorna varit små och endast materiella. I sådana fall ligger det också närmare till hands att betrakta smitningsbrottet som grovt. Det moraliskt förkastliga i att lämna hjälpbehövande olycksoffer åt sitt öde medför alltså i praktiken mestadels en särskild bestraffning i form av ett påslag på det straff som annars skulle ha utdömts.

En pendang till smitningsparagrafen finns i 2 kap. 8 § första stycket trafikförordningen (1998:1276). Där anges att en ”trafikant som med eller utan skuld haft del i en trafikolycka skall stanna kvar på platsen” samt i ”mån av förmåga - - hjälpa skadade och medverka till de åtgärder som olyckan skäligen föranleder”. Någon särskild straffsanktion är inte knuten till bestämmelsen. Vidare finns i sjölagen (1994:1009) och även i sjönödsförordningen (2007:33) närmare och i vissa fall straffsanktionerade bestämmelser om vilken räddningsplikt som åligger befälhavare i händelse av sjönöd. Liknande bestämmelser finns i luftfartslagen (1957:581). Något behov av att ändra dessa bestämmelser finns inte.

6.2 Skyldigheter på grund av tillsynsansvar m.m.

Den som har vårdnaden om ett barn har också tillsynsansvar för barnet, 6 kap. 2 och 3 §§ föräldrabalken. Denna lagstadgade tillsynsplikt utgör grunden för att vårdnadshavaren i vissa fall kan dömas enligt brottsbalkens vanliga regler för att ha orsakat barnet död eller skada även i fall då vårdnadshavaren endast underlåtit att skydda barnet. I vad mån motsvarande gäller i andra fall, såsom vid underlåtenhet att bistå en make eller en nära släkting, är en omtvistad fråga. I viss mån omtvistad är även frågan i vad mån någon på avtalsmässig grund kan dömas enligt brottsbalkens regler enbart genom att ha förhållit sig passiv. Om åtagandet specifikt omfattar skyldigheten att bistå i ett nödläge är svaret dock obetingat ja. Även sådan underlåtenhet, som utgör tjänstefel enligt 20 kap. 1 § BrB, kan i princip utgöra grund också för ansvar enligt 3 kap. BrB. Uttrycket härför är emellertid ytterst begränsat.

Behov av att ändra regleringen vad gäller dessa skilda situationer har inte framkommit, bortsett från att det i några av fallen inte är helt klart vad som är gällande rätt. Att genom lagstiftning på området söka precisera rättsläget, vars konturer efterhand utvecklats genom doktrin och praxis och som alltjämt är under utforskning, skulle emellertid vara ett vanskligt företag. Riskerna med ett sådant försök till precisering skulle i varje fall inte stå i rimlig proportion till företagets ringa nytta.

6.3 Skyldighet att hindra brott

Någon allmän skyldighet att hindra andra personer från att begå brott finns inte. Däremot finns i 23 kap. 6 § andra stycket BrB en bestämmelse som generellt straffbelägger föräldrar, andra uppfostrare och förmyndare som underlåter

att från brott hindra den som står under deras vård eller lydnad, där det kan ske utan fara för dem själva eller deras närmaste och utan anmälan till myndighet.

Skyldigheten omfattar alla typer av brott, i princip även bagattellartade sådana och brott enligt specialstraffrätten. Det synes vara ytterst ovanligt att bestämmelsen tillämpas. Något känt fall i rättspraxis finns inte.

Några praktiskt problem har alltså inte bestämmelsen om föräldrars och andras skyldighet att hindra brott föranlett. Straffansvarsutredningen ansåg likväl att bestämmelsen borde ändras till avse den underåriges straffbelagda gärningar och inte dennes brott, något som skulle medfört en viss utvidgning av bestämmelsens tillämpningsområde. Regeringen fann emellertid inte skäl att föreslå någon sådan ändring (prop. 2000/01:85 s. 19).

Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet övervägde i SOU 2000:88 införandet av en 23 kap. 6 a § BrB som generellt skulle ålägga den ”som i en ledande ställning inom en sammanslutning, där allvarlig brottslig verksamhet förekommer”, att få verksamheten att upphöra och därmed hindra vidare brottslig verksamhet. Kommittén avstod emellertid från att föreslå något sådant.

Utredaren kan för sin del inte se något praktiskt betingat behov av att ändra reglerna om skyldighet att hindra brott. Bestämmelser av det slaget utgör inte heller vad som ligger närmast till hand vare sig det gäller att fostra barn till ansvars-kännande medborgare eller att bekämpa organiserad brottslighet. Dessutom manar resultatet av de utredningar som tidigare befattat sig med dessa frågor och som biträtts av mycket framstående straffrättslig expertis, knappast till nya ansträngningar att förändra regelsystemet i angivna avseenden.

6.4 Skyldighet att avslöja brott och avvärja fara

En generell skyldighet att avslöja brott finns endast i polisstater med utvecklade system för angiveri. Även i Sverige och andra rättsstater har det emellertid ansetts berättigat att vid särskilt grova brott ålägga medborgarna en skyldighet att avslöja en pågående brottslighet, om detta kan ske utan fara för anmälaren själv. Sålunda föreskrivs i 23 kap. 6 § första stycket BrB straff i upp till två års fängelse för den som underlåter att avslöja brott som är ”å färde”, i fall då så är särskilt föreskrivet. Fram till 1988 var så fallet beträffande främst mord, dråp, grov misshandel, människorov, olaga frihetsberövande, rån, grovt rån, grov skadegörelse och sabotage. Skyldigheten har sedan i omgångar utvidgats till att omfatta även grova sexualbrott.

Den angivna bestämmelsen förde länge en undanskymd tillvaro i rättstillämpningen. Dess praktiska betydelse begränsades också av

att underlåtenhet att avslöja brott ansågs straffbar endast om det kunde bevisas att ett aktivt agerande skulle ha förhindrat att ett fullbordat brott hade kommit till stånd. I och med det så kallade Kodofallet, RH 1997:1, har emellertid en annan syn på förutsättningarna för bestämmelsens tillämpning etablerats, som innebär att det för ansvarsutkrävande räcker att det inte varit helt uteslutet att avslöjandet av ett pågående brott skulle ha haft verkan. Bestämmelsen i 23 kap. 6 § första stycket BrB har härigenom i högre grad fått karaktär av ”reservbestämmelse” för fall där en misstänkt gärningsman inte kan överbevisas om mer än att ha befunnit sig på brottsplatsen.

Straffansvarsutredningen menade att det i Kodofallet hade gjorts en alltför långtgående tolkning av bestämmelsen och föreslog att den skulle ändras så att det uttryckligen framgick att straff kan utdömas bara om underlåtenheten att avslöja brottet varit orsak till att ett fullbordat brott kommit till stånd. Regeringen tog emellertid, med en mycket utförlig motivering, avstånd från förslaget, som man menade skulle innebära en begränsning i förhållande till gällande rätt, och förde det inte vidare till riksdagen (prop. 2000/01:85).

I 13 kap. 10 § BrB finns en straffbestämmelse som har det gemensamt med den nu nämnda, att den kan användas som ”reservbestämmelse” gentemot den som misstänks för att ha begått vissa grova brott, såsom mordbrand, men som inte kan överbevisas om att ha handlat vare sig med uppsåt eller av oaktsamhet. Brottet benämns Underlåtenhet att avvärja allmänfara och kan föranleda böter eller fängelse i högst ett år för den som underlåter att vidta skäligen åtgärder för att hindra eller begränsa skadeverkningarna av en fara som han själv har framkallat. Det är emellertid ytterst ovanligt att bestämmelsen åberopas i rättstillämpningen.

De nu nämnda fallen av underlåtenhetsansvar har även samband med den så kallade Lindomeproblematiken, som uppkom sedan två personer, vilka båda skyllde på varandra, hade frikänts från att ha mördat en tredje, trots att båda personerna bevisligen befunnit sig på platsen och det var uteslutet att någon annan kunde ha utfört mordet. Den friande domen väckte indignation hos allmänheten och föranledde omfattande utredningsarbeten (*Efter Lindome*, Ds 1993:15, och *Straffansvarets gränser*, SOU 1996:185). Bland annat föreslog, som tidigare redogjorts för, Straffansvarsutredningen en allmän straffsanktionerad skyldighet att bistå nödställd. En sådan skyldighet skulle med avseende på Lindome-

och även på Kodeproblematiken ha kunnat tjänstgöra som ytterligare en ”reservbestämmelse” i brottsbalken och föranleda åtminstone ett visst ansvarsutkrävande i fall då bevisningen mot en misstänkt gärningsman var otillräcklig. Utredningsarbetena avsatte dock inte några spår i lagstiftningen. Statsmakterna avvisade tanken på ett generellt underlåtenhetsansvar i nödsituationer och menade att någon lättnad i beviskraven i avsikt att i sådana fall förbättra möjligheten att skipa materiell rättvisa inte kunde komma i fråga; ett gediget utredningsarbete från polisens och åklagarnas sida borde liksom tidigare vara den enda framkomliga vägen för att undvika att skyldiga friades.

Få frågor på straffrättens område har under senare decennier övervägts med större grundlighet och omsorg än de som har att göra med Lindome- och Kodeproblematiken och den därmed sammanhängande frågan i vad mån ett straffansvar för underlåtenhet att agera bör komplettera den tillgängliga arsenalen av bestämmelser i brottsbalken. För att nu göra en annan avvägning och därmed rubba den intrikata balans som uppnåtts mellan motverkande intressen, fordras mycket starka skäl av såväl behovsmässig som straffrättsteoretisk art. Utredaren kan för sin del inte se att sådana mycket starka skäl föreligger och föreslår därför att rättsläget på området lämnas oförändrat.

6.5 Skyldighet att varna och tillkalla hjälp

Utöver den skyldighet att agera vid farliga situationer som anges i brottsbalken – skyldighet att avslöja brott, att hindra brott och att avvärja fara – finns inom specialstraffrätten en bestämmelse som i vissa fall straffbelägger underlåtenhet att varna och tillkalla hjälp. I 2 kap. 1 § lagen (2003:778) om skydd mot olyckor föreskrivs sålunda en skyldighet för den som upptäcker eller på annat sätt får kännedom om en brand eller olycka som innebär fara för någons liv eller allvarlig risk för någons hälsa att, om det är möjligt, varna dem som är i fara och vid behov tillkalla hjälp. Detsamma gäller den som får kännedom om att det föreligger en överhängande fara för en brand eller en sådan olycka. Straffet för den som uppsåtligen eller av oaktsamhet inte fullgör vad som åligger honom eller henne enligt angivna lagrum är böter. I ringa fall döms dock inte till ansvar.

Räddningstjänstlagutredningen hade i sitt slutbetänkande SOU 2002:10 förordat en mer vidsträckt handlingsplikt och föreslagit en särskild bestämmelse enligt vilken det skulle åligga var och en att vidta skäligen åtgärder till skydd mot olyckor. Vid beredningen av utredningens förslag ansåg emellertid regeringen att det skulle föra alltför långt och medföra betydande svårigheter av rättslig art att låta en sådan generell handlingsplikt – även om den endast gav uttryck för en existerande princip om den enskildes ansvar på området – komma till uttryck i en lagbestämmelse. En sådan svårighet var att i lagtexten avgränsa omfattningen av den enskildes ansvar. En annan svårighet var att fastställa bestämmelsens relation till annan lagstiftning, t.ex. på de straff- och skadeståndsrättsliga områdena (prop. 2002/03:119 s. 51).

Såvitt utredaren erfarit har några krav på ändringar i 2003 års lag om skydd mot olyckor i nu berört avseende inte härefter gjorts gällande. Några tillämpningssvårigheter eller olägenheter beroende på att det aktuella underlåtenhetsansvaret inte skulle vara tillräckligt omfattande har såvitt känt heller inte framkommit. Därmed saknas skäl att nu göra någon annan bedömning i frågan om underlåtenhetsansvarets utformning än den som statsmakterna relativt nyligen har kommit fram till.

6.6 Sammanfattande bedömning

Anledning saknas att, vid sidan av de resultat som kan bli följden av överväganden rörande en allmän skyldighet att bistå nödställda personer, förtydliga, utvidga eller på annat sätt ändra befintliga eller införa nya bestämmelser om skyldighet att agera vid farliga situationer. Inte heller bör bestämmelserna samlas.

Inte i fråga om någon här behandlad enskild lagbestämmelse finner utredaren sålunda anledning att föreslå någon ändring beträffande innehållet. I ett par fall skulle det visserligen vara möjligt att förtydliga innebörden så att lagtexten klarare överensstämde med etablerad praxis och doktrin. Det är emellertid inte alltid lämpligt att söka kodifiera ett förmodat rättstillstånd, eftersom det kan skapa oklarhet om lagändringens innebörd och på ett olyckligt sätt låsa den fortsatta rättsutvecklingen. Erfarenheten visar också att

det ofta är vanskligt att försöka exakt fånga det rådande rättsläget och precisera detta i lagtext.

Med undantag för smitningsparagrafen i trafikbrottslagen tillämpas de här aktuella bestämmelserna mycket sällan. Även om detta förhållande inte är något absolut mått på deras betydelse, ger det en antydning om att det inte är mycket angeläget att söka förändra eller förtydliga deras innebörd.

En ytterligare omständighet som i någon mån kan sägas ha minskat behovet av att genom lagstiftning precisera vilka skyldigheter att agera som föreligger vid olyckor och farliga situationer av olika slag är den belysning och relativt noggranna genomgång av rättsläget som skett inom ramen för utredningsarbetet och som redovisas i detta betänkande, vilket till rättstillämpningens tjänst också ger relevanta hänvisningar till förarbeten och rättsvetenskaplig litteratur.

Som framgått är de aktuella bestämmelserna av vitt skilda slag och motiverade av mycket olika ändamål. Skyldigheten att kvarstanna på en trafikolycksplats har exempelvis föga samband med skyldigheten att varna för en brand enligt lagen om skydd mot olyckor, som i sin tur har mycket litet att göra med bestämmelserna i brottsbalken om ansvar för underlåtenhet att avslöja och hindra brott. Utredaren kan inte se någon som helst fördel med att bryta ut dessa bestämmelser ur sina respektive sammanhang för att sedan på något sätt sammanföra dem. Särskilt förkastligt vore att för så liten vinst rubba den systematik som brottsbalken vilar på.

Appendix – En lagteknisk modell

1 Inledning

Utredaren har som framgått avrått från införandet av lagstiftning om skyldigheten att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer samt i betänkandet närmare redovisat skälen för sitt ställningstagande. Regeringens direktiv är emellertid så utformade att utredaren ska presentera förslag till lagändringar även om han bedömer att det inte föreligger något behov av sådana. Vad som lagstiftningsvägen i det fallet kan komma i fråga är ett förslag om en allmän skyldighet att bistå nödställda personer, dvs. vad som i den allmänna debatten ofta kallats en "civilkuragelag".

Uppgiften att lämna förslag till en sådan lagstiftning, som skulle utgöra en principiell nyhet i svensk strafflagstiftning, är något mindre omfattande och komplicerad än vad den vid ett hastigt påseende kan förefalla vara. Dels kan nämligen förslaget bygga på det motsvarande förslag som Straffansvarsutredningen lämnade år 1996 och på de remissynpunkter som Justitiedepartementet inhämtade häröver; orsaken till att förslaget den gången inte genomfördes var av allmän bedömningskaraktär, inte att förslaget tekniskt sett skulle ha varit otjänligt för lagstiftning. Dels kan förebilder sökas och jämförelser göras med motsvarande lagstiftning i andra länder vilkas rättskulturer inte stort avviker från den svenska. Dels, slutligen, behövs ingen allmän motivering i traditionell mening, eftersom en utförlig genomgång och analys av lagstiftningsfrågan återfinns i betänkandets huvuddel.

2 Straffansvarsutredningens förslag

I sitt betänkande Straffansvarets gränser (SOU 1996:185) föreslog Straffansvarsutredningen att en ny 9 a § av följande lydelse skulle införas i brottsbalkens tredje kapitel, som rör brotten mot liv och hälsa.

9 a §

Den som underlåter att tillkalla hjälp eller att försöka rädda eller på annat sätt bistå en person som befinner sig i allvarlig fara för liv eller hälsa eller i en därmed jämförlig utsatt situation, döms för underlåtenhet att bistå nödställd till böter eller fängelse i högst två år.

I ringa fall skall inte dömas till ansvar. Till ansvar skall inte heller dömas om ett ingripande inte kan ske utan fara för den handlande eller för någon annan.

Som framgår av betänkandet hade remissinstanserna blandade uppfattningar rörande behovet av lagstiftning. Däremot hade endast ett mindre antal av dem någon kritik att rikta mot förslagets utformning.

Goteborgs tingsrätt ansåg dock att uttrycket ”utan fara” i andra stycket var oklart och borde bytas ut mot exempelvis ”utan beaktansvärd fara”. Tingsrätten var också kritisk till att utredningen inte hade berört förslagets skadeståndsrättsliga konsekvenser i olika tänkbara nödsituationer.

Kristianstads tingsrätt ansåg att den föreslagna bestämmelsen borde kompletteras med en regel om ansvar för grovt brott med samma straffskala som för grovt vållande till annans död. Det borde direkt av lagtexten framgå att ansvar förutsatte att det med hänsyn till omständigheterna skäligen kan begäras att ett ingripande äger rum. Vidare borde frågan om skadeståndsskyldighet för den som inte följer straffbudet bli föremål för analys.

Även Karlstads tingsrätt bedömde det som lämpligt att det redan i lagtexten sägs att underlåtenhet att bistå nödställd är straffbelagd endast om det med hänsyn till omständigheterna skäligen kan begäras av någon att han reagerar.

Riksåklagaren ifrågasatte om lagförslaget uppfyllde de krav på förutsebarhet som måste ställas på en straffbestämmelse. Han kritiserade också det i andra stycket förekommande uttrycket

”någon annan”, eftersom det skulle innebära en alltför stor utvidgning av det ansvarsfria området och dessutom var så oprecist att det kunde stå i strid med legalitetsprincipen.

Åklagarmyndigheten i Malmö ansåg det vara olyckligt att lagtexten utformats så att det gavs intryck att även icke klandervärda fall av underlåtenhet undgick bestraffning enbart med hänvisning till att de utgjorde ”ringa fall”. En förutsättning för att ansvar alls skulle kunna ifrågakomma borde vara att ett ingripande med hänsyn till omständigheterna skäligen kan begäras. Vidare var det otillfredsställande att lagtexten tycktes utgå från att den nödställdes intresse av att bli räddad endast kunde vägas mot faran för egen eller tredje mans hälsa och inte tog hänsyn till att den nödställde själv kunde ha försatt sig i en livsfarlig situation eller var en antagonist som traktade efter den handlingspliktiges liv.

Åklagarmyndigheten i Västerås ansåg att den intressekollision mellan den nödställdes behov och den handlingspliktiges eller dennes närståendes säkerhet i stället borde lösas inom ramen för prövningen av om ringa fall föreligger.

Sveriges domareförbund menade att det straffbara området inte avgränsats tillräckligt tydligt genom det i första stycket förekommande uttrycket ”i en därmed jämförlig utsatt situation” samt att uttrycket torde kunna uteslutas ur lagtexten utan att alltför mycket inskränka det straffbara området.

3 Utformningen av en ”civilkurageplikt” i andra länder

3.1 Norge

I Norges strafflag finns en mycket gammal bestämmelse om skyldighet för envar att hjälpa den som befinner sig i uppenbar eller överhängande livsfara. Av större intresse som jämförelseobjekt är emellertid den modernisering av den gamla bestämmelsen som återfinns i en ny, av Stortinget godkänd men ännu ej ikraftträd strafflag. Den nya bestämmelsen omfattar även fall där det finns risk för betydande skada till kropp eller hälsa.

§ 287. *Forsømmelse av hjelpeplikt*

Med bot eller fengsel inntil 6 måneder straffes den som unnlater

a) etter evne å hjelpe en person som er i åpenbar fare for å miste livet eller bli påført betydelig skade på kropp eller helse, eller

b) ved anmeldelse eller på annen måte etter evne å avverge brann, oversvømmelse, sprengning eller lignende ulykke som medfører fare for menneskeliv eller betydelig skade på kropp og helse.

3.2 Finland

Också Finland har sedan mycket länge haft straffbestämmelser om allmän räddningsplikt. Den nuvarande bestämmelsen på området tillkom emellertid först 1993 och har följande lydelse (21 kap. 15 § strafflagen).

Försummande av räddningsåtgärd

Den som vet att någon befinner sig i livsfara eller allvarlig fara för hälsa, men underlåter att ge eller skaffa denne sådan hjälp som skäligen kan krävas av honom med beaktande av hans möjligheter och situationens art, skall för försummande av räddningsåtgärd dömas till böter eller fängelse i högst sex månader.

Den begränsning av biståndsplikten som ligger i uttrycket ”hjälp som skäligen kan krävas av honom med beaktande av hans möjligheter och situationens art” kommenteras i förarbetena på följande vis:

Denna formulering uttrycker visserligen att undsättningsskyldigheten är allmän, men hjälpens art begränsas samtidigt till vad som i en given situation kan krävas av var och en. Det finns situationer som förutsätter att man utsätter sig för en viss fara. Den som t.ex. deltar i frivillig sjöräddningsverksamhet kan förväntas ta sådana risker som han med sina kunskaper och sin skicklighet kan behärska. Vad som skäligen kan krävas varierar beroende på envars förmåga och situationens art.

3.3 Danmark

Även i Danmark har äldre lagstiftning på området nyligen ersatts av en ny bestämmelse, § 253 i strafflagen, som bland annat innebär att straffmaximum för underlåten biståndsplikt höjts från tre månaders fängelse till fängelse i två år. Det är emellertid att märka att bestämmelsen i fråga är avsedd att omfatta även vissa grova fall av smitning från trafikolycksplats och har sin helt dominerande tillämpning på just sådana fall.

Med bøde eller fængsel indtil 2 år straffes den, som, uagtet det var ham muligt uden særlig fare eller opofrelse for sig selv eller andre, undlader

*1) efter evne at hjælpe nogen, der er i øjensynlig livsfare, eller
2) at træffe de foranstaltninger, som af omstændighederne kræves til redning af nogen tilsyneladende livløs, eller som er påbudt til omsorg for personer, der er ramt af skibbrud eller anden tilsvarende ulykke.*

Stk. 2. Med fængsel indtil 2 år straffes den, som overtræder stk. 1 i forbindelse med flugt fra et færdselsuheld, hvorved nogen er tilføjet betydelig personskade.

3.4 Tyskland

Den tyska bestämmelsen om allmän biståndsplikt finns sedan 1953 i § 323c StGB och kan ävenledes – till skillnad från motsvarande franska bestämmelse (se avsnitt 3.4 i betänkandets huvuddel) som ger ett från svenskt perspektiv ganska främmande intryck – ha ett intresse som jämförelseobjekt.

Underlåten hjälpåtgärd: Den som vid olyckshändelse, allmän fara eller nöd(läge) underlåter att ge hjälp, oaktat sådan är erforderlig och kan krävas av honom med hänsyn till omständigheterna, särskilt om hjälp kan ges utan avsevärd fara för honom och utan eftersättande av andra viktiga skyldigheter, döms till böter eller fängelse i högst ett år.

3.5 Förenta staterna

I USA finns inte några federala bestämmelser om allmän biståndsplikt, men tre av de femtio delstaterna införde på egen hand sådana bestämmelser under senare hälften av 1900-talet.

Vermont:

A person who knows that another is exposed to grave physical harm shall, to the extent that the same can be rendered without danger or peril to himself or without interference with important duties owed to others, give reasonable assistance to the exposed person unless that assistance or care is being provided by others.

– Böter är stadgat.

Rhode Island:

Any person at the scene of an emergency who knows that another person is exposed to, or has suffered, grave physical harm shall, to the extent that he or she can do so without danger or peril to himself or herself or to others, give reasonable assistance to the exposed person.

– Böter och/eller fängelse i högst sex månader är stadgat.

Minnesota:

A person at the scene of an emergency who knows that another person is exposed to or has suffered grave physical harm shall, to the extent that the person can do so without danger or peril to self or others, give reasonable assistance to the exposed person. Reasonable assistance may include obtaining or attempting to obtain aid from law enforcement or medical personnel.

– Böter är stadgat.

4 Utgångspunkter för en lagreglering

Vid utformningen av en ”civilkuragelag”, dvs. generellt tillämpliga regler om straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att bistå nödställda personer, är det av största vikt att man gör klart för sig vilket syfte man härmed vill uppnå. All erfarenhet från de många jämförbara länder som infört sådan lagstiftning visar att bestämmelserna om allmän handlingsplikt ytterst sällan aktualiseras i rättstillämpningen (frånsett den särartade tillämpningen i Danmark på trafikolycksområdet). Erfarenheten från dessa länder visar också att sådan lagstiftning har en närmast försumbar påverkan på människors benägenhet att ingripa i akuta krislägen. Med all säkerhet är dessa förhållanden överförbara också till Sverige. Det huvudsakliga syftet med en straffsanktionerad handlingsplikt kan och bör därför inte vara att genom hot om straff få människor att i högre utsträckning än i dag bistå varandra när de befinner sig i nöd.

Det huvudsakliga syftet med en ”civilkuragelag” måste vara ett annat, nämligen att uppnå bättre proportionalitet i strafflagstiftningen, en klarare återspeglning av det allmänna rättsmedvetandet samt en moralförstärkande och moralbekräftande effekt. När Straffansvarsutredningen 1996 lämnade sitt förslag om ansvar för underlåtenhet att bistå nödställd, var det just dessa motiv som stod i förgrunden. Utredningen konstaterade att den föreslagna lagstiftningen kanske inte skulle få några mer påtagliga praktiska konsekvenser men menade att det likväl torde ”ligga ett värde i att det i lag slås fast en gräns för hur pass likgiltig man kan tillåtas vara inför sina medmänniskors väl och ve”.

Konstaterandet att en lagstiftning om handlingsplikt bör syfta till att ge uttryck för och förstärka en allmänt omfattad moralisk hållning snarare än till att påverka människors beteende i konkreta valsituationer, får konsekvenser för hur lagstiftningen bör utformas.

För det första bör lagstiftningen bara ta sikte på flagranti fall av underlåten hjälplikt, fall där det inte kan råda något tvivel om att beteendet är moraliskt oförsvarligt. Syftet med lagstiftningen uppnås inte i ännu högre grad om man låter även mindre allvarliga fall omfattas; resultatet riskerar att bli det motsatta om den lagstadgade handlingsplikten börjar ifrågasättas såsom varande alltför långtgående.

För det andra bör det undvikas att lagstiftningen ges en kasuistisk prägel. Det finns nämligen då en risk för att vissa fall av underlåtna hjälpinsatser faller utanför brottsbeskrivningen och förblir ostraffade, trots att de från moralisk synpunkt kanske framstår som ytterst klandervärda. Om det sker, motverkas syftet med lagen. För att undvika detta bör lagstiftningen utformas så att den ger stort utrymme åt domstolarna att med hänsyn till omständigheterna bedöma när en underlåtenhet framstår som så förkastlig att det inte kan råda något tvivel om att den förtjänar straff.

För det tredje bör straffskalan avpassas så att den moralförstärkande effekten, som ju är det egentliga syftet med lagstiftningen, får så stort genomslag som möjligt. Fängelse med ett maximum på minst två år måste därför ingå i straffskalan. Av motsvarande skäl är det knappast lämpligt att införa ett ringa fall av underlåten hjälplikt; erforderliga garantier för att lagstiftningen inte slår till i mindre allvarliga fall bör i stället byggas in i själva brottsbeskrivningen. Över huvud taget är det som nämnts

angeläget att utforma bestämmelserna så att frågan om straff för underlåtna hjälpsatser inte ens aktualiseras annat än i mycket allvarliga fall där det moraliskt förkastliga i beteendet står höjt över varje tvivel.

5 Förslag till lagstiftning

En generell ansvarsbestämmelse för underlåtenhet att bistå nödställd införs i brottsbalken. Den som underlåter att bistå någon som befinner sig i allvarlig fara för liv, hälsa eller trygghet till person gör sig skyldig till brott, men bara om underlåtenheten med hänsyn till omständigheterna är uppenbart oförsvarlig. Straffet är böter eller fängelse i högst två år.

För skada som vållats genom underlåtenhet att bistå nödställd ska ersättning inte betalas enbart på den grund att underlåtenheten är straffbar enligt den nya ansvarsbestämmelsen.

När det gäller den närmare utformningen av bestämmelser om ansvar vid underlåten hjälpplikt är Straffansvarsutredningens ovan återgivna förslag till en ny 3 kap. 9 a § BrB en naturlig utgångspunkt. Förslaget fick emellertid under remissbehandlingen berättigad kritik för att i vissa avseenden vara oklart. Mot bakgrund av vad som bör vara det egentliga syftet med bestämmelser av detta slag var dessutom nivån för straffbarhetens inträde satt alltför lågt; brottsbeskrivningen borde ha reserverats för verkligt förkastliga fall av passivitet och uteslutit alla från moralisk synpunkt ursäktliga fall av underlåtet handlande. Också de relativt utförliga och exemplifierande motivuttalanden som utredningen gav skapade intryck av att det inte alltid behövdes särskilt mycket för att ansvar ska inträda. På ett ställe angavs sålunda att ansvarsfrågan inte bör bli aktuell om ett ingripande kräver ”stor uppoffring”, vilket i och för sig är invändningsfritt men inbjuder till motsatslutet att ansvar kan ifrågakomma i alla andra situationer.

Några brottsrekvisit i Straffansvarsutredningens förslag var å andra sidan alltför inskränkande. Sålunda uteslöts från ansvar varje situation där ett ingripande är förenat med någon form av fara. Ansvar var till och med uteslutet om någon annan – likgiltigt vem –

löpte en fara, som dessutom inte behövde vara på något sätt kvalificerad.

Straffansvarsutredningens förslag innebar vidare att ansvar inte skulle utdömas i ”ringa fall”, vilket exemplifierades med att hjälp redan kunde vara på väg utan att den som underlåter att ingripa vet om det; i så fall eller om det i efterhand visade sig att en allvarlig fara inte förverkligades, skulle en annars handlingspliktig åskådare gå fri från ansvar. I detta avseende kunde förslaget sägas motverka lagstiftningens moralförstärkande syfte. Bäst hade varit att helt undvika begreppet ringa fall.

I likhet med motsvarande lagstiftning i Norge, Finland och Danmark var Straffansvarsutredningens förslag inriktat på situationer där det föreligger fara för liv, kroppsskada eller hälsa. Det är i och för sig rimligt att inte inkludera risken för materiella skador i bestämmelser om allmän räddningsplikt. Med den valda inriktningen kan det emellertid ställas i tvivelsmål huruvida skyldigheten att bistå gäller också med avseende på sådana olyckor, övergrepp och lidanden som inte nödvändigtvis innebär fara för kroppsskada eller hälsa, såsom fallet åtminstone undantagsvis kan vara vid en våldtäkt eller ett bortrövande. Lagstiftningen i Tyskland och i de tre amerikanska delstaterna synes undvika denna oklarhet genom att använda begrepp som ”Not (nöd/nödläge)” och ”physical harm”. Ett adekvat kompletterande begrepp i en bestämmelse om allmän biståndsplikt synes därför vara att någon befinner sig i allvarlig fara för ”trygghet till person” (jfr SOU 2008:85 och prop. 2009/10:147).

Inordningen i lagstiftningen av en bestämmelse om straff för underlåtenhet att bistå nödställd möter från systematisk synpunkt den svårigheten att det brottsliga beteendet kan sägas utgöra ett angrepp mot såväl enskilda som allmänna intressen. Det kan synas som att bestämmelsen har sin naturliga plats i anslutning till bestämmelserna om underlåtenhet att avslöja eller hindra brott i 23 kap. 6 § BrB. Emellertid är en bestämmelse om skyldighet att bistå nödställd ingalunda begränsad till fall då någon är i fara på grund av ett brottsligt angrepp. Tvärtom kan det förväntas att den nya bestämmelsen får sin största betydelse vid olyckor och nödsituationer utan anknytning till något brott. Skyldigheten att bistå nödställd faller typiskt sett heller inte in under rubriken till 23 kap. BrB som är ”Om försök, förberedelse, stämpling och medverkan till brott”. Ett annat alternativ är en placering i 16 kap. BrB, som innehåller ett brett spektrum av brott mot ”allmän ordning”,

som t.ex. olaga diskriminering och djurplågeri. En sådan placering vore emellertid ganska vilseledande, i betraktande av att det mest närliggande skyddsintresset bakom bestämmelsen ändå måste anses vara i vid mening den nödställdes liv, hälsa och trygghet till person. Som också Straffansvarsutredningen på sin tid kom fram till talar därför övervägande skäl för att placera bestämmelsen som en ny 3 kap. 9 a § i brottsbalkens tredje kapitel om ”brott mot liv och hälsa”.

I likhet med vad som enligt 23 kap. 6 § första stycket BrB gäller för underlåtenhet att avslöja brott, bör vidare den nya straffbestämmelsen komma till uttryck även i 2 kap. 6 § skadeståndslagen. Ersättning enligt skadeståndslagen bör alltså inte utgå enbart på den grunden att skadan vållats genom det nya brottet om underlåtenhet att bistå nödställd. Anledningen är i första hand att det saknas skäl att försätta den nödställda i ett mer fördelaktigt ekonomiskt läge gentemot en annan enskild än vad som för närvarande är fallet, enbart på den grunden att det införs en allmän skyldighet att bistå nödställda personer.

Några nämnvärda *ekonomiska konsekvenser* uppkommer inte om en lagstiftning införs i enlighet med den som här skisserats. Att några betungande sådana konsekvenser inte uppkommer för det allmänna är uppenbart, även bortsett från att lagstiftningen kan förväntas få en mycket begränsad praktisk betydelse. Men inte heller i förhållandet mellan enskilda kan lagförslaget antas få några ekonomiska konsekvenser, särskilt inte med den ändring i skadeståndslagen som samtidigt föreslås.

6 Författningskommentar

6.1 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

3 kap. Om brott mot liv och hälsa

9 a §

Den som underlåter att bistå någon som befinner sig i allvarlig fara för liv, hälsa eller trygghet till person, döms, om underlåtenheten med hänsyn till omständigheterna framstår som uppenbart oförsvarlig, för underlåtenhet att bistå nödställd till böter eller fängelse i högst två år.

Genom paragrafen införs en principiell nyhet i svensk straffrätt, bestående i en allmän skyldighet att bistå nödställda personer. De

bestämmelser om underlåtenhetsansvar som redan finns i brottsbalken rörande underlåtenhet att avvärja allmänfara (13 kap. 10 §), att anmäla eller eljest avslöja brott (23 kap. 6 § första stycket) och att hindra brott (23 kap. 6 § andra stycket) kan därmed i viss mening sägas få karaktär av komplement till den föreslagna allmänna skyldigheten att bistå nödställd och bör normalt betraktas som subsidiära i förhållande till bestämmelsen härom. Ansvar för underlåtenhet att bistå nödställd bör i sin tur normalt betraktas som subsidiärt i förhållande till ansvar för övriga brott i 3 kap. BrB.

En första förutsättning för lagrummets tillämpning är att någon befinner sig i allvarlig fara för liv, hälsa eller trygghet till person. Det är alltså långt ifrån varje fara för liv, hälsa och trygghet till person som omfattas utan det krävs att faran är överhängande och har kommit till konkret uttryck. När det gäller fara för hälsa och trygghet till person bör dessutom fordras att följderna blir allvarliga om faran förverkligas. Varje försämring som riskerar att inträffa av någons hälsa eller trygghet till person, uppfyller alltså inte det kvalifikationskrav som inryms i ordet "allvarlig".

Begreppet trygghet till person är inte självförklarande på samma sätt som liv och hälsa. Med att någon befinner sig i allvarlig fara för trygghet till person bör emellertid i detta sammanhang förstås att vederbörande befinner sig i ett akut nödställt läge med avseende på sin fysiska trygghet utan att för den skull nödvändigtvis riskera sitt liv eller sin hälsa. Så kan undantagsvis vara fallet när någon blir våldtagen eller står inför ett omedelbart hot om att bli det. Ett annat exempel är att någon löper en överhängande fara att bli bortförd eller inspärrad under sådana omständigheter att kriterierna för människorov enligt 4 kap. 1 § BrB är uppfyllda.

Det kan också noteras att uttrycket "allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person" nyligen har införts i 29 kap. 1 § BrB och där ansetts innefatta bland annat grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning men däremot inte brott som riktar sig mot en mer obestämd krets av personer (se SOU 2008:85, s. 279 och 390, samt prop. 2009/10:147).

Som framgår av lagtexten omfattar räddningsplikten endast personer, inte materiell egendom, hur värdefull denna än kan vara. En annan sak är att bärgandet av den nödställdes egendom, t.ex. en sjunkande båt eller ett brinnande hus, i sällsynta fall kan vara ett nödvändigt medel för att bistå den nödställda själv.

Den aktivitet som förmår undanröja straffansvar beskrivs i lagrummet som att bistå någon. Här ryms ett vitt spektrum av

åtgärder alltifrån ett enkelt telefonsamtal till högst handgripliga räddningsinsatser. Det kan också handla om att ge den nödställd eller andra råd och instruktioner. Till och med en så trivial åtgärd som att försöka få någon annan att ingripa kan vara tillräckligt för att få ansvarsbefriande verkan. I samtliga fall måste emellertid räddningsinsatsen framstå som någorlunda adekvat. Så är t.ex. inte fallet om någon nöjer sig med att ringa efter hjälp som inte har utsikt att hinna fram i tid, när alternativet i stället är att med några enkla handgrepp dra en drunknande i säkerhet.

Det krävs naturligtvis inte att biståndsinsatsen varit framgångsrik. Även ett misslyckat försök att bistå en nödställd är i och för sig tillräckligt för att få ansvarsbefriande verkan. Uttrycket ”att bistå någon” har alltså i detta avseende samma innebörd som Straffansvarsutredningens lagförslag, enligt vilket handlingsplikten bestod i att tillkalla hjälp eller försöka bistå en nödställd (SOU 1996:185 s. 428 ff.).

Lagtexten har, av skäl som tidigare redovisats, med avsikt hållits stram och kortfattad. De nu nämnda få och icke-exemplifierande rekvisiten bildar bara den nödvändiga ramen kring det brottsrekvisit som innefattar den egentliga prövningen av om underlåtenheten är eller inte är så klandervärd att den bör bestraffas. För att kunna straffas fordras sålunda att en försummelse att bistå en nödställd med hänsyn till omständigheterna framstår som uppenbart oförsvarlig. Uttrycket ”uppenbart oförsvarlig” är ett starkt begränsande rekvisit, som utesluter ansvar i de allra flesta fall av underlåtna räddningsåtgärder. Det är alltså långt ifrån tillräckligt att underlåtenheten framstår som nonchalant, hjärtlös eller på annat sätt moraliskt klandervärd, utan beteendet måste kunna bedömas vara så förkastligt att det inte på något sätt går att försvara. (Jfr bestämmelserna om nödvärn i 24 kap. 1 § BrB som straffbelägger endast sådana beteenden som med hänsyn till omständigheterna är uppenbart oförsvarliga).

Ett så allmänt hållet villkor för straffbar underlåtenhet som att densamma med hänsyn till omständigheterna framstår som uppenbart oförsvarlig, lämnar i mycket stor utsträckning åt rätts-tillämpningen att avgöra var gränsen går mellan det straffbara och det icke straffbara området. Det är just av den anledningen och för att garantera att endast verkligt straffvärda fall av underlåtenhet kriminaliseras som ett så kraftigt begränsande rekvisit som ”uppenbart oförsvarligt” har ansetts befogat. Avsikten är att det ska finnas en mycket god marginal till den handlingsskyldiges förmån och att

det aldrig ska kunna bli tal om att lagstiftningen tvingar vanliga hyggliga medborgare till handlingar som inte stämmer överens med en allmänt rådande moraluppfattning.

De överväganden som kan komma i fråga vid oförsvarlighetsbedömningen är av skiftande slag. En kategori av sådana överväganden är i vad mån ett ingripande utsätter den handlingspliktige själv för fara eller är förenat med uppoffringar och olägenhet av något slag. Att undsätta någon som gått ner sig på svag is eller som befinner sig i en brinnande byggnad kan uppenbarligen vara så farligt för den egna säkerheten att det är fullt motiverat att inte ingripa, åtminstone inte handgripligen. Det samma kan vara fallet om det gäller att avstyra ett våldsbrott; den som ingriper kan riskera att själv bli misshandlad eller att senare utsättas för represalier. I fall där den egna säkerheten på dessa eller andra sätt kommer i allvarig fara, kan en underlåtenhet att ingripa självfallet inte anses vara uppenbart oförsvarlig.

Mindre klara är de situationer där ett ingripande är förenat med en viss fara eller måttlig eller mindre olägenhet, såsom att dra på sig en förkylning, få sina kläder förstörda eller råka ut för kostnader som man inte kan räkna med att få ersatta. Några enkla tumregler kan här inte ges, men frågan om det trots faran eller olägenheten föreligger handlingsplikt måste givetvis alltid sättas i relation till den egna förmågan, den nödställdes belägenhet, vad en fördröjd räddningsinsats skulle innebära och en rad andra relevanta omständligheter. Sist och slutligen ska ju en helhetsbedömning göras huruvida ett uteblivet ingripande var uppenbart oförsvarligt eller inte, vilket i praktiken till den handlingspliktiges förmån löser merparten av dessa i många fall ganska subtila överväganden.

En utebliven räddningsinsats får bestraffas endast om den är nödvändig, vilket ingalunda alltid är fallet när någon i den handlingspliktiges närhet befinner sig i allvarig fara för liv, hälsa eller trygghet till person. En räddningsinsats kan vara onödig på grund av att den är meningslös – den nödställda kan t.ex. befinna sig utom all räddning – eller i varje fall framstå som föga verkningfull. Inte heller om den nödställda har goda möjligheter att få sin räddning på annat sätt, dvs. utan ingripande från den förmodat handlingspliktige, är underlåtenheten straffbar. Den nödställda kan exempelvis bedömas klara sig själv ur knipan, eller han kan lika väl få hjälp av andra personer, som kanske har större anledning att ingripa. Men om ingen av dessa andra personer visar tecken på att ingripa kan ett ingripande från den handlingspliktige personen

utvecklas till att bli nödvändigt. Om den nödställda kan räddas endast genom att flera personer ingriper kan nödvändighetskravet vara uppfyllt för alla dessa personer. Nödvändighetskravet ligger implicit i brottsbeskrivningen. Det är så självklart att ansvar inte kan utkrävas för underlåtna insatser om dessa just då inte var nödvändiga för att rädda den nödställda, att detta inte ansetts behöva uttryckligen anges i lagtexten, särskilt som ansvar för underlåtet bistånd i dessa fall hur som helst bör bortfalla vid prövningen av om underlåtenheten är uppenbart oförsvarlig.

En disparat kategori överväganden inom ramen för vad som är uppenbart oförsvarligt utgörs av förhållanden på den nödställdes sida. Bedömningen kan påverkas av att denne kan lastas för att själv ha försatt sig i en farlig situation, han kanske inte alls vill bli hjälpt utan har bestämt sig för att dö, han tror sig kunna klara upp situationen på egen hand eller han kan agera eller har tidigare agerat så hotfullt att han skulle äventyra den handlingspliktiges eller andras säkerhet om han räddas. En mängd sådana faktorer, som det på grund av tillvarons mångskiftande komplikationer är meningslöst att närmare söka precisera, måste vara med i bilden när oförsvarlighetsbedömningen ska göras.

I subjektivt hänseende krävs uppsåt. Samtliga relevanta yttre omständigheter ska vara täckta av någon form av uppsåt att inte bistå den nödställda. Det bör uppmärksammas att det ska ha förelegat en *allvarlig* fara för den nödställdes liv, hälsa eller trygghet till person. Detta rekvisit innefattar alltså ett visst värderande moment. Det är därvid tillräckligt – men naturligtvis också nödvändigt – att den handlingspliktiges uppsåt omfattar de faktiska omständigheter som ligger till grund för bedömningen att den nödställda befann sig i allvarlig fara för liv, hälsa eller trygghet till person. Hur allvarlig den handlingspliktige själv bedömt att faran varit saknar därvid betydelse.

Som exempel kan nämnas att den som påträffar en person som befinner sig i ett livshotande tillstånd av medvetlöshet måste ha insett att det fanns en risk för att personen var medvetlös. Om den handlingspliktige med hänsyn till omständigheterna rimligen haft anledning att räkna med att personen befann sig i ett naturligt sovande tillstånd är uppsåtskravet således inte uppfyllt. Den handlingspliktige måste också ha uppsåt till att ett ingripande från hans sida var en nödvändig förutsättning för den nödställdes räddning. Om han exempelvis haft anledning att utgå från att den nödställda skulle klara sig på egen hand eller att hjälp skulle anlända

från annat håll ska det tillgodoräknas honom vid uppsåtsbedömningen. Detsamma gäller om han underskattade sin egen förmåga att hjälpa eller överdrev de risker för honom själv som var förenade med en räddningsinsats.

Straffet för underlåtenhet att bistå nödställd är böter eller fängelse i högst två år. Straffmaximum överensstämmer med vad som gäller för bland andra brotten vållande till annans död (3 kap. 7 § första stycket BrB) och underlåtenhet att avslöja vissa grövre brott som alltjämt är under utförande (23 kap. 6 § första stycket BrB). Normalstraffet är alltså böter. Med tanke på de starkt begränsande rekvisit som finns i själva brottsbeskrivningen torde emellertid de fall som annars kunnat rendera låga böter, relativt sällan över huvud taget nå upp till nivån för straffbar underlåtenhet. Ett inte ovanligt fall är att den som bevittnar en svår olycka eller ett grovt våldsbrott drabbas av chock med åtföljande handlingsförlamning. Om ett sådant chocktillstånd i ett enskilt fall inte skulle vara tillräckligt djupgående för att helt befria den handlingspliktige från ansvar bör det i varje fall kunna tillgodoräknas honom som en förmildrande omständighet.

En försvårande omständighet kan vara att den handlingspliktige visat prov på uppenbar likgiltighet för den nödställdes liv eller lidande. Situationen kan exempelvis vara den att den handlingspliktige haft goda möjligheter, kanske under lång tid, att utan egen fara eller uppoffring rädda den nödställda till livet men underlåtit detta. Om det i ett sådant fall inte heller i övrigt föreligger några ursäktande omständigheter synes ett fängelsestraff i den nedre delen av straffskalan inte vara tillräckligt. Ett konkret exempel kan vara att någon under en längre tid iakttagit en persons dödskamp utan ens vidta en så enkel åtgärd som att kalla på hjälp. Ett annat exempel kan vara att någon känner till att en svår tåg-, båt- eller flygolycka kommer att inträffa (utan att straffbestämmelserna i 10 kap. 13 § eller 23 kap. 6 § BrB är tillämpliga) där människoliv kommer att gå till spillo, men på ett ousäktligt sätt låter bli att varna för den annalkande katastrofen.

Ett tredje, måhända något mer realistiskt exempel på när fängelsestraff kan komma i fråga, är att underlåtenhetsansvaret aktualiseras i fall då den handlingspliktige befunnit sig på platsen för en svår misshandel, kanske med dödlig utgång, eller för en misstänkt mordbrand, men inte kan övertygas om annat än att ha underlåtit att ingripa till de nödställdas räddning. Det rör sig då om situationer som med nuvarande lagstiftning undantagsvis kan vara

åtkomliga för lagföring med stöd av brottsbalkens nyss nämnda bestämmelser om underlåtenhet att avslöja ett pågående brott (23 kap. 6 § första stycket) eller underlåtenhet att avvärja allmänfara (13 kap. 10 §). I rättspraxis har dessa stadganden vid enstaka tillfällen utnyttjats som ”reservbestämmelser” i det från rätts-säkerhetssynpunkt betänkliga syftet att skipa materiell rättvisa när bevisningen inte räcker till; mest bekant är det så kallade Kodofallet 1996. Det kan finnas skäl att med avseende på sådana situationer mer än eljest understryka vikten av att ett eventuellt straffansvar förutsätter att samtliga såväl objektiva som subjektiva krav är uppfyllda.

6.2 Förslaget till lag om ändring i skadeståndslagen (1972:207)

2 kap. 6 §

För skada som vållats genom underlåtenhet att bistå nödställd eller att avslöja brott ska ersättning enligt denna lag inte betalas enbart på den grund att straff för underlåtenhet kan följa enligt 3 kap. 9 a § eller 23 kap. 6 § första stycket brottsbalken.

Straffansvarsutredningens förslag till lagstiftning om straffansvar för underlåtenhet att bistå nödställd innehöll inte några skadeståndsrättsliga överväganden. Två av remissinstanserna beklagade detta och efterlyste en utredning rörande de skadeståndsrättsliga konsekvenserna för den som bryter mot lagen genom att försumma sin biståndsplikt.

Genom den föreslagna ändringen i skadeståndslagen slås fast att förutsättningar för skadestånd på grund av brott inte föreligger enbart för att någon på ett ansvarsgrundande sätt har försummat sin biståndsplikt enligt 3 kap. 9 a § BrB. Situationen jämföras alltså med vad som gäller då någon underlåter att avslöja brott i fall då sådan skyldighet föreligger enligt brottsbalken. Några särskilda skadeståndsrättsliga tillämpningsproblem uppkommer därmed inte i det angivna hänseendet.

En annan skadeståndsrättslig fråga är i vad mån den nödställda kan bli ersättningsskyldig för kostnader som den handlingspliktige orsakat sig själv och andra för att kunna fullgöra sin plikt att bistå den nödställda. Det kan gälla både person- och sakskador och dessa kan ha drabbat den handlingspliktige såväl som tredje man. I

skadeståndsrättsligt hänseende skiljer sig emellertid dessa skadefall inte från de som i dag och även fortsättningsvis kan uppkomma när någon bistår en nödställd utan att situationen är så allvarlig att den som underlåter att hjälpa kan straffas för detta. Rättsfiguren är inom skadeståndsrätten känd som "tjänster utan uppdrag" eller *negotiorum gestio*. Rättsområdet hör inte till de mer lättillgängliga men kompliceras alltså inte ytterligare genom den föreslagna ansvarsbestämmelsen.

Litteraturförteckning

I förteckningen har uteslutits betänkanden, propositioner och annat offentligt tryck. På den kanadensiska webbsidan <http://www.lareau-law.ca/omission.htm> finns hänvisningar till cirka 500 vetenskapliga arbeten på engelska och franska om eller med anknytning till frågan om skyldighet att bistå nödställda.

Olle Abrahamsson, *Är civilkurage något att lagstifta om?*, Artikel i SvJT 2011 s. 1 ff.

Ivar Agge, *Straffrättens allmänna del*, 1970 (Citeras Agge).

Andenæs/Matningsdal/Rieber-Mohn, *Alminnelig strafferett*, 5. utgåve, 2004.

Andorsen/Andenæs, *Spesiell strafferett og formuesforbrytelsene*, 2009 (Citeras Andorsen/ Andenæs).

Asp/Ulväng/Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2010 (Citeras Asp/Ulväng/Jareborg).

Asp/Lernestedt/Ulväng, *Katedralen – tre texter om straffrätt*, 2009.

Per Bauhn, *The Value of Courage*, 2003.

Bauhn/Demirbag-Sten, *Till frihetens försvar – En kritik av den normativa multikulturalismen*, 2009.

Bengtsson/Strömbäck, *Skadeståndslagen, En kommentar*, 3 uppl., 2008 (Citeras Bengtsson/Strömbäck).

Olle Ekstedt, *Journalismen och rätten*, Artikel i JT 1997/1998.

Olle Ekstedt, *Objektiva värden i praktisk belysning*, Artikel i JT 1998/1999.

Richard A Epstein, *A Theory of Strict Liability* 2, *Journal of Legal Studies*, 1973.

Peter Fischer m.fl., *The unresponsive bystander: Are bystanders more responsive in dangerous emergencies?*, Artikel i *European Journal of Social Psychology*, 2005:35.

- Jens Glebe-Möller, *The good samaritan in recent American moral philosophy*, Artikel i *Philosophical investigations*, 1981.
- Michele Goodwin, *My sister's keeper?: Law, children, and compelled donation*, artikel i *Western New England Law Review* 2/2007.
- Vagn Greve, *Ferdselstrafferet*, 3. udgave, 2001.
- Vagn Greve m.fl., *Kommenteret straffelov Speciel del*, 9. udgave, 2008.
- Jan Hellner, *Skadeståndsrätten. En introduktion*, 2 uppl., 2000.
- Hellner/Radetzki, *Skadeståndsrätt*, 7 uppl., 2006 (Citeras *Hellner/Radetzki*).
- Steven J Heyman, *The Duty to Rescue in Tort and Criminal Law*, *The Philosophy of Law: An Encyclopedia*, 1999.
- Lester H Hunt, *An argument against a legal duty to rescue*, Artikel i *Journal of social philosophy*, 1995.
- David A Hyman, *Rescue Without Law: An Empirical Perspective on the Duty to Rescue*, 2005.
- Torgny Håstad, *Tjänster utan uppdrag*, 1973 (Citeras *Håstad*).
- Günther Jakobs, *Strafrecht, Allg. Teil*, 2. Aufl., 1991.
- Nils Jareborg, *Allmän kriminalrätt*, 2001.
- Nils Jareborg, *Der schwedische Verbrechensbegriff*, Artikel i *Festschrift für Claus Roxin*, 2001.
- Hjalmar Karlgren, *Skadeståndsrätt*, 4 uppl., 1969.
- Immanuel Kant, *Grundläggning av sedernas metafysik*, 2006 (1785, 1797).
- Anna Kildebo, *Straffbar underlåtenhet – En framställning om skyldighet att agera*, Examensarbete 2006.
- Kommentar till brottsbalken, Holmqvist m.fl., skilda utgivningsår (Citeras *KBrB*).
- Claes Lernestedt, *Kriminalisering. Problem och principer*. 2003.
- Claes Lernestedt, *Liberalen, straffrätten och samhällsgemenskapen*. Artikel i *Josefs Resa. Vänbok till Josef Zila*. 2007.
- Manning/Levine/Collins. *The Kitty Genovese murder and the social psychology of helping: The parable of the 38 witnesses*. 2007.
- Dennis Martinsson, *Nödvärnsexcess med livsfarligt våld*, Artikel i *JT* 2010/2011.
- Matningsdal/Bratholm, *Straffeloven med kommentar*, 1997.

- Kjell Å Modéer, *Juristernas nära förflutna. Rättskulturer i förändring*, 2009.
- Thomas Nagel, *The Possibility of Altruism*, 1970.
- Thomas Nagel, *Utsikt från ingenstans*, 1993.
- Annika Norée, *Underlåtenhet inget brott utan stöd i lag*, Artikel i JT 2003/2004.
- Robert Nozick, *Anarki, stat och utopi*, 1974.
- Aleksander Peczenik, *Värdenihilismen och den konstruktiva juridiken*, Artikel i JT 1998/1999.
- John Rawls, *En teori om rättvisa*, 2000 (1971).
- Thane Rosenbaum, *The Myth of Moral Justice*, 2004.
- David Schmidtz, *Islands in a sea of obligation: limits of the duty to rescue*, Independent Institute Working Paper nr 18, 2000.
- Mårten Schultz, *Kausalitet. Studier i skadeståndsrättslig argumentation*, 2007.
- Peter Singer, *Praktisk etik*, 1979.
- Peter Singer, *Det liv du kan rädda*, 2009.
- Richard G Singer, *The Proposed Duty to Inquire as Affected by Recent Criminal Law Decisions in the United States Supreme Court*, Artikel i Buffalo Criminal Law Review, 2000.
- Jan M Smits, *The Good Samaritan in European Private Law*, 2000.
- Ivar Strahl, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, 1976. (Citeras Strahl).
- Caroline Täckman, *Underlåtenhet att bistå nödställd*, Examensarbete 2007.
- Lars Welamson, *Kan lämnande eller mottagande av pengar för medhjälp till brott vara straffbar förberedelse?*, Artikel i Festskrift till Hans Thornstedt, 1988. (Citeras Welamson).
- Lena Victorin, *Take a look at dig själv*, 2008.
- Ola Wiklund, *Juristokratin och Den Skandinaviska rättsrealismens uppgång och fall*, Artikel i Regeringsrätten 100 år, 2009.
- Johan Wilhelmsson, *Underlåtenhet att reagera på annans brott. Underlåtenhet att bistå nödställd*. Examensarbete i straffrätt, 1998.
- Maciej Zaremba, *Orättens rötter*, Artikel i Moderna Tider dec/jan 1995/1996.

Kommittédirektiv

Skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer **Dir. 2009:82**

Beslut vid regeringssammanträde 10 september 2009

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare ska göra en genomgripande analys av behovet av att ändra lagstiftningen om skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer.

Utredaren ska undersöka om befintliga bestämmelser, t.ex. i lagen (2003:778) om skydd mot olyckor eller 23 kap. 6 § brottsbalken om underlåtenhet att avslöja eller hindra brott, bör förtydligas, utvidgas eller ändras på något annat sätt, exempelvis genom att bestämmelserna samlas. Utredaren får också pröva om ändringar bör göras genom att nya bestämmelser införs.

Utredaren ska föreslå de lagändringar som han eller hon anser påkallade. Om utredaren gör bedömningen att det saknas behov av lagändringar, ska detta redovisas. Förslag till lagändringar ska dock presenteras.

Utredaren ska överväga föreslagna lagändringars förhållande till annan lagstiftning.

Uppdraget ska redovisas senast den 28 februari 2011.

Bakgrund

Gällande rätt

I svensk rätt finns inte någon generell skyldighet att agera vid fara för liv eller hälsa eller omfattande förstörelse av egendom. Det finns dock en plikt att handla i vissa situationer enligt följande bestämmelser.

I 2 kap. 1 § lagen (2003:778) om skydd mot olyckor föreskrivs en skyldighet att, om det är möjligt, varna dem som är i fara och vid behov tillkalla hjälp för den som upptäcker eller på annat sätt får kännedom om en brand eller olycka som innebär fara för någons liv eller allvarlig risk för någons hälsa eller för miljön. Bestämmelsen är straffsanktionerad.

Enligt 23 kap. 6 § brottsbalken kan straffansvar åläggas den som underlåter att anmäla eller annars avslöja vissa allvarliga brott, t.ex. mord, dråp, grov misshandel, våldtäkt och rån, som är å färde, dvs. som ännu inte är avslutade. För ansvar krävs att anmälan kan ske utan fara för den anmälningsskyldige eller dennes närmaste. I rättsfallet RH 1997:1, det s.k. Kodemålet, fann hovrätten att en person hade gjort sig skyldig till straffbar underlåtenhet att avslöja grov misshandel genom att inte använda sin mobiltelefon för att tillkalla hjälp. Hovrätten uttalade att så fort det finns någon, om än liten, möjlighet att ett allvarligt brott kan komma att avväjas genom ett avslöjande finns det ett klart intresse av att det finns ett påtryckningsmedel för att få avslöjandet till stånd.

Det finns även andra bestämmelser som innefattar en plikt att agera i vissa fall. Bland dessa kan nämnas följande.

Av 13 kap. 10 § brottsbalken följer ett straffansvar för den som underlåter att avväja fara för brand, ofärd eller allmän fara som han eller hon själv har framkallat.

Enligt 23 kap. 6 § brottsbalken finns en skyldighet att hindra brott som gäller för föräldrar och andra uppfostrare samt förmyndare i förhållande till den som står under deras vård eller lydnad. En förutsättning är att det kan ske utan fara för den handlingsskyldige eller dennes närmaste.

Straffansvaret har alltså utformats på olika sätt beroende på om det är genom brott eller på grund av en olycka som situationen uppstått.

Utöver den plikt att handla som följer av uttrycklig reglering kan en sådan skyldighet finnas enligt den s.k. garantläran. Det handlar här om situationer då en person befinner sig i en garantställning och därmed har en särskild förpliktelse att skydda eller hjälpa en annan person. En sådan plikt har föräldrar mot sina barn. En garantställning kan vidare följa för t.ex. badvakter och förskolepersonal i förhållande till badgäster respektive barnen på en förskola. Vidare är den som har ansvar för någon form av riskkälla som har medfört en farlig situation för någon annan skyldig att bistå denne.

I skadeståndsrättsligt hänseende förutsätts normalt att skadeståndsskyldighet grundas på skadegörarens aktiva handlande. Skyldighet att utge skadestånd för skador som har uppkommit till följd av någons passivitet kan dock finnas i vissa fall. Gemensamt för dessa är att det ska ha funnits en skyldighet att handla på ett sätt som hade hindrat skadan.

Frågans tidigare behandling

Frågan om införande av generella regler om skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer har behandlats vid flera olika tillfällen i riksdagen och av olika utredningar.

Räddningstjänstlagutredningen föreslog i sitt slutbetänkande Reformerad räddningstjänstlagstiftning (SOU 2002:10) att den nya lagen om skydd mot olyckor skulle innehålla en generell bestämmelse om skyldighet för var och en att vidta skäliga åtgärder till skydd mot olyckor. Den föreslagna skyldigheten begränsades till att avse förebyggande åtgärder som den enskilde själv skulle vidta för att skydda sig och sin egendom och för att inte orsaka olyckor. Den dåvarande regeringen ansåg emellertid att det skulle föra alltför långt och medföra betydande svårigheter av rättslig art, bland annat avgränsningssvårigheter, att låta en sådan princip komma till uttryck i en lagbestämmelse (prop. 2002/03:119 s. 50 f.).

Straffansvarsutredningen föreslog i sitt betänkande Straffansvarets gränser (SOU 1996:185) att ett straffrättsligt ansvar skulle införas för den som underlåter att tillkalla hjälp, försöka rädda eller på annat sätt bistå en person som befinner sig i allvarlig fara för liv eller hälsa eller i en därmed jämförlig utsatt situation. En allmän förutsättning för ansvar var att ett ingripande skäligen kunde begäras med hänsyn till omständigheterna. Från straffansvaret undantogs ringa fall liksom fall där ett ingripande inte kunnat ske utan fara för den handlande eller för någon annan.

Straffansvarsutredningen föreslog också vissa ändringar i bestämmelserna om skyldighet att anmäla, avslöja eller hindra brott. Straffansvaret skulle gälla straffbelagd gärning i stället för brott, vilket innebar att det för ansvar inte skulle krävas att den som begick den gärning som skulle avslöjas eller hindras uppfyllde det subjektiva rekvisitet. Vidare skulle straffansvaret utvidgas till att omfatta underlåtenhet att anmäla, avslöja eller hindra medverkansgärningar knutna till huvudgärningen. Dessutom skulle det

för ansvar för underlåtenhet att anmäla eller avslöja en straffbelagd gärning krävas att gärningen helt eller delvis kunnat förhindras genom den handlingspliktiges agerande. Ansvarsfrihet skulle gälla för situationer då även någon annan än den handlingspliktige själv eller dennes närmaste, t.ex. en arbetskamrat, varit i fara.

Förslaget om ett generellt straffansvar för underlåtenhet att bistå nödställd fick ett blandat remissmottagande medan de föreslagna ändringarna avseende skyldighet att anmäla, avslöja eller hindra brott fick ett i huvudsak positivt remissbemötande.

Den dåvarande regeringen konstaterade att det i och för sig finns ett värde i att införa ett generellt straffansvar för underlåtenhet att bistå nödställd. Genom en sådan straffbestämmelse bekräftar samhället den allmänna moraliska skyldighet som finns att hjälpa någon som befinner sig i en nödsituation. Dåvarande regeringen fann dock att vissa nackdelar, bland annat avgränsningssvårigheter, vägde tyngre än de skäl som talade för ett generellt straffansvar (prop. 2000/01:85 s. 21–25). I fråga om förslaget till ändringar i bestämmelserna om skyldighet att anmäla, avslöja eller hindra brott gjordes bedömningen att inte heller detta borde genomföras (a. prop. s. 17–19).

Riksdagen instämde i regeringens bedömningar (bet. 2000/01:JuU25, rskr. 2000/01:224). Riksdagen har därefter vid olika tillfällen behandlat och avslagit motioner i frågan.

Behovet av en utredning

Under senare år har frågan om skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer åter blivit aktuell. Förnyade krav på en generell sådan lagstiftning har följt bland annat efter ett antal uppmärksammade fall där personer har bevittnat våldsbrott utan att vidta någon åtgärd. Regeringen har också i 2006 års regeringsförklaring utlovat att möjligheten att införa en lagstadgad skyldighet för var och en att efter förmåga ingripa när någon är i nöd ska utredas på nytt.

Uppdraget

En särskild utredare ska göra en genomgripande analys av behovet av att ändra lagstiftningen om skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer.

Analysen ska innefatta en kartläggning av nuvarande skyldigheter att vidta sådana åtgärder. Såväl lag och annan författning som garantlärnan ska behandlas. Begreppet åtgärd ska ses i ett vidare sammanhang. En jämförelse ska göras med lagstiftningen i Danmark, Finland och Norge samt Frankrike och andra relevanta länder.

Mot bakgrund av kartläggningen och jämförelsen ska utredaren undersöka om befintliga bestämmelser, t.ex. i lagen (2003:778) om skydd mot olyckor eller 23 kap. 6 § brottsbalken om underlåtenhet att avslöja eller hindra brott, bör förtydligas, utvidgas eller ändras på något annat sätt, exempelvis genom att bestämmelserna samlas. Utredaren får också pröva om ändringar bör göras genom att nya bestämmelser införs.

I sina överväganden ska utredaren beakta att ändringar kan utformas så att dels kravet på tydlighet och förutsebarhet uppfylls, dels risken för oönskade effekter av lagstiftningen undviks. Avvägningen mellan ett krav på agerande och intresset av att åtgärden kan vidtas utan allvarlig fara bör klart framgå. I detta sammanhang uppkommer det frågor kring å ena sidan den enskildes förmåga att agera och å andra sidan den aktuella situationen eller det behov av hjälp som den nödställda har. Vidare kan det uppkomma frågeställningar av etisk natur, t.ex. vilket ansvar som bör vila på den som underlåter att hjälpa någon som själv har försatt sig i en livsfarlig situation. Andra frågor som måste belysas är bland annat vem som är skyldig att agera när flera personer är närvarande på den plats där den farliga situationen uppkommit eller där någon är nödställd.

Utredaren ska föreslå de lagändringar som han eller hon anser påkallade. Om utredaren gör bedömningen att det saknas behov av lagändringar, ska detta redovisas. Förslag till lagändringar ska dock presenteras. Utredaren ska överväga föreslagna lagändringars förhållande till annan lagstiftning. Utredaren ska då bland annat analysera hur förslagen förhåller sig till befintliga regler om skadeståndsskyldighet.

Uppdragets genomförande och tidsplan

Utredaren ska vid behov samråda med de myndigheter och organisationer som verkar inom det område som uppdraget avser.

Utredaren ska redovisa ekonomiska konsekvenser av förslagen och hur ökade kostnader bör finansieras.

Uppdraget ska redovisas senast den 28 februari 2011.

(Justitiedepartementet)

Statens offentliga utredningar 2011

Kronologisk förteckning

1. Svart på vitt – om jämställdhet i akademien.
U.
2. Välfärdsstaten i arbete. Inkomsttrygghet och omfördelning med incitament till arbete. Fi.
3. Sanktionsavgifter på trygghetsområdet. S.
4. Genomförande av EU:s regelverk om inre vattenvägar i svensk rätt. N.
5. Bemanningsdirektivets genomförande i Sverige. A.
6. Missbruket, Kunskapen, Vården.
Missbruksutredningens forskningsbilaga.
S.
7. Transporter av frihetsberövade. Ju.
8. Den framtida gymnasiesärskolan
– en likvärdig utbildning för ungdomar
med utvecklingsstörning. U.
9. Barnen som samhället svek.
Åtgärder med anledning av övergrepp och
allvarliga försummelse i samhällsvården.
S.
10. Antidopning Sverige.
En ny väg för arbetet mot dopning. Ku.
11. Långtidsutredningen 2011. Huvud-
betänkande. Fi.
12. Medfinansiering av transportinfrastruktur
– utvärdering av förhandlingsarbetet
jämfört överväganden om brukaravgifter
och lånevillkor. N.
13. Uppföljning av signalspaningslagen. Fö.
14. Kunskapsläget på kärnavfalls-
området 2011 – geologin, barriärerna,
alternativen. M.
15. Rehabiliteringsrådets slutbetänkande. S.
16. Allmän skyldighet att hjälpa nödställda?
Ju.

Statens offentliga utredningar 2011

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Transporter av frihetsberövade. [7]
Allmän skyldighet att hjälpa nödställda? [16]

Försvarsdepartementet

Uppföljning av signalspaningslagen. [13]

Socialdepartementet

Sanktionsavgifter på trygghetsområdet. [3]
Missbruket, Kunskapen, Vården.
Missbruksutredningens forskningsbilaga.
[6]
Barnen som samhället svek.
Åtgärder med anledning av övergrepp och
allvarliga försummelser i samhällsvården.
[9]
Rehabiliteringsrådets slutbetänkande. [15]

Finansdepartementet

Välfärdsstaten i arbete.
Inkomstrygghet och omfördelning med
incitament till arbete. [2]
Långtidsutredningen 2011. Huvudbetänkande.
[11]

Utbildningsdepartementet

Svart på vitt – om jämställdhet i akademien. [1]
Den framtida gymnasiesärskolan
– en likvärdig utbildning för ungdomar
med utvecklingsstörning. [8]

Miljödepartementet

Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2011
– geologin, barriärerna, alternativen. [14]

Näringsdepartementet

Genomförande av EU:s regelverk om inre
vattenvägar i svensk rätt. [4]
Medfinansiering av transportinfrastruktur
– utvärdering av förhandlingsarbetet
jämfört överväganden om brukaravgifter
och lånevillkor. [12]

Kulturdepartementet

Antidopning Sverige.
En ny väg för arbetet mot dopning. [10]

Arbetsmarknadsdepartementet

Bemanningsdirektivets genomförande i
Sverige. [5]